

ԴՈԿՏ. ՀԻԼՏԱ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԳԱՆՈՒՄՑ ԿԻՒՂԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԴՈԿՏ. ՀԻՏԱ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ
Լ Ե Չ ՈՒ Ի
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿ

Հնչիւնաբանութիւն, բառագիտութիւն,
ծեւաբանութիւն, ուղղագրութիւն,
շարահիւստութիւն

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՒԱՆ – 2009

7429

ՀՏԴ 809.198.1 (07)
ԳՍԴ 81.2 Հ գ7
Գ 232

FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN

Հրատարակութեան են երաշխատրել՝

Երեւանի Խ. Աբովեանի անուան պետական մանկավարժական համալսարանի Հայոց լեզուի եւ նոր դասաւանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ, բան. գիտ. դոկտոր Լ. Խաչատրեան

«Սփիւռք» գիտաուսումնական կենտրոնը,

Երեւանի պետական համալսարանի Հայոց լեզուի պատմութեան ամբիոնի վարիչ բան. գիտ. դոկտոր պրոֆ. Ռ. Ղազարեանը

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան

Գ 232 «Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ», հեշիւնաբանութիւն, բառագիտութիւն, ձեւաբանութիւն, ուղղագրութիւն, շարահիւսութիւն. - Եր. : ԵՊՀ հրատարակչութիւն, 2009 թ. - 176 էջ :

ԳՍԴ 81.2 Հ գ7

ISBN 978-5-8084-1062-6

© ԵՊՀ հրատարակչութիւն, 2009 թ.
© Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան, 2009 թ.

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԲ

Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսուցման նուիրուած ներկայ ծեռնարկը յղում է բոլոր նրանց, ովքեր լաւագոյնս տիրապետում են հայերէնին եւ, ի հարկէ, ամենից առաջ՝ ուսուցիչներին: Լեզուին տիրապետել նշանակում է տիրանալ գրական լեզուի շերտերին՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ իր երկու ճիւղերով, բառամը-թերքին, ոճային նրբերանգներին, ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ արել են մի կողմից Ստ. Նազարեանը, Մ. Նալբանդեանը, Ռաֆֆին, Վ. Տէրեանը, Յովհ. Թումանեանը, Ա. Բակունցը, Ե. Չարենցը, միւս կողմից՝ Պ. Դուրեանը, Յ. Պարոնեանը, Սիւսանթոն, Դ. Վարուժանը, Յ. Օշականը, Վ. Թէքէեանը: Եւ ո՛չ միայն գրողները, մտաւորականները: Պարզ ժողովրդի երկու հատուածները նոյնպէս երբեք դժուարութիւն չեն ունեցել հասկանալու Պարոնեանին ու Օտեանին, Չարենցին ու Բակունցին: Այլ կերպ ասած՝ հայոց գրական երկու լեզուները ազգային մեծ հարստութիւն են, որոնց տիրապետելը նշանակում է լինել հայ ժողովրդի երկու հատուածների ստեղծած հոգեւոր մշակութային ժառանգութեան լիարժէք իրաւատէրը:

Դժբախտաբար, սակայն, վերջին տասնամեակներին, ինչպէս Սփիւռքի, նոյնպէս եւ Հայաստանի դպրոցների մէջ հայերէնի ուսուցման մակարդակը նկատելիօրէն նահանջել է: Այն ազնիւ մտահոգութիւն է պատճառում մտաւորական եւ պետական շրջանակներին:

Արդ, այս իրականութիւնները աչքի առջեւ ունենալով՝ Փարիզի «Մաշտոց» Հայ Լեզուի Պաշտպանութեան Միութիւնս եւ Երեւանի Խաչատուր Աբովեանի անուան մանկավարժական համալսարանի «Սփիւռք» գիտաուսումնական կենտրոնը (Տնօրէն Պրոֆ. Դոկտ. Սուրէն Դանիէլեան), 2002-03 ուսումնական շրջանից սկսեալ, արդէն վեցերորդ տարին է, որ միասնաբար կազմակերպում ենք արեւմտահայ գրական լեզուի ուսուցման փորձնական դասընթացներ Հայաստանի հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների համար, ՀՀ Կրթութեան եւ Գիտութեան Նախարարութեան արտօնութեամբ եւ քաջալերանքով: Նախարարութիւնը բարձր է գնահատել այս իր տեսակի մէջ առաջին նախաձեռնութիւնը՝ Հայրենիք-Սփիւռք կապերի ամրապնդման առումով: Արդարեւ, նման պատրաստութիւն ստացած ուսուցիչները, համակողմանի եւ խորացուած ծանօթութիւն ունենալով երկու լեզուների եւ երկու գրականութիւնների մասին, զոյգ բառապաշարների հարստութեամբ զինուած, կարող են առաջին հերթին բարձրացնել, ինչպէս փորձն է վկայում, հայաստանեան եւ արցախեան դպրոցներում հայերէնի իւրացման մակարդակը: Եւ կայ երկրորդ պարագան. Հայաստանի ուսուցիչներն իրենք կարող են գործուղուել Սփիւռք եւ փարատել այնտեղի ուսուցչական տազնապը, նաեւ կարող են աշխատել Սփիւռքի հրատարակչատներում եւ մասնաւոր:

Այս քաջալերանքով զորացած՝ «Մաշտոց» Միութիւնը եւ «Սփիւռք» գիտաուսումնական կենտրոնը արդէն իսկ վերապատրաստել են մօտ 400 ուսուցիչների, որոնցից 35-ը դասաւանդել են Հայաստանի եւ Արցախի հանրակրթական դպրոցների 8-րդ, 9-րդ դասարաններում արեւմտահայ լեզու եւ գրականութիւն՝ որպէս նախասիրական (ֆակուլտատիւ) առարկայ, մեծ խանդավառութիւն ստեղծելով ուսուցիչների, աշակերտների եւ ծնողների մօտ:

Այս փորձը յաջողութիւն եւ դրական ընդունելութիւն գտաւ պետական բարձրագոյն օղակներում: 2006 թուականի օգոստոսին, Ծաղկածորի մէջ գումարուած կրթական համահայկական երկրորդ համաժողովի ընթացքում, ՀՀ Ազգային ժողովի գիտութեան, կրթութեան, մշակոյթի եւ երիտասարդութեան հարցերի մշտական յանձնաժողովի նախագահ Հրանոյշ Յակոբեանը յայտարարեց, որ արեւմտահայ գրական լեզուի ուսուցումը շուտով կիրառուելու է Հայաստանի հանրակրթական դպրոցներում, իսկ Կրթութեան եւ Գիտութեան Նախարար Լեւոն Սկրտչեանը աւելացրեց, որ արեւմտահայ գրական լեզուն հիմնարար մօտեցումներով դասաւանդուելու է Պետական Համալսարանում նոր բացուող արեւմտահայ բաժանմունքում 2008-2009 տարուանից:

Բայց յաջողութեան հասնելուն մէկ բան էր պակասում՝ *արեւմտահայ գրական լեզուի ուսուցման դասագիրք*: Ներկայ ձեռնարկը այս բացը համալրելու է կոչուած:

Իր տեսակի մէջ, ըստ էութեան, այս առաջին ձեռնարկը գրելիս նպատակ ենք դրել պարզ կերպով, առանց քերականական խճողումների ներկայացնել արեւմտահայ գրական լեզուի օրինաչափութիւնները հանրակրթական դպրոցների սաներին եւ ուսուցիչներին: Այն անկասկած օգտակար կը լինի նաեւ Երեւանի Պետական Համալսարանի նորաստեղծ բաժանմունքի դասախօսներին եւ ուսանողներին: Հետագայում կարելի կը լինի առաւել մանրամասն ներկայացնել յիշեալ առարկան:

Արեւմտահայերէնի քերականութիւնը, շատ նմանութիւններով հանդերձ, բնականօրէն էական տարբերութիւններ ունի արեւելահայ համակարգից: Այդ առանձնայատկութիւնները մատնանշելուց խուսափելու պարագայում ներկայ ձեռնարկը կ'իմաստազրկուէր՝ որպէս արեւմտահայերէնի ուսուցման մեթոտական կառոյց: Այստեղ նշուած են *արեւմտահայ աւանդական քերականութեան մէջ ընդունուած ձեւերը*:

Ուզում ենք ակնարկել մի իւրայատկութեան, որը քիչ է շօշափում: Խորհրդային տարիներին, շատ սփիւռքահայ ուսանողներ պետական կրթաթոշակով ուսանել են համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում: Ուսման վերջաւորութեան Սփիւռք վերադառնալով, նրանցից ոմանք դասաւանդել են եւ դասաւանդում են արեւմտահայերէն՝ համայնքների հայկական ամենօրեայ կամ միօրեայ վարժարաններում: Սփիւռքում լոյս ընծայուած մի շարք դասագրքերում նկատել ենք շեղումներ արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութիւնից, աւելին, որոշ տարածում են գտնում արեւելահայ նորանոր մօտեցումներ, ինչը, կարծում ենք, հետեւանք է Սփիւռքի մասնագէտների Հայաստանում ուսանածի ազդեցութեան:

Սակայն տեղնուտեղը ընդգծենք, որ Սփիւռքի դպրոցների ջախջախիչ մեծամասնութիւնը հաւատարիմ է մնում իրեն աւանդաբար փոխանցուած քերականութեանը, այդ քերականութիւնը ուսուցանող դասագրքերին:

Այդ, սոյն դասագիրքը Հայաստանի աշակերտին եւ ուսուցչին փոխանցում է արեւմտահայ աւանդական քերականութեան կանոնները: Կարծում ենք, որ արդար չէր լինի արեւմտահայ քերականութիւնը, հայաստանեան ջնարակի մէջ թաթախելով, հրամցնել հայրենի հանրութեանը որպէս արեւմտահայ լեզուի քերականութիւն...:

Արեւմտահայ հարուստ եւ սքանչելի լեզուն, որ 1915-ից այս կողմ որբ է մնացել, չվայելելով պետական ոչ մի օգնութիւն, եւ որ ճարահատ բռնել է լինելութեան «քարացած» պահպանութեան տարերային ճանապարհը, ներկայումս ուսուցման գետնի վրայ երկփեղկուելու վտանգի առաջ է կանգնած:

Գտնում ենք, որ հրամայական անհրաժեշտութիւն է դառնում, մօտ ապագայում կազմակերպելու Սփիւռքի եւ Հայաստանի մասնագէտների գիտաժողով, որը ի մի կը բերի քերականական տարրերի միասնական եզրոյթներն ու բնութագրումները, թոյլ չտալով, որ գրութեան զուգադրումները, տարբերութիւնները, արհեստական բաժանումների յանգեցնեն ժողովրդի երկու հատուածներին: Այլեւ երբ «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» նշանաբանը առաջնորդում է մեզ բոլորիս, տեղ չկայ նման բաժանումների:

Սոյն ձեռնարկը կարող է ծառայել իբրեւ դասագիրք ո՛չ միայն ուսուցիչների, դասախօսների վերապատրաստման համար, այլեւ կարող է ծառայել իբրեւ ինքնուսուցման միջոց բոլոր նրանց համար, ովքեր սիրում են պեղել հայերէնի երկու ճիւղերի լեզուական զանծերը, նորանոր հրաշքների շերտեր յայտնաբերելով հարստանալու համար:

Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան
Փարիզ-Երեւան, Յունիս 2008

ՀՆՉԻՒՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՀՆՉԻՒՆ ԵՒ ՏԱՈ

Բառերը կազմուած են հնչիւններից, որոնք ծայնային զանազանութիւններ են: Նրանք առանձին-առանձին իմաստ չունեն, սակայն որոշ ձեւով իրար միանալով կարող են իմաստային բառեր կազմել: Բառի մէջ ականջով զանազանուող ամենափոքր ծայնային միաւորը «*հնչիւն*» է կոչուում:

Հնչիւնները արտասանուում են եւ գրուում: Հնչիւնի գրաւոր նշանը, այսինքն պատկերը կոչուում է «*տառ*» կամ «*գիր*»: Յաջորդականութեան կարգով դասաւորուած տառերու ամբողջութիւնը կոչուում է «*այբուբեն*», առաջին երկու տառերի անուններով (այբ, բեն, յունարէնով՝ ալֆա, բետա): Հայոց տառերը եւ այբուբենը ստեղծել է *Մեսրոպ Մաշտոցը*, որ անուն է դրել տառերից իւրաքանչիւրին (ինչպէս հայրն է անուանում իր զաւակներից իւրաքանչիւրին) եւ դասաւորել է դրանք այբուբենի շարքի մէջ: Իր կազմած հայ լեզուի առաջին դասագրքով հաստատել է նաեւ ուղղագրական օրէնքները, այսինքն այդ տառերով ճիշդ կարդալու եւ ճիշդ գրելու կանոնները, որպէսզի գրաւոր հաղորդակցութիւն ստեղծուի մարդոց միջեւ: Մեր այբուբենը իր յորինողի անունով Ե դարից մինչեւ այսօր կոչուել է Մեսրոպեան այբուբեն:

Բ. ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ

Հայոց լեզուի այբուբենը հնարուած է 404-406 թուականների միջեւ, Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի կողմից, Ս. Սահակ Կաթողիկոսի օրով, Կոստանդուպոլիս Հայոց թագաւորի եւ Կաթողիկոսի հովանաւորութեամբ ու օգնութեամբ: Մեսրոպեան այբուբենով նախ թարգմանուել է Աստուածաշունչ մատեանը, որից յետոյ թարգմանուել են շատ արժէքաւոր այլ գրքեր, մասնաւորաբար յունական մշակոյթի գլուխգործոցներ, ինչպէս նաեւ գրուել են բազմաթիւ արժէքաւոր ինքնագիր գործեր հայ վանական իմաստասերների եւ մատենագիրների կողմից: Ուստի հինգերորդ դարը իր սքանչելի գրական հունձքի համար կոչուել է Ոսկեդար:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը ունի 36 տառեր: Մեսրոպեան ուղղագրութեան կանոնները սովորելուց առաջ անհրաժեշտ է սովորել Մեսրոպեան տառերի անունները, այնպէս՝ ինչպէս որ Մեսրոպ Մաշտոցը անուանել է դրանք: Անհրաժեշտ է նաեւ սովորել տառերի իրերայաջորդութեան կարգը: Այսինքն անգիր անել տառերի անունները՝ իրենց յաջորդութեան կարգով այբուբենի մէջ:

Ահա Մեսրոպեան այբուբենը եւ տառերի անունները.

Ա, ա — Այբ	ժ, ժ — ժէ	Ճ, ճ — Ճէ	Ռ, ռ — Ռա
Բ, բ — Բեն	Ի, ի — Ինի	Մ, մ — Մեն	Ս, ս — Սէ
Գ, գ — Գիւ	Լ, լ — Լիւ	Յ, յ — Յի(հի)	Վ, վ — Վեւ
Դ, դ — Դա	Խ, խ — Խւ	Ն, ն — Նու	Տ, տ — Տիւ
Ե, ե — Եչ	Շ, ծ — Շա	Շ, շ — Շա	Ր, ը — Րէ
Զ, զ — Զա	Կ, կ — Կեն	Ռ, ռ — Րո	Յ, ջ — Յո
Է, է — Է	Հ, հ — Հո	Չ, չ — Չա	Ի, ի — Իւ
Ը, ը — Ըթ	Չ, չ — Չա	Պ, պ — Պէ	Փ, փ — Փիւ
Թ, թ — Թո	Ղ, ղ — Ղա	Ջ, ճ — Ջէ	Ք, զ — Քէ

Տառանունները անհրաժեշտ են յատկապէս մայրենի լեզուն սովորելու առաջին շրջանին, բայց նաեւ ամբողջ ուսման շրջանին եւ մասնագիտութիւն ձեռք բերելու ատեն, ինչպէս նաեւ՝ բոլոր այն դէպքերում, երբ գործ ունենք գրաւոր լեզուի հետ, մասնաւոր երբ օգտագործելու ենք բառարաններ:

Տառերն իրենց անունների փոխարեն հնչիւններով կոչելու ձեւը, այսինքն՝ «ա, բԸ, գԸ, դԸ...», շատ շփոթութիւններ է ստեղծում: Աշակերտները չեն կարողանում տարբերել ձը-ն ցԸ-ից եւ ուսուցիչները ստիպուած «ձ» տառը «ց»-ի հետ չշոփոթելու համար յուշում են, թէ այսինչ բառը պէտք է գրել «օձի «ձց»-ով: Յաճախ, ուսուցիչը ստիպուած է լինում «է»-ի եւ «ե»-ի տարբերութիւնը յիշեցնել. ասելով՝ *շշաձե* կամ *շամկուրածե* «է»: Նոյնպէս, «օ»-ն «ո»-ից տարբերելու համար ուսուցիչը յուշում է «կոր օ-ով գրեցէք»: Արդեօք անելի դիւրին չէ՞, «է»-ի համար տալ իր անունը «է», իսկ «ե»-ի համար տալ իր անունը «եջ»: Նոյնպէս, «ձ»-ի համար ասել «ձա» եւ «ց»-ի համար տալ իր անունը «ցո»: Նմանապէս, «ո»-ի համար տալ իր անունը «կո» եւ «օ»-ի համար տալ իր անունը «օ»:

Այսպէս, տառանունները իմանալով, աշակերտը հետաքրքրուած կը կարողանայ տարբերել «ձա»-ն «ցո»-ից, «է»-ն «եջ»-ից, «օ»-ն «ո»-ից: Տառերը ոչ թէ իրենց անուններով, այլ հնչիւններով կոչելու սովորութեան զոհ են դառնում առաջին հերթին լսողական թերութիւն ունեցող աշակերտները, որոնք բոլորովին չեն կարողանում տարբերել հնչիւնները (բԸ-վԸ), (գԸ-կԸ), (ոԸ-տԸ), եւն.:

Տառերն ունեն իրենց գլխագիրները, ինչպէս տեսնում ենք վերեւում տրուած այբուբենի տախտակի մէջ: **Գլխագիրով են գրուում անձերի անունները, տեղանունները, հաստատութիւնների անունները, այլ հնչիւններով կոչելու սովորութեան զոհ են դառնում առաջին հերթին լսողական թերութիւն ունեցող աշակերտները, որոնք բոլորովին չեն կարողանում տարբերել հնչիւնները (բԸ-վԸ), (գԸ-կԸ), (ոԸ-տԸ), եւն.:** Օրինակ որել յիշատակում Յոյների, Հայերի կամ ուրիշ ազգի մասին լինում է գլխագիրով:

Ս. Մետրոպ Մաշտոցի հնարած այբուբենի տառերը ունեն նաեւ թուային արժէք:
Այստեղ ներկայացնում ենք տառանունները իրենց թուային արժէքով:

4. ՏԱՌԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԹՈՒՄՅԻՆ ԱՐԺԷՔՆԵՐԸ

Միաւորներ	Տասնաւորներ	Հարիւրաւորներ	Հազարաւորներ
Ա, ա, Այբ = 1	ժ, ժ, ժէ = 10	Ճ, ճ, Ճէ = 100	Ռ ռ, Ռա = 1000
Բ, բ, Բեն = 2	Ի, ի, Ինի = 20	Մ, մ, Մեն = 200	Ս ս, Սէ = 2000
Գ, գ, Գիմ = 3	Լ, լ, Լին = 30	Յ, յ, Յի = 300	Վ վ, Վեւ = 3000
Դ, դ, Դա = 4	Խ, խ, Խէ = 40	Ն, ն, Նու = 400	Տ տ, Տիւ = 4000
Ե, ե, Եջ = 5	Շ, ծ, Շա = 50	Շ, շ, Շա = 500	Ր ր, Րէ = 5000
Զ, զ, Զա = 6	Կ, կ, Կեն = 60	Ո, ո, Վո = 600	Յ, ց, Յո = 6000
Է, է է = 7	Հ, հ, Հո = 70	Չ, չ, Չա = 700	Ի, ի Հիւ = 7000
Ը, ը, Ըթ = 8	Ձ, ձ, Ձա = 80	Պ, պ, Պէ = 800	Փ, փ, Փիր = 8000
Թ, թ, Թո = 9	Ղ, ղ, Ղատ = 90	Ջ, ջ, Ջէ = 900	Ք, ք, Քէ = 9000

(*) 9000-ից մեծ թիւերի համար օգտագործուել է «Բիր»-ը՝ յատուկ նշանով:

Այս տախտակի համաձայն 11 գրում ենք՝ *ժԱ*, 101 գրում ենք՝ *ՃԱ*, 1001 գրում ենք՝ *ՈԱ*: Ի հարկէ, մեծ թիւը սկիզբն ենք գրում. այսպէս, նախ՝ հազարաւորները, յետոյ՝ հարիւրաւորները, աւելի յետոյ՝ տասնաւորները եւ ի վերջոյ միաւորներն ենք գրում: Արդ, 1998 գրում ենք *ՈՋՂԸ*, 2010 գրում ենք *ՍԺ*, 2015 գրում ենք *ՍԺԵ*, ելւն: Ինչպէս տեսնում ենք, տառերն իրենց թուային արժէքներով օգտագործուելիս, գրում են միշտ զխազրերով, ինչպէս՝ *Ե. դար* = հինգերորդ դար:

Հայ մատենագրութեան մէջ ու հնատիպ գրքերում թուականները տրուած են Մետրոպեան տառերով: Տարիները, դարերը, Կաթողիկոսների եւ թագաւորների կարգն ու տարբերութիւնը, նաեւ բոլոր տոմարական հաշիւները եւ առ հասարակ թուաբանական ու աստղագիտական հաշիւները կատարուել են այբուբենի տառերով: Նոյնպէս, եկեղեցիների կառուցման թուականները գտնում ենք եկեղեցիների ձակտոցների վրայ: Միայն թէ այսօրուան իմաստով ճիշտ թուականը գտնելու համար անհրաժեշտ է նախ հաշուել ձակտոցի վրայ գրուած տառերի գումարը եւ դրա վրայ աւելացնել 551: Աս այն պատճառով, որ 552 թուականին փոխուել է հայոց տոմարը: *551 թուականը կրչում է Հայոց Սեծ թուականը: Ուրեմն, ձակտոցի վրայից գտնուած թիւին անհրաժեշտ է գումարել 551*, գտնելու համար թէ այսօրուան իմաստով ի՞նչ թուականի է համապատասխանում ձակտոցի վրայի թուականը: Օրինակ, եթէ ձակտոցի վրայ գտանք ՋԿԱ, սրա նշանակութիւնն է՝ Ջ=900, Կ=60, Ա=1, սրանց գումարը անում է 961, որի վրայ աւելացնելով 551, գտնում ենք որ ՋԿԱ թուականը համապատասխանում է՝ 1512 ի (961 + 551):

Ինչպէս տեսնում ենք, Հայոց այբուբենը սկսում է Ա-ով, որ *Աստուած* բառի առաջին տառն է եւ վերջանում է Զ-ով, որ *Քրիստոս* բառի առաջին տառն է:

Ժ-ԺԲ դարերում, Կիլիկեան թագաւորութեան ժամանակաշրջանում, «Օ» (օ) եւ «Ֆ» (ֆէ) աւելացել են այբուբենի վրայ, տառերի թիւը դարձնելով 38:

7. ՀՆԶԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՀԱՍԱՊԱՏԱՍԻԱՆ ՏԱՌԵՐ

Այբուբենի *ձայնաւոր* հնչիւններն են՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, օ (**):

(*) Սուրբ Մետրոպի ստեղծած այբուբենում «Օ» տառը գոյութիւն չի ունեցել: «Օ» հնչիւնը արտայայտուել է «ո» տառով (ինչպէս՝ «ո՞վ»), կամ էլ «աւ» երկբարբառով, (որը հնչուել է «աւու» ձեւով, որը մօտիկ է եղել եւ հետզհետէ լրիւ վերածուել է «Օ» հնչիւնի): Ժ-ԺԲ դարերից սկսեալ՝ «Օ» հնչիւնը այբուբենում ներկայացուել է «Օ» տառով, իսկ «ո»-ն օգտագործուել է բառասկզբում, որպէս «օ», ինչպէս՝ «ո՞վ, ովկիանոս, Ովսաննա» բառերում, նաեւ՝ բառամիջում, ինչպէս՝ «ախոռ, Խորասան, Խտրով»:

Այբուբենի *բաղաձայն* հնչիւններն են հետեւեալները, իրենց համապատասխան տառերով՝
Բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ(**), ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, վ, տ, ր, ց, ւ(***)վ, ք, ֆ:

Կիսաձայն տառեր
(**) Արեւմտահայերէնում յատուկ կարգավիճակ ունեն «յ» եւ «ւ» տառերը, որոնք կարող են բաղաձայն կամ կիսաձայն լինել՝ պարագային համաձայն:

«Կիսաձայն» են կրչում այս հնչիւնները, երբ ուրիշ ձայնաւորի հետ միանալով տարբեր հնչում են ունենում եւ կազմում են բաղադրեալ ձայնաւորներ եւ երկբարբառներ:

Այսպէս, «յ» տառը բաղաձայն է, եթէ հնչում է «հ», ինչպէս՝ Յիսուս, յարդ, Յասմիկ: Սակայն *կիսաձայն* է դառնում, երբ *յաջորդելով ձայնաւոր «ո»-ին, նրա հետ միասնաբար երկբարբառային «ու» հնչիւնն է գոյացնում*, ինչպէս՝ (ոյւ, գոյւ):

Գոյութիւն ունի նաեւ *անձայն «յ»*, որը չի հնչում, սակայն դրում է «ա»-ով եւ «ո»-ով վերջացող բազմավանկ բառերի ետեւը, չթողլով որ բառը ձայնաւորով վերջանայ: Յատուկ անունները բացառաբար «յ» չեն առնում, օրինակ՝ *Կիլիկիա*, սակայն հոլովման առեւն «յ»-ն վերայայտնում է, օրինակ՝ *Կիլիկիայի* (սեռական հոլով), նոյնպէս՝ *Կիլիկիայէ* (բացառական հոլով), ելւն: Յոգնակիի պարագայում, այս անձայն «յ»-ն հասարակ անունների ետեւից վերանում է, օրինակ՝ գուլպայ - գուլպաներ: Նոյնպէս, երբ բառը յօդ է ստանում, անձայն «յ»-ն փոխարինում է յօդով, օրինակ՝ տղաւ, տղադ, տղաւ: Նաեւ, բացառաբար, *մի քանի միավանկ բառերի ետեւի «յ»-ն հնչում է*, օրինակ՝ Հայ, վա՛յ, բայ, թէ՛յ, ա՛յ:

(***) Նոյնպէս, «ւ»-ը *բաղաձայն է, եթէ «վ» ձայնն է հանում՝ բառամիջում կամ բառավերջում*, ինչպէս՝ հաւ, բեւեռ, հիւանդ, նաեւ՝ հովիւ, կռիւ, ելւն: Սակայն, *յաջորդելով ձայնաւոր «ո»-ին*, նրա հետ միասնաբար «ու» *բաղադրեալ ձայնաւորն է գոյացնում*, ինչպէս՝ կատու, տուն: Նոյնպէս, *միանալով «ի» ձայնաւորի հետ, կազմում է «իւ» բաղադրեալ ձայնաւորը, բաղաձայնից առաջ*, ինչպէս՝ սիւն, ծիւն (բաղաձայնից առաջ գտնուող բաղադրեալ ձայնաւորները արեւմտահայերէնում հնչում են ֆրանսական *ւ*-ի նման, ինչպէս՝ Victor *Կ*ուցօ կամ «ուլաութ» ստացող գերմանական բառերի նման, օրինակ՝ Düsseldorf, *ց*րիւն): Այս «ւ» տառը միանալով «ե»-ին կազմում է «եւ» շաղկապը:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Հետևեալ բառերը դնել յարմար սիւնակի մէջ՝ տուեալ օրինակի նման.
Յաղթել, կը կաղայ, յիսուն, կայծակ, թոյն, սատանայ, բոյս, յոգնիլ, հաճոյք, ծառայ, յուզում, քոյր, տղայ, յաճախ, ծանծրոյթ, յօդ, հսկայ, ակոյա: Օրինակ՝

<i>Քաղաձայն «յ»</i> յաղթել	<i>Կիսաձայն «յ»</i> մայր	<i>Անձայն «յ»</i> գուլպայ
.....
.....
.....
.....
.....

2) Հետևեալ բառերը դնել յարմար սիւնակի մէջ՝ տուեալ օրինակի նման.
Աբաւօտ, տերեւ, պիւր, անտիպ, Երուպա, միտոն, պլեւր, հիւսել, գիւղակ, գաւազան, բեւեռ, կթիւ, հաւ: Օրինակ՝

<i>«ւ» բաղաձայն</i> հիւանդ	<i>«ւ» բաղադրեալ ձայնաւոր</i> կատու, առիծ
.....
.....
.....
.....
.....

Ե. ԲԱՂԱՉԱՅՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱՎՆԵՐԸ ԵՎ ՀՆՁԻՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրական լեզուների հնչիւնական հիմնական տարբերութիւնը պայթական բաղաձայնների մեծ խմբի մէջ ձայնել եւ խուլերի տեղաշարժերն են: *Արեւելահայերէնի ձայնելները (բ, գ, դ, ձ, ջ) արեւմտահայերէնում արտասանուում են որպէս շնչել խուլեր (փ, թ, չ, ջ-ի կողքին եւ նրանց նման): Իսկ արեւելահայերէնի պարզ խուլերը (պ, կ, տ, ծ, ճ,) արեւմտահայերէնում արտասանուում են որպէս ձայնելներ:*

Ուրեմն, դարերի ընթացքում, պայթական բաղաձայնների խմբի եռաստիճան համակարգը արեւմտահայերէնում վերածուել է երկաստիճան համակարգի, որ հետեւեալն է.
Ձայնելներ՝ պ, կ, տ, ճ, ծ:
Շնչել խուլեր՝ փ, թ, չ, ջ, նաեւ՝ բ, գ, դ, ջ, ձ:

Զ. ԵՐԿԱՐՔԱՆՆԵՐ

Մէկից անէի ձայնաւոր կամ ձայնաւոր եւ կիսաձայն տառեր երբ մէկ վանկի մէջ միասնաբար, մէկ շունչով, կզակի մէկ շարժումով են արտասանուում. կոչուում են երկբարբառ: Ուրեմն, ձայնաւորը երբ միանում է մի այլ ձայնաւորի կամ միանում է «յ», «ւ» կիսաձայններից մէկին եւ տարբեր ձայն է հանում, կոչուում է երկբարբառ:

Գրաբարի երկբարբառներից այսօր մնացել են միայն «եա», «եօ», « այ», «ոյ», «իւ» երկբարբառները:

Երկբարբառները չի կարելի անջատել տողադարձի նպատակով: Օրինակ եթէ անհրաժեշտ լինի տողադարձել «ահեակ» բառը, այն պիտի տողադարձել աի-եակ ձեւով:

1) «եա» երկբարբառը միայն փակ վանկի մէջ է գտնուում եւ հնչւում է *յա:*

Օրինակներ

Ալեակ, այծեամ, աիեակ, այրեցեակ, անկեակ, առաքեակ, առեան, արբանեակ, դղեակ, եղեամ, ընտրեակ, թորեակ, ժանեակ, լեարդ, լռակեաց, խարտեաշ, խլեակ, խշտեակ, կախեակ, կեանք, հոգեակ, մանեակ, մատեան, ոսպնեակ, պատեան, սարեակ, սենեակ: Նաեւ՝ եան վերջացող հայկական ազգանուններ, ինչպէս՝ Դուրեան, Օսեան, Իսահակեան, Թումանեան, ելին:.

Ուշադրութիւն.— «եա»-ն բառի վերջում գտնուելու դէպքում գրւում է «եայ» ձեւով, որտեղ վերջի «յ»-ն անձայն է (յիշել, որ «ա»-ով եւ «ո»-ով վերջացող բառերը փակւում են միշտ անձայն «յ»-ով, ինչպէս՝ գործունեայ, ամսօրեայ, առժամեայ, բազմամեայ, երկաթեայ, երկամեայ, թաւշեայ, կիրակնօրեայ, հարիրամեայ, հրեայ, հնօրեայ, նորօրեայ, մարմարեայ, քրիստոնեայ եւ Հրաշեայ անձնանունը, որ բացառաբար «յ» է ստանում): Սակայն, բառի վերջում գտնուող «եայ»-ն հողվման պարագայում, յաջորդող ձայնաւորից առաջ երկփեղկւում է (քրիստոնեայ-ի, Հրաշեայ-ի), ուստի «եայ» երկբարբառ չէ:

Տեղեկութիւն.— 1922ի, տեկրետով փոփոխութեան ենթարկուած Հայաստանի ուղղագրութիւնը «եա» երկբարբառը ջնջել է եւ այն փոխարինել «յա» երկինչիւնով, որ սակայն երկբարբառ չէ, հակառակ «եա»-ի հետ նմանաձայնութեանը, քանի որ «յ»-ն ո՛չ թէ ձայնաւոր է, այլ կիսաձայն է, մինչդեռ երկբարբառների առաջին տառը միշտ ձայնաւոր է, որ նախորդում է նոր ձայնաւորին կամ կիսաձայն «յ»-ին, «ւ»-ին եւ իր ձայնը տալիս է նրանց, ինչպէս՝ եա, եօ, այ, ոյ, իւ, այսինքն՝ ձայնաւոր + նոր ձայնաւոր կամ ձայնաւոր + կիսաձայն: Հայաստանեան նոր ուղղագրութիւնը ջնջել է հայերէնի երկբարբառները եւ դրանք փոխարինել է *յա, յո, այ, ոյ* երկինչիւններով, առ այդ, «երկբարբառ» բառերն էլ փոխարինել է «երկինչիւն» բացատրութեամբ: Այս պատճառաւ էլ, հայկական ազգանունների վերջածանցային «եան» մասնիկը (որ ընտանեկան պատկանելիութիւն է ցոյց տալիս), ներկայիս փոխարինում է «յան»-ով, ինչպէս՝ Մարկոյան, Թումանյան:

2) «Ես» երկբարբառը արդի արեւմտահայերէնի մէջ հազուադէպ է եւ մնացել է միայն մի քանի բառերի մէջ, ինչպէս՝ *եօթը, արդեօթ, կարծեօթ, ընտանեօթ*:

3) «Այ» երկբարբառը բառակազմում կամ բառամիջում անփոփոխ կերպով «այ» է արտասանուած, ինչպէս՝ *այս, այդ, հայր* բառերը, ինչպէս նաեւ այս բառերով բարդուած կամ ածանցուած ուրիշներ՝ *այսօր, այսպէս, այդպէս, այնպէս, եւլն*:

Օրինակներ.

Այս, այդ, այգ, այլ, այժմ, այն, բայ, բայց, գայլ, եղբայր, երկայն, լայն, ծայր, կայծ, Հայ, հայր, ծայն, Մայիս, մայր, յայտագիր, շռայլ, ունայն, պայման, վայ, փայտ, քայլ, նաեւ՝ մակբայ, դերբայ, պոլսահայ, արեւմտահայ, արեւելահայ.

Ուշադրութիւն.—

Բազմաթիւ բառերի վերջում գտնուող «այ»-ը երկբարբառ չէ՝ եթէ «յ»-ն անծայն է մնում, չի հնչուած, ինչպէս՝ *ակամայ, անզգայ, ավագայ, գայ, գուլպայ, ենթակայ, երթայ, լումայ, կաթսայ, կայ, հսկայ, մանանայ, ներկայ, սատանայ, վկայ, վրայ, տայ, տղայ, փեսայ, քահանայ:*

4ա) «Ոյ» երկբարբառը փակ վանկի մէջ (բաղաձայնից առաջ) արտասանուած է «ոյ» եւ գրուած է երկու տառով (ոյ), ինչպէս՝ *լոյս, բոյս, եւլն*:

Օրինակներ

առոյգ, բոյս, բոյր, գոյն, դոյլ, գոյգ, ընկոյգ, թոյն, լոյս, խոյս, ծոյլ, կոյս, համբոյր, հոյգ, հոյլ, Յոյն, յոյս, յոյգ, նոյն, նմոյշ, ողկոյգ, ուղեկորոյս, ուշակորոյս, ցոյց, փոյթ, քոյր: Նաեւ՝ սրանցով կազմուած բարդ կամ ածանցեալ բառերի մէջ, ինչպէս՝ անփոյթ, արշալոյս, բազմագոյն, տնաբոյս, մօրաբոյր, ուղեցոյց, եւլն:

Այս բառերը Մաշտոցի ժամանակ էլ գրուել են երկու տառով (ոյ) եւ արտասանուել են «ոյ» մինչեւ 1922-ի ուղղագրութեան փոփոխութիւնը, երբ «ւ» տառի եւ *երկբարբառների ջնջումի հետեւանքով*, հայաստանեան նոր ուղղագրութիւնը փակ վանկում գտնուող այս բառերը սկսեց գրել «ոյ» երեք տառով, ինչպէս՝ *լոյս, բոյս, բոյս, եւլն*:

4բ) «Ոյ» երկբարբառը բաց վանկի մէջ (ձայնաւորից առաջ) «օյ» հնչումը ունի, ինչպէս՝ *գոյական, գոյութիւն, խոյակ, կոյուղի, հոյակապ:*

5) «Իւ» երկբարբառը

ա) «Իւ» երկբարբառ է նկատուած միայն «ութիւն» վերջացող կամ «իւով սկսող մի քանի բառերի մէջ եւ հնչում է «յու», ինչպէս՝ «գիտութիւն», «խղափին», «խղաներկ», «խղափին»:

«իւ» երկբարբառը գտնում ենք հենց Մաշտոցի ձեռքով կազմուած առաջին նախադասութեան մէջ, որ էր՝

«Ճանաչել գիմաստութիւն եւ գխրատ, Իմանալ զբանս հանձարոյ»:

բ) Բառամիջում, *բաղաձայնից առաջ «իւ»-ն նկատուած է բաղադրեալ ձայնաւոր եւ արտասանուած է ֆրանսական «ս»-ի նման (Victor Hugo) կամ «ունլաութ» ստացող գերմանական բառերի նման, օրինակ Düsseldorf, grün):*

Օրինակ՝ *ալիւր, աղբիւր, աղիւս, անկիւն, առիւծ, արիւն, գիւղ, գիւտ, դիւրին, եղջիւր, երկիւղ, խիւս, կորիւն, հաջիւն, հիւսիս, հիւր, ծիւն, միւս, սիւն, սկիւռ բառերը, որոնք սակայն, հայաստանում ներկայիս գործող ուղղագրութեանը գրում են այլուս, միւս, հյուր, հյութ, բյուրեղ, եւլն., որոնց մէջ «բաղաձայն + յ» զուգորդութիւնը յանգեցնում է այդ երկուսի միջեւ «ը» գաղտնավանկի հնչեցմանը, ինչպէս՝ հըլուր, մըլուս, սըլուն, աղբըլուր, ըստ՝ «նախապատուութիւնը տալ գրային արտասանութեանը» հայաստանեան կանոնի, այսինքն արտասանել՝ գրուած ձեւին համաձայն (այս մասին կարդում ենք «Լեւոն Ղազանչեանի եւ Վալերի Միրզոյեանի «խտորո ուղղախօսութիւն» գրքոյկի մէջ, Երեւան, 2002): Ուստի, «ւ» տառի այբուբենից ջնջումով, ո՛չ միայն «ւ» տառն է որ անհետացել է, այլ այդ տառի հետ «իւ» հնչիւնն էլ կորցրել է իր բնական հնչումը եւ Հայաստանցին չի կարող այն հնչել այսօր՝ առանց աղաւաղելու:*

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

Հետեւեալ պարբերութեան մէջ ընդգծել երկբարբառները.

«Ամառները կը ներկեր իր մակոյկը, հնօրեայ վայելչութեան զգացումով մը: Այլեւս իր յաճախորդներն ալ քիչ էին: Ամեն օր նստած իր մակոյկին նստարանին վրայ՝ անփոյթ կը սպասէր յաճախորդի եւ ամառը ծովագերեայ խոտին վրայ, արեւի ճառագայթներուն տակ կը քնանար: Իսկ երեկոյեան՝ խեցիի պէս կը վազէր գիւղ, գինետուն եւ արքեցոյութեան մէջ կը սկսէր իր գոյութիւնը, ո՛չ հիմակուան ողորմելի կեանքը, այլ երիտասարդութեան օրերը»:

Գ. Զօհրապ

Է. ՀՆՁԻՆԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ԿՈՐՈՒՄԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ածանցման, բարդութեան, հոլովման եւ խոնարհման ատեն, երբ բառը անում եւ շեշտը տեղափոխուած է, շեշտակորոյս վանկի ձայնաւորը կամ երկբարբառը թուլանալով, կորուսման կամ հնչիւնափոխութեան է ենթարկուած: Ձայնաւորների եւ երկբարբառների պարագայում զլխաւոր հնչիւնափոխութիւնները հետեւեալներն են.

1.- «է» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնը

1ա) փակ վանկի մէջ «է» դառնում է «ի», ինչպէս՝

Այսպէս - այսպիսի
անձօք - անձօել
ապաւն - ապաւնել
ապօրէն - ապօրինի
բանավէճ - բանավիճել
գէտ - գիտաւոր
գէտ - գիտնական
գէր - գիրուկ

դէմ - դիմաց
դէտ - դիտել
երկց - երկջագոյն
զէն - զինուոր
սէզ - սիզապանծ
կէզ - կիզիչ
կէս - կիսել
հրաւէր - հրաւրել

ծէք - ծիթախլ
յաւէտ - յաւիտեան
նուէր - նուիրում
շէն - շինութիւն
շէկ - շիկահեր
սէր - սիրել
օրէնք - օրհնաւոր
տէր - տիրել

1բ) Երբեմն, «է»-ն փոփոխութիւն չի կրում փակ թէ բաց վանկերի մէջ, ինչպէս՝ տէր - տիրութիւն, տնօրէն - տնօրէնութիւն, ըրպէ - ըրպէական, մարգարէ - մարգարէական, նաեւ՝ կցական բարդ բառերի մէջ, ինչպէս՝ ամէնուր, ամէնօրինեայ (իսկառայել որ յօդակապով բարդութիւնների մէջ «ե»-ի է վերածոււմ. տես ստորեւ):

1գ) Սի բանի բառերի մէջ «է»-ն փոխոււմ է «ե»-ի, ինչպէս՝ արծէք - արծեթուղթ, գմբէք - գմբեթաւոր, բէկն - թիկունք (*), նաեւ՝ բոլոր «ամէն» բառով կազմուող բարդ բառերի մէջ, ինչպէս՝ ամէն+ա+գէտ = ամենագէտ, նոյնպէս՝ ամենակարող, ամենամեծ, ամենասաստիկ, ամենասփիւռ, ելն.:

(*) Թէկն-թեկն, որ դառնում է թիկունք, թիկնոց (բառի նախնական ձեւն է «թէկն»): Յիշենք գրաբարեան ասացուածքը՝ «Որ ոչ լուիցի ունկամք, լուիցի թիկամք»: Այս հոլովումը ցոյց է տալիս որ բառի արմատն է «թէկն» (Աճառեան, Արմատական բառարան):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «է» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնները.

վիրակապ	մենաշնորհ
կիզակէտ	գիսաւոր
հրաւիրել	քինախնդիր
վրիպում	ապօրինութիւն

2.- «ի» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնը

1ա) Բառավերջում գտնուող «ի» ձայնաւորը անհետանում է, ինչպէս՝ թերի-թերազնաստեւել, թերաւարտ, թերուս, թերութիւն, թշնամի - թշնամութիւն, լեղի - լեղապարկ, բարի - բարութիւն, պատանի - պատանութիւն:

1բ) Որոշ միավանկ բառերի վերջում, նաեւ բազմավանկերի մէջ «ի»-ն մնում է անփոփոխ, ինչպէս՝ դի - դիակ, թի - թիակարել, ձի - ձիաւոր, մի - միաւոր, շոգի-շոգիանալ, կղզի - կղզիացած:

2) Բառավերջում գտնուող «ի» ձայնաւորը միանալով «ա» յօդակապին, փոխոււմ է «ե»-ի, օրինակ՝ ապակի+ա+գործ → ապակեգործ

ապակի - ապակեգործ	գօտի - գօտեպինդ	ոսկի - ոսկեզոյն
բարի - բարեկամ	կաշի - կաշեգործ	որդի - որդեւեր
գարի - գարեջուր	հոգի - հոգեկան	աղանի - աղանձառուն
գինի - գինեմոլ	մոլի - մոլեգին	ուղի - ուղեցոյց
դափնի - դափնեպսակ	շոգի - շոգեմա	պատանի - պատանեկութիւն

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

2) Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «ի» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնները.

նախնական	տարեդարծ
թշնամութիւն	թերաւարտ
բռնակալ	քրտնաթոր
այգեգործ	թռչել

3. «ոյ» երկբարբառի հնչիւնափոխութիւնը

3ա) «ոյ» երկբարբառը փակ վանկի մէջ փոխոււմ է «ու»-ի, ինչպէս՝ անզգոյշ - անզգուշաբար, անփոյթ - անփութութիւն, բոյս - բուսական, երեւոյթ - երեւութապէս, թոյն - թունաւոր, լոյս - լուսաւոր, ծոյլ - ծուլանալ, համբոյր - համբարելի

3բ) «ոյ» երկբարբառը բաց վանկի մէջ մնում է անփոփոխ եւ հնչում է «օյ», ինչպէս՝ գոյ - գոյութիւն, խոյ - խոյակ, գոյ - գոյական, կոյ - կոյուղի. Կան, սակայն, բացառութիւններ, ինչպէս՝ թոյլ - թոյլտուութիւն, թոյլատրել, թոյլատրելի:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

3) Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «ոյ» երկբարբառի հնչիւնափոխութիւնները.

ստուգել	կուրաղի
կազդուրիչ	սուգակ
յուսաբել	յունասէր
յուզիչ	գուժել

4. «Եա» երկբարբառի հնչյունափոխությունը

- 4) «Եա» երկբարբառը փոխուում է «ե»-ի .
անկեալ - անկելանոց	կեանք - կենսագրություն
առաքեալ - առաքելական	մատեան - մատենագիր
ատեան - ատենապետ	սենեակ - սենեկակից
դիրակեաց - դիրակեցություն	տեղեակ - տեղեկագիր:
կատարեալ - կատարելություն	վայրկեան - վայրկենական

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

4) Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «եա» երկբարբառի հնչյունափոխութիւնները.

սենեկապետ	դիրակեցութիւն
անկելանոց	տեղեկագիր
յաւիտենական	կենսագրութիւն
վայրկենաբար	առաքելական

5) «Եայ»-ի հնչյունափոխութիւնը

Մի քանի բառերի մէջ «Եայ» փոխուում է «է»-ի .
 քրիստոնեայ - քրիստոնէութիւն, գործունեայ - գործունէութիւն, պաշտօնեայ - պաշտօնէութիւն, հրեայ - հրէական:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հնչյունափոխութեան կանոնները կիրարկել «եա» եւ «եայ» վերջաւորութիւնը ունեցող հետեւեալ բառերուն.

- Քրիստոնեայ+ութիւն.....
 հրեայ+ութիւն.....
 մատեան+դարան.....
 պատանհի+ական.....
 պաշտօնեայ+ութիւն.....
 յաւիտեան+ական.....

ատեան+դպիր.....
 ատեան+ գրութիւն.....
 վայրկեան+ական.....

6. «ի» եւ «ու» ձայնաւորները՝ ըստ կորուման կանոնի

6ա) «ի» եւ «ու» ձայնաւորները թէեւ բառակազմում պատոււ են իրենց գոյութիւնը, ինչպէս՝ /դ - իրեղէն, ունկն - ունկնդիր, սակայն անհետանում են բառամիջում (վերածուում են հնչուող բայց չգրուող «ը»-ի), ինչպէս՝ ժ/դ - ժրագան, ջուր - ջրալի:

6բ) Երբեմն, բառակազմի «ի»-ն փոխուում է հնչուող եւ գրուող «ը»-ի, ինչպէս՝ ինչք - ընչաքաղց, ինձ - ընձուղտ, ընծառիձ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

6) Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «ի» եւ «ու» ձայնաւորների հնչյունափոխութիւնները.

առընչութիւն	տնային
թերութիւն	նախնական
սրտակից	ըղձալ
թշնամութիւն	ձգել

7.- «իւ»-ի հնչյունափոխութիւնը

7ա) Բառակերտում «իւ» հնչուող «իւ», բառակերտումի ատեն բառամիջում դառնում է «ու», ինչպէս՝

ազնիւ - ազնուական	կուիւ - կուուական
անթիւ - անթուելի	հաշիւ - հաշուական
անիւ - անուաւոր	հովիւ - հովուական
թիւ - թուաբանութիւն	պատիւ - պատուական

7բ) Բառամիջում, «իւ» բաղադրեալ ձայնաւորը կորուման օրէնքին է ենթարկուում որոշ բառերում, ինչպէս՝ գիւտ - գտնել, արիւն - արնանման, սփիւտ - սփռել, ալիւր - ալրաղաց:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

7) Գտնել բառակերտումի ենթարկուած հետեւեալ բառերի արմատները եւ ցոյց տալ «իւ»-ի հնչյունափոխութիւնները.

արձույժնան	կռուսխնծոր
ցրուել	միութենական
պատուական	հազուադէպ
նիւթական	ինքնութենէ
հովուերգակ	բնութեան
հաշուետոմար	թուական
իւղաբեր	սփռուած

8. «իւ» երկբարբառի պարագան

8ա) «իւ» երկբարբառը բառակազմում մտնում է անփոփոխ, ինչպէս՝ իւր - իւրային, իւղ - իւղալի:

8բ) Բառավերջում, «ութին» ձեւին մէջ, «իւ» երկբարբառը սեռական-տղական հոլովման ենթարկուելու ատեն դառնում է «ութեան», ինչպէս՝ մկրտութիւն - մկրտութեան: Այսինքն՝ «իւ»-ն դառնում է «եա»: Իսկ բացասական հոլովի պարագայում, այս «եա»-ն դառնում է «ե», ինչպէս՝ մկրտութենէ, իսկ գործիական հոլովը դառնում է մկրտութեանք կամ մկրտութիւնով:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

8) Գտնել հետեւեալ բառերի արմատները, գրել թէ ո՞ր հոլովման ենթարկուած են եւ ցոյց տալ «իւ» երկբարբառի հնչիւնափոխութիւնները.

իւղաբեր	միութենական
ինքնութեան	ինքնուրոյնութենէ
յաջողութեամբ	բնութեան
օտարութենէ	յարութեամբ

Ը. ՎԱՆԿ

Վանկ է կոչուում այն հնչիւնը կամ հնչիւնախումբը, որ արտաբերուում է մէկ շունչով, օդի մէկ մղումով:

Վանկի կազմութեան համար անհրաժեշտ է ունենալ ծայնաւոր տառ, որ վանկարար է կոչուում, իսկ բաղաձայն կարելի է ունենալ մէկ կամ մէկէ աւելի եւ կամ՝ չունենալ բոլորովին: Օրինակ՝ ծով բառը ունի «ո» ծայնաւորը, դա-սա-րան բառը բաղկացած է երեք վանկերից եւ ամէն մի վանկ ունի մէկ ծայնաւոր, որ «ա» տառն է, իսկ ա-լիք բառի առաջին վանկը բաղաձայն չունի:

Բառերը լինում են միավանկ եւ բազմավանկ:

Միավանկ են՝ քար, տուն, շուն, մարդ, գործ, ծի, նաւ, ելն, բառերը: Բազմավանկ են՝ երկու եւ աւելի վանկեր ունեցող բառերը, ինչպէս՝ Հայաստան, շինարար, ճարտարապետ, եկեղեցի, դպրոց, ելն.:

Վանկերը երեք տեսակ են՝ փակ, բաց, սուղ:

Բաց է կոչուում ծայնաւորով վերջացող վանկը, ինչպէս՝ տա-րի, գօ-տի, բա-րի, կա-տու, ա-պա-կի, մե-ղու, ափ-սէ:

Փակ է կոչուում բաղաձայնով վերջացող վանկը, ինչպէս՝ Եփ-րատ, հաս-տատ:

Սուղ վանկ կամ գաղտնավանկ է կոչուում այն վանկը, որ հնչուող բայց չգրուող «ը» ունի իր մէջ, ինչպէս՝ անգը, մեղր, սկիհ, արկը, կարծր, քաղցր, մարտ(ը)նչող:

Գաղտնավանկը կէս վանկ է համարուում:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Վանկատել հետեւեալ բառերը, բաց վանկերը եւ փակ վանկերը դնել յարմար սիւնակների մէջ. ճառագայթ, գեղեցկութիւն, սարսուռ, շրթունք, յստակ, գոգոնց, խարբերդ, Տիգրիս, Լրաքս:

Բաց վանկեր	փակ վանկեր
.....
.....
.....
.....

2) Գտնել սուղ վանկերը, տեղադրել հետեւեալ բառերի չգրուող «ը»-երը. Դրախտ, պզտիկ, պատշգամ, պղտոր, հրճուանք, փնտռել, փսփսալ, գրգռել, մխրճել, կղզի, յստակ, մեղր, սկիհ:

.....
.....
.....
.....
.....

ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՆ

Բառ է կոչվում հնչյունների այն խումբը կամ այն հնչյունը, որ իմաստ է արտա-
յայտում, ինչպես՝ աղ, ջուր, ուսուցիչ, բաղձր, սիրուն, պարտեզ:

Սրանք մի բանի հնչյուններից բաղկացած բառեր են:
Սակայն կան նաեւ մէկ հնչյունից բաղկացած բառեր, ինչպէս՝ ու, է:

Լեզուի մէջ գործածուող բոլոր բառերը միասին, բառային կազմ կամ բառապաշար
են կոչւում:

Հայերէնի բառապաշարը շատ հարուստ է: Հազարամեակների ընթացքում
հարստացել է բազմաթիւ ու բազմապիսի բառերով, որոնք կեանքի եւ աշխարհի
կապուած զանազան առարկաներ եւ գաղափարներ են արտայայտում: Ունի
աւելի քան 150.000 բառ: Եւ դեռ աւելի էլ հարստանում է, որովհետեւ մարդկային
կեանքի մէջ ամէն մի գիւտ, նոր գործիք, իր եւ երեւոյթ իր նոր անունն է ստանում
եւ մտնում՝ հայերէնի բառապաշարի մէջ: Օրինակ, վերջին տարիներս ստեղծուել
են տիեզերանաւ, տիեզերագնաց, հեռատեսիլ, հեռապատճէն, համակարգիչ,
տպիչ, ընդօրինակիչ, ձայներիզ, ձայնարկիչ, տեսագրիչ, տեսերիզ, ելն., որոնք
գոյութիւն չունէին նոյնիսկ 20 տարի առաջ:

Բառերը հետեւեալ ոլորտներին են պատկանում.

Աշխատանքի ու տնտեսութեան վերաբերեալ բառեր, ինչպէս՝ արտ, ցանք, ակօս,
սերմ, ցորեն, գործիք վարել, բահ, բրիչ, գութան, սայլ, ելն.:

Մարդու մարմնի մասեր արտայայտող բառեր, ինչպէս՝ աչք, ձեռք, ոտք, կուրծք,
գլուխ, քիթ, բերան, սիրտ, ուս, ելն.:

Ընտանիքի եւ կենցաղի վերաբերեալ բառեր, ինչպէս՝ տուն, ընտանիք, որդի,
մայր, հայր, բնակիչ, պապ, սենեակ, բազմոց, բակ, հագուստ, տնտեսութիւն, ելն.:

ՄԵՆԻՄԱՍ ԵՒ ԲԱԶՄԻՄԱՍ ԲԱՆԵՐ

Մենիմաստ բառերը մէկ իմաստ միայն ունեն, ինչպէս՝ ծուկ, ծառ:

Բազմիմաստ բառերը, ժամանակի ընթացքում հիմնական իմաստից բացի
ստացել են նաեւ նոր իմաստներ, ինչպէս՝ գլուխ բառը, որ մարմնի մասի անուն
լինելուց բացի այսօր նշանակում է նաեւ խելք, («գլուխը լաւ է գործում»), առար-
կայի վերի մասը (լեռան գլուխ, սանդուխի գլուխ), ղեկավար (ծեռնարկի գլուխ
կանգնած անձ), գրքի մասերը, ելն:

ԲԱՌԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ ԻՄԱՍՏԻ ԵՒ ԳՐԵԱԶԵՒԻ

Բառերը իրենց իմաստին համաձայն լինում են նոյնանիշ, հոմանիշ, հականիշ,
բազմանիշ, նոյնահունչ:

1. *Նոյնանիշ* են այն բառերը, որ ճիշդ նոյն իմաստը ունեն. Օրինակ՝ այտ-թուշ,
արդ-հիմա-այմն, հեջակ-համբաւ, պոչ-ագի, ատամ-ակռայ, աւաղ-ափսոս, ելն.:
2. *Հոմանիշ* են այն բառերը, որոնք իրարից տարբերում են իմաստի նրբերանգ-
ներով, օրինակ՝ վախ, երկիւղ, ահ, սոսկում, սարսափ:
3. *Հականիշ* են այն բառերը, որոնք իրարու հակադիր իմաստներ ունեն, օրինակ՝
բարձր / ցած, քաջ / վախկոտ, արագ / դանդաղ, մեծ / պզտիկ, ելն.:
4. *Բազմանիշ* են կոչւում այն բառերը, որոնք նոյն ձեւով են գրում բայց տարբեր
իմաստներ ունեն, օրինակ՝ այր = թէ՛ նշանակում է տղամարդ եւ թէ՛ քարայր, փող =
թէ՛ նշանակում է դրամ եւ թէ՛ խողովակ, նաեւ՝ նուագարան:
5. *Նոյնահունչ (նոյնանուն, համանուն)* են կոչւում այն բառերը, որոնք նոյն հնչումը
ունեն, սակայն թէ՛ իմաստով են տարբերում եւ թէ՛ ուղղագրութեամբ. Օրինակ՝
համր = խօսիլ չկարողացող, իսկ յամր = դանդաղ, հօտ = ոչխարների խումբ, իսկ
հոտ = բոյր, ելն. (տես էջ 111):

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Գտնել հետեւեալ բառերի հականիշները.

Գեղեցիկ մօտ.....
տկար..... քիչ.....
ծախ..... լաւ.....
սուր..... բարձր.....
արագ..... ծոյլ.....

2) Տուեալ իմաստների համաձայն գտնել նոյնահունչ բառերը.

ա) ձեռքի ներսի մասը, բ) ջրի եզերք
ա) ծովային կենդանի, բ) կաշիէ պարան
ա) աղբիւր, բ) մատանի.....

- ա) շաղկապներից մեկը, բ) երկրագործական գործիք.....
- ա) ուրախ, բ) գիւղ
- ա) 60 րոպէ բ) եկեղեցի.....

ԲԱՌԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Բառերն իրենց կազմութեամբ լինում են՝ ա) *արմատական բ) բարդ գ) ածանցաւոր:*

Արմատական բառերը նրանք են, որոնք կազմուած են միայն արմատից:

ԱՐՄԱՏ- ը բառի հիմնական մասն է, որը արտայայտում է նրա հիմնական իմաստը եւ որի վրայ ոչ մի մասնիկ չի աւելացել, օրինակ՝ խել, կշիւ, միտ, խօս, ելն.:

Բառային կազմի հարստացման համար շատ մեծ է արմատների նշանակութիւնը: Օրինակ՝ «հող» արմատից կարելի է կազմել հողոտ, հողային, հողաբոյր, հողեղէն բառերը: Նմանապէս «բարձր» բառից կազմուել են բարձունք, բարձրաբերձ, բարձրագոյն, բարձրահայեաց, բարձրախօս, բարձրաձայն, բարձրակերտ, բարձրանալ, բարձրագլուխ, բարձրաբնակ, բարձրագոյ, բարձրաղիլր, բարձրաշնորհ եւ շատ այլ բառեր:

Նոյնպէս, *ստուգաբանութեան մէջ* շատ մեծ է արմատների դերը՝ գիտնալու համար բառի ծագումը, ստացած մասնիկները եւ կրած փոփոխութիւնները, ուրիշ լեզուների հետ ունեցած կապերը, նրանց հետ կնքած փոխառութիւններն ու փոխառութիւնները, ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ մարդիկ ընտանեկան ծառի օգնութեամբ փնտրում են իրենց հարազատներին, իրենց նախնիների հետ ժառանգական կապը գտնելու եւ իմանալու համար թէ որտեղի՞ց են գալիս:

Արմատներից կազմուում են նոր բառեր, որոնք պարագային համաձայն կոչուում են պարզ, բարդ կամ ածանցաւոր:

ՊԱՐԶ ԲԱՌԵՐ

Այն արմատները որոնք ամբողջական բառեր են եւ առանձին օգտագործուում են, կոչուում են *պարզ* բառեր, ինչպէս՝ մարդ, ջուր տուն, հող, օդ, դաշտ, ծառ, գիր, ելն.:

ԲԱՐԴ ԲԱՌԵՐ.– Բարդութիւն

բ) ԲԱՐԴ են կոչուում այն բառերը, որոնք իրենց ինքնուրոյնութիւնը կորցրած երկու անջատ արմատների միացումից են կազմուած եւ այժմ տարբեր իմաստ են արտայայտում: Օրինակ՝

Նաւապետ բառը կազմուել է *նաւ* եւ *պետ* բառերից, որոնք իրար միացել են «ա» ձայնաւորով, որը կոչուում է *յօղակապ:*

Բառերը իրար միանում են յաճախ այսպէս յօղակապով: Սակայն կարող են իրար միանալ նաեւ առանց յօղակապի կամ շաղկապների ու նախդիրների՝ պարագային համաձայն, ենթարկուելով հնչիւնափոխութեան-կորուսման կանոններին: Բառերը իրար միանում են առանց յօղակապի, եթէ երկրորդ բաղադրիչը ծայրաւորով է սկսուում, ինչպէս՝ ծաղկաձման (ծաղիկ եւ աձման): Կայ նաեւ «ե» յօղակապը, որ «ի»- ով վերջացող բառերի պարագայում է օգտագործուում (գոյացել է ի+ա միացումից, որ հնչուում է եա, որ իր հերթին հնչիւնափոխուելով վերածուում է «ե»- ի): Այսպէս՝ հոգի-ա-շահ = հոգեշահ, որդի-ա-սէր= որդեսէր:

ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

1) *Իսկական բարդութիւն են կոչուում յօղակապով իրար միացող բառերը*, ինչպէս՝ հացագործ, ծաղկափունջ: Ընդհանրապէս, առաջին բաղադրիչը երկրորդին լրացումն է, ինչպէս «հողագոյն» նշանակում է հողի գոյն ունեցող: Ուստի, հիմնարար իմաստը պարունակողը երկրորդ բաղադրիչն է: Սակայն որոշ բառերի պարագայում, երկրորդն է առաջինի լրացումը, օրինակ՝ «Միջագետք»՝ գտնելու միջեւ:

- Բառաբարդումը կատարուում է տարբեր բառերով: Գլխաւորաբար՝
- ա) *երկու գոյական արմատների բաղադրմամբ՝* երկնակամար(երկինք եւ կամար),
 - բ) *ածականի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ նորահարս (նոր եւ հարս),
 - գ) *բայարմատի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ գաղթալայր(գաղթ եւ վայր),
 - դ) *գոյականի եւ բայարմատի, հիմքի բաղադրմամբ*, օր.՝ արեւածագ(արեւ եւ ձգել),
 - զ) *ածականի եւ եւ բայարմատի բաղադրմամբ*, օր. բարձրախօս(բարձր եւ խօսիլ):

2) *Կցական* են կոչուում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝

- ա) *երկու բառերի պարզ կցումով*, ինչպէս՝ թեյաման, այսօր, այնչափ, ոչինչ, ելն.,
- բ) «եւ», «ու» շաղկապներով, ինչպէս՝ ցիրուցան, առեւտուր, քարուքանդ, ելն.,
- գ) *նախդիրներով*, ինչպէս՝ խառն խխումբ, հեւիիեւ, գոյն գգոյն, օր ըստօր է:

3) *Ձարդիղ* են կոչուում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝

- ա) *երկու բառերի յարադրութեամբ, որոնք երկուսն էլ կարող են լինել անուն, կազմուում են շաղկապով կամ կապով* (օր ու գիշեր, սար ու ծոր, տուն առ տուն), կամ առանց շաղկապի, բայց գծիկով միացած (գիշեր-ցերեկ, թեւ-թիկունք, ելն.),
- բ) *երկու բաղադրիչներից մեկը անուն, միւսը կարող է բայ լինել, որոնք անջատ են գրուում* (ծեռք բերել, երես տալ),
- գ) *երկու բաղադրիչներն էլ կարող են բայ լինել՝ յարադիր բայեր, որոնք անջատ են գրուում* (թոյլ տալ, ցոյց տալ, կտրել անցնիլ, եփել թափել, հագուիլ սքուիլ, ելն.): *Հոլովման առեւն երկրորդ բաղադրիչն է որ ստանում է հոլովական վերջաւորութիւն*, (հագուիլ սքուելով), *իսկ խոնարհման առեւն երկու բաղադրիչներն էլ խոնարհուում են միանման* (պահեցիղ պահպանեցիղ, հագուեցաւ սքուեցաւ, ելն.):
- դ) *միեւնոյն բառի կրկնութեամբ եւ գծիկով միացած* (քիչ-քիչ, ծուռ-ծուռ, տեսակ-տեսակ), որոնք կոչուում են *կրկնաւոր բարդութիւններ*: *Կան նաեւ կրկնաւորներ, որոնք «ա» յօղակապով են կազմուած եւ նոյն արմատը կրկնուած է փոքր փոփոխութեամբ* (կերակուր, ծակուծուկ):

Բառերը իրար միանում են յաճախ այսպես յողակապով: Սակայն կարող են իրար միանալ նաեւ առանց յողակապի կամ շաղկապներով ու նախդիրներով՝ պարագային համաձայն, ենթարկուելով հնչյունափոխութեան-կորուսման կանոններին: Բառերը իրար միանում են առանց յողակապի, եթէ երկրորդ բաղադրիչը ձայնաւորով է սկսուում, ինչպէս՝ ծաղկաւման (ծաղիկ եւ աման): Կայ նաեւ «ե» յողակապը, որ «ի»- ով վերջացող բառերի պարագայում է օգտագործուում (գոյացել է ի+ա միացումից, որ հնչւում է եա, որ իր հերթին հնչյունափոխուելով վերածուում է «ե»- ի): Այսպէս՝ հոգի-ա-շահ = հոգեշահ, որդի-ա-սէր= որդեսէր:

ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

1) *Իսկական բարդութիւն են կոչւում յողակապով իրար միացող բառերը*, ինչպէս՝ հացագործ, ծաղկեփունջ: Ընդհանրապէս, առաջին բաղադրիչը երկրորդին լրացումն է, ինչպէս՝ «հողագոյն» նշանակում է հողի գոյն ունեցող: Ուստի, հիմնարար իմաստը պարունակողը երկրորդ բաղադրիչն է: Սակայն որոշ բառերի պարագայում, երկրորդն է առաջինի լրացումը, օրինակ՝ «Միջագետք» գետերու միջեւ:

Բառաբարդումը կատարուում է տարբեր բառերով: Գլխաւորաբար՝

- ա) *երկու գոյական արմատների բաղադրմամբ՝* երկնակամար(երկինք եւ կամար),
- բ) *ածականի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ նորահարս (նոր եւ հարս),
- գ) *բայարմատի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ գաղթալայր(գաղթ եւ վայր),
- դ) *գոյականի եւ բայարմատի, հիմքի բաղադրմամբ*, օր.՝ արեւածագ(արեւ եւ ծագիլ),
- զ) *ածականի եւ եւ բայարմատի բաղադրմամբ*, օր.՝ բարձրախօս(բարձր եւ խօսիլ):

2) *Կցական են կոչւում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝*

- ա) *երկու բառերի պարզ կցումով*, ինչպէս՝ թէյաման, այսօր, այնչափ, ոչինչ, ելն.,
- բ) *«ե», «ու» շաղկապներով*, ինչպէս՝ ցիրուցան, առեւտուր, քարուքանդ, ելն.,
- գ) *նախդիրներով*, ինչպէս՝ խառն իխուռն, հեւ ի հեւ, գոյն զգոյն, օր քստօր է:

3) *Յարադիր են կոչւում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝*

- ա) *երկու բառերի յարադրութեամբ, որոնք երկուսն էլ կարող են լինել անուն, կազմուում են շաղկապով կամ կապով* (օր ու գիշեր, սար ու ձոր, տուն առ տուն), կամ առանց շաղկապի, բայց գծիկով միացած (գիշեր-ցերեկ, թեւ-թիկունք, ելն.),
- բ) *երկու բաղադրիչներից մէկը անուն, միւսը կարող է բայ լինել, որոնք անջատ են գրուում* (ծեռք բերել, երես տալ),
- գ) *երկու բաղադրիչներն էլ կարող են բայ լինել՝ յարադիր բայեր, որոնք անջատ են գրուում* (թոյլ տալ, ցոյց տալ, կտրել անցնիլ, եփել թափել, հագուիլ սքուիլ, ելն.): <Ղոյովման ատեն երկրորդ բաղադրիչն է որ ստանում է հոլովական վերջաւորութիւն,(հագուիլ սքուելով), իսկ խոնարհման ատեն երկու բաղադրիչներն էլ խոնարհուում են միանման (պահեցիր պահպանեցիր, հագուեցաւ սքուեցաւ, ելն.):
- դ) *միեւնոյն բառի կրկնութեամբ եւ գծիկով միացած* (քիչ-քիչ, ծուռ-ծուռ, տեսակ-տեսակ), որոնք կոչւում են կրկնաւոր բարդութիւններ: Կան նաեւ կրկնաւորներ, որոնք «ա» յողակապով են կազմուած եւ նոյն արմատը կրկնուած է փոքր փոփոխութեամբ (կերակուր, ծակուծուկ):

Բառերը իրար միանում են յաճախ այսպէս յողակապով: Սակայն կարող են իրար միանալ նաեւ առանց յողակապի կամ շաղկապներով ու նախդիրներով՝ պարագային համաձայն, ենթարկուելով հնչյունափոխութեան-կորուսման կանոններին: Բառերը իրար միանում են առանց յողակապի, եթէ երկրորդ բաղադրիչը ձայնաւորով է սկսուում, ինչպէս՝ ծաղկաւման (ծաղիկ եւ աման): Կայ նաեւ «ե» յողակապը, որ «ի»- ով վերջացող բառերի պարագայում է օգտագործուում (գոյացել է ի+ա միացումից, որ հնչւում է եա, որ իր հերթին հնչյունափոխուելով վերածուում է «ե»- ի): Այսպէս՝ հոգի-ա-շահ = հոգեշահ, որդի-ա-սէր= որդեսէր:

ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

1) *Իսկական բարդութիւն են կոչւում յողակապով իրար միացող բառերը*, ինչպէս՝ հացագործ, ծաղկեփունջ: Ընդհանրապէս, առաջին բաղադրիչը երկրորդին լրացումն է, ինչպէս՝ «հողագոյն» նշանակում է հողի գոյն ունեցող: Ուստի, հիմնարար իմաստը պարունակողը երկրորդ բաղադրիչն է: Սակայն որոշ բառերի պարագայում, երկրորդն է առաջինի լրացումը, օրինակ՝ «Միջագետք» գետերու միջեւ:

Բառաբարդումը կատարուում է տարբեր բառերով: Գլխաւորաբար՝

- ա) *երկու գոյական արմատների բաղադրմամբ՝* երկնակամար(երկինք եւ կամար),
- բ) *ածականի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ նորահարս (նոր եւ հարս),
- գ) *բայարմատի եւ գոյականի բաղադրմամբ*, օրինակ՝ գաղթալայր(գաղթ եւ վայր),
- դ) *գոյականի եւ բայարմատի, հիմքի բաղադրմամբ*, օր.՝ արեւածագ(արեւ եւ ծագիլ),
- զ) *ածականի եւ եւ բայարմատի բաղադրմամբ*, օր.՝ բարձրախօս(բարձր եւ խօսիլ):

2) *Կցական են կոչւում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝*

- ա) *երկու բառերի պարզ կցումով*, ինչպէս՝ թէյաման, այսօր, այնչափ, ոչինչ, ելն.,
- բ) *«ե», «ու» շաղկապներով*, ինչպէս՝ ցիրուցան, առեւտուր, քարուքանդ, ելն.,
- գ) *նախդիրներով*, ինչպէս՝ խառն իխուռն, հեւ ի հեւ, գոյն զգոյն, օր քստօր է:

3) *Յարադիր են կոչւում այն բարդութիւնները, որոնք կազմուում են՝*

- ա) *երկու բառերի յարադրութեամբ, որոնք երկուսն էլ կարող են լինել անուն, կազմուում են շաղկապով կամ կապով* (օր ու գիշեր, սար ու ձոր, տուն առ տուն), կամ առանց շաղկապի, բայց գծիկով միացած (գիշեր-ցերեկ, թեւ-թիկունք, ելն.),
- բ) *երկու բաղադրիչներից մէկը անուն, միւսը կարող է բայ լինել, որոնք անջատ են գրուում* (ծեռք բերել, երես տալ),
- գ) *երկու բաղադրիչներն էլ կարող են բայ լինել՝ յարադիր բայեր, որոնք անջատ են գրուում* (թոյլ տալ, ցոյց տալ, կտրել անցնիլ, եփել թափել, հագուիլ սքուիլ, ելն.): <Ղոյովման ատեն երկրորդ բաղադրիչն է որ ստանում է հոլովական վերջաւորութիւն,(հագուիլ սքուելով), իսկ խոնարհման ատեն երկու բաղադրիչներն էլ խոնարհուում են միանման (պահեցիր պահպանեցիր, հագուեցաւ սքուեցաւ, ելն.):
- դ) *միեւնոյն բառի կրկնութեամբ եւ գծիկով միացած* (քիչ-քիչ, ծուռ-ծուռ, տեսակ-տեսակ), որոնք կոչւում են կրկնաւոր բարդութիւններ: Կան նաեւ կրկնաւորներ, որոնք «ա» յողակապով են կազմուած եւ նոյն արմատը կրկնուած է փոքր փոփոխութեամբ (կերակուր, ծակուծուկ):

ային աւշային, բեւեռային, դիւային, կաւային
(ա)նոց զօրանոց, յարդանոց, յիմարանոց, հիւանդանոց
անք զգուանք, դաւանանք, յերիւրանք, յործանք
(ա)պէս զգալ ապէս, բացառապէս, արժանաւորապէս
արար գիւտարար
արան աղօթարան, յիշատակարան
ացի գիւղացի, իրաւացի
աւէտ լուսաւէտ, ծաղկաւէտ, կենսաւէտ, արվաւէտ, խնկաւէտ, բուրաւէտ
զոյն ազնուագոյն, առաւելագոյն, բարձրագոյն, գերագոյն, լաւագոյն,
ծայրագոյն, կարեւորագոյն, նորագոյն
եալ կարօտեալ, աղէտեալ, նաւաբեկեալ, արկածեալ, հետեւեալ
եան արեւելեան, արեւմտեան, նախնադարեան, ամերիկեան, նաեւ՝ հայկական
ազգանունները, ինչպէս՝ Յակոբեան Յովսէփեան, Թումանեան, ելւն.
եայ յախճապակեայ, ամսօրեայ, առհաւատչեայ, բրդեայ, գործունեայ
եակ եռեակ, քառեակ, երկվեցեակ
ելի անդրդու ելի, երեւակայելի, երեւելի
եղէն արծաթեղէն, բանջարեղէն, բոցեղէն, բուսեղէն, բրդեղէն, գոհարեղէն
հողեղէն, հրեղէն, մարմնեղէն, մտեղէն, մրգեղէն, նիւթեղէն, ոսկեղէն
հայերէն, անգլերէն, գերմաներէն, ճաբոներէն, չինարէն, ռուսերէն, ելւն.
եք արժէք, դռնբացքք, կողպէք, ութօրէք, տնօրհնէք, ջրօրհնէք, հիմնարկէք
իչ տպաւորիչ, արտայայտիչ, աւերիչ, բացայայտիչ, գրաւիչ, դիւթիչ,
յաւիշտակիչ, յուզիչ
իւն գոչիւն, կափկափիւն, մլաւիւն, մռնչիւն,
լի երկիւղայի, զուարճալի
կոտ դեղեկոտ, պահանջկոտ
ոդ նուագող, յամառող, յաճախող, յանդիմանող, յանդգնող, յանձնող,
յապաղող, յառնող, յարդարող, յարմարող, յափշտակող, յարաբերող,
յարծակուող, յաւակնող, յաւերժացող, յուսացող
ոյթ երեւոյթ, աներեւոյթ, ծանձրոյթ, ելոյթ, երեկոյթ, գայրոյթ, լուծոյթ, կշռոյթ
ճաշկերոյթ, նորոյթ, ցերեկոյթ, ծածկոյթ, համոյթ, հատոյթ, հաւաքոյթ,
մշակոյթ
ոյկ գրքոյկ, դահոյկ, մակոյկ
ոյց զեկոյց, հանգոյց, մատոյց
ոյք խնջոյք, կահոյք, հաճոյք
ոտ արիւնոտ, ծիւնոտ
որակ լաւորակ, սեւորակ
որդ աստղանաւորդ, աւելորդ, յաճախորդ
ուա զանգուած, ընթերցուած, յօդուած (տես՝ բաղաձայնացած «ու»ի
պարագան ստորեւ)
ուածք ասացուածք, բանուածք, բացուածք, գրուածք, դարձուածք, խածուածք,
կազմուածք, կապուածք, կարուածք, կառուցուածք
ուրիւն ազատուրիւն, անզգուշուրիւն, անէութիւն, առաւելութիւն, ելւն.
ում աւետում, բարգաւաճում, բարուքում, գրաւում, դասաւորում, դեղեւում,
երեւում, թաւաւում, թօթափում, լաւացում, խաւարում, ծեւացում,
յապաղում, յաւելում
ուն խօսուն
ունք արտեանունք, իրաւունք, յուզմունք

չէք կարողչէք, միջնորդչէք,
(ա)ւոր աւելոր, ախտաւոր, ականաւոր, ահաւոր, աղանդաւոր, աղաչաւոր,
(ե)ւոր աշխատաւոր, արժանաւոր, արհեստաւոր, բախտաւոր, բանաւոր, բեղմ-
նաւոր, բիւրաւոր, բռնաւոր, զհսաւոր, զոգաւոր, զործաւոր, զունաւոր,
գրաւոր, դատաւոր, դարաւոր, դիմակաւոր, դիմաւոր, երկնաւոր, գրահա-
ւոր, թագաւոր, թոշակաւոր, լարաւոր, խորհրդաւոր, կալանաւոր,
կանաւոր, կանոնաւոր, մեղաւոր, մտաւոր, մտաւոր, վիրաւոր,
օն(ք) զողօն, գործօն, զարթօնք, թափօն, թերթօն, ծամօն, կտրօն
օրէն ազատօրէն, անասնօրէն, անխղճօրէն, անմտօրէն, անյուսօրէն, ապօրէն,
արդարօրէն, դանդաղօրէն, դառնօրէն, զգուշօրէն, խղճմտօրէն, խստօրէն,
հաւանօրէն, համեստօրէն, հապճեպօրէն, վեօրէն, տարօրինակօրէն:

3. ԿՐԿՆԱԾԱՆՆՅԵՐ

Կրկնածանց են կոչուում այն բառերը, որոնք մէկից աւել ձձանցական մասնիկ ունեն, ինչպէս՝ տ-գիտ-ուրիւն, ան-կարգ-ուրիւն, ելւն.:

4. ԲԱՐԴԱԾԱՆՅԱՒՈՐ ԲԱՌԵՐ

Մէկից աւել արմատներից կամ ձձանցներից կազմուած բառերը կոչուում են բարդ ձձանցներ, ինչպէս՝ ազգագրութիւն, զծագրութիւն, ծայրածաւալ, անհաշուազէտ:

(*) ՅԻՇԵՑՈՒՄ.– Բարդութեան եւ ձձանցման ժամանակ ծայնաւորները ենթարկուում են հնչիւնափոխութեան կամ կորուսման կանոնների:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Նախածանցն ու բառի մնացեալ մասը իրարից բաժանել զօհկով.
օրինակ՝ չկամ = չ - կամ:
Գերյոզնութիւն.....չխօսկան.....
համագումար.....արտահանել.....
ներգրաւել.....ընդունելութիւն.....
ներփակ.....հակաթոյն.....
ներդրում.....հակազիտական.....
հակադարձ.....անփորձ.....
հակամարդկային.....անօրինութիւն.....
գերաճիլ.....ապօրէն.....

2) Հետեւեալ բառերի միջից աձանցները դնել աջ կողմի սիւնակի մէջ եւ բարդ բառերը՝ ձայն կողմի:

Քաղցրահամ, անհրապոյր, դողդղալ, ննջարան, խելացի, կափկափող, արագընթաց, բարեսիրտ, դարձողարձիկ, կարիքաւոր, անվախ, ամեւտուր, շոգենաւ, երթուղարձ, հիւանդանոց, ապօրէն, երկրագունդ, կօշկակար, տժգոյն, տհաս, անխօս, չկամ, մտմտուք, թագաւոր, անկայուն, ազատօրէն, վարիչ:

Բարդ բառեր

Ածանց բառեր

.....

ԳԼՈՒԽ 3.

ՉԵՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բառերի այն կապակցութիւնը, որ ամբողջական միտք է արտայայտում, կոչւում է նախադասութիւն: Բառերը նախադասութեան մէջ միշտ չեն պահպանում իրենց հիմնական ձեւը, այլ համաձայն նախադասութեան մէջ իրենց դերի եւ նշանակութեան, կրում են փոփոխութիւններ, որոնք կոչւում են **թեքում**: Թեքման տեսակներն են՝ **հոլովում** եւ **խոնարհում**: Փոփոխութիւնների շնորհիւ է որ լեզուն կարողանում է մտքեր արտայայտել, հաղորդակցութիւն ծաւալել մարդոց միջեւ:

Չեւաբանութիւնը զբաղւում է նախադասութեան մէջ բառերի կառուցումով, նրանց կրած ձեւական փոփոխութիւնների կանոններով եւ դասակարգումով, այսինքն՝ խօսքի մասերով:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԽՕՍՔԻ ՄԱՍԵՐԸ (Մասունք բանի)

Ըստ այդ դասակարգումին, բառերը, նախադասութեան մէջ իրենց կատարած պաշտօնի եւ նշանակութեան համաձայն ինը տեսակ են՝ *գոյական, ածական, թուական, դերանուն, բայ, մակբայ, կապ (նախադրութիւն-յետադրութիւն), շաղկապ, ծայնարկութիւն*: Այս բոլորը կոչւում են **խօսքի մասեր**:

Խօսքի մասերի մէջ կան որ փոփոխուող են, թեքուող են, այսինքն՝ հոլովում կամ խոնարհում են, օրինակ՝ գոյականները, դերանունները, բայերը: Միւսները անփոփոխ են:

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Այն բառերը, որոնք անձի, կենդանիի կամ առարկայի անուններ կամ իբրեւ գոյ մտածուած գաղափարներ են ներկայացնում, կոչւում են անուն կամ գոյական, ինչպէս՝ մարդ, կատու, սեղան, յիշողութիւն, ցաւ, վախ, ելն.:

Գոյականները պատասխանում են **ո՞վ, ի՞նչ** հարցումներին: Ծնչող էակաների համար տրւում է **ո՞վ** հարցումը, բոյսերի, իրերի համար՝ **ի՞նչ** հարցումը: Օրինակ՝

ա) **Հայկ կ'աշխատի =**
ո՞վ կ'աշխատի = Հայկ = անուն կամ գոյական է:

բ) **Պատուհանը կտրտեցաւ =**

ի՞նչ կոտրեցաւ = պատուհանը = անուն կամ գոյական է:

Գոյական անունները լինում են յատուկ, հասարակ եւ վերացական:

Յատուկ անուն են անձերի անունները, նաեւ պատմական անունները, աշխարհագրական անունները, ազգերի անունները, որոնք իրենց տեսակի մէջ մէկ հատիկ են, ինչպէս՝ Անահիտ, Մասիս, Պարսիկ, Հայ, Աղեքսանդրիա, Դուին, Հայկ, եւլն: Յատուկ անունները գրում ենք զլխագիրով:

Հասարակ անուն են կենդանիների եւ իրերի տրուած անունները, ինչպէս՝ փիղ, փայտ, սեղան, ելն., որոնք նիւթական անուններ են:

Իսկ երեւոյթների անունները վերացական են, ինչպէս՝ պատիւ, սէր, վախ, հաճոյք, որոնք շօշափելի եւ տեսանելի առարկաներ չեն, սակայն նրանց գոյութիւնը մտքով ըմբռնում ենք:

Գոյականները պատասխանում են *ո՞վ, ի՞նչ, որո՞նք* հարցումներին: Շնչող էակների համար տրուում է *ո՞վ* հարցումը, բոյսերի, իրերի համար՝ *ի՞նչ* հարցումը: Օրինակ՝

ա) Հայերը աշխատասէր են =
Որո՞նք (ովքե՞ր) աշխատասէր են = Հայերը = յատուկ անուն է:

բ) Հագուստը պատռեցաւ =
ի՞նչ պատռեցաւ = հագուստը = հասարակ անուն է:

գ) Այս դէպքը մեզի շատ ուրախութիւն պատճառեց:
Այս դէպքը ի՞նչ պատճառեց = ուրախութիւն = վերացական անուն է:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ գտնել յատուկ, հասարակ եւ վերացական անունները եւ յարմար սինակաների մէջ տեղաւորել դրանք:

Բժիշկ, Ասիա, գութ, պղինձ, Եփրատ, գովեստ, Վարդան, ազարակ, յիշատակ, նոճի, փախուստ, Արամազդ, կարեկցութիւն, խիղճ, ցանկութիւն, արշաւանք, վարք, գոյն:

Յատուկ անուն	հասարակ անուն	վերացական անուն
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՄԻ ԹԻՒՐ

Երբ անունը մէկ անձ, կենդանի, իր, կամ երեւոյթ է ցոյց տալիս՝ եզակի է, ինչպէս՝ մատիտ, տուն, տերեւ, փափաք: Իսկ երբ մէկէ աւելի անձ, կենդանի կամ իր է ցոյց տալիս, յոգնակի է, ինչպէս՝ մատիտներ, տուներ, տերեւներ, փափաքներ:

Եզակի գոյականը յոգնակիի վերածելու համար օգտագործում ենք եր կամ ներ մասնիկները, որոնք կոչուում են յոգնակերտ մասնիկներ:

Ա. -եր մասնիկով յոգնակիի ենք վերածում՝

- ա) միավանկ գոյականները, ինչպէս՝ ծառ-ծառեր, տուն-տուներ,
 - բ) այն երկվանկ բառերը, որոնց երկրորդ վանկը սուղ վանկ է, ինչպէս՝ վագր = վագրեր, անգր = անգրեր:
 - գ) վերջադիր միավանկ գոյականով կազմուած բազմավանկ բառերը, գետածի = գետածիեր, հնդկահաւեր, շոգեճաւեր:
- (*) = լեռ, դուռ, մատ բառերի յոգնակին է լեռներ, դռներ, մատներ: Այս բառերը իրականում «եր» են ստացել, քանի որ սրանց արմատն է լեռն, մատն, դուռն, ուստի՝ լեռն+եր = լեռներ, մատն+եր = մատներ:

Մարդ եւ տղայ բառերի յոգնակին է՝ մարդիկ, տղաք:

Բ. -ներ մասնիկով յոգնակիի ենք վերածում՝

- ա) բազմավանկ գոյականները, ինչպէս՝ պա-տու-հան-ներ, դա-սա-րան-ներ:
- բ) բարդ բառերը, որոնց վերջին արմատը միավանկ է եւ արտայայտում է գործող անձի իմաստ, «ներ» մասնիկով ենք վերածում յոգնակիի, ինչպէս՝ ձկնորս = ձկնորս-ներ, պահապան = պահապան-ներ:
- գ) «ներ» մասնիկը դրուում է նաեւ այն բարդ բառերին, որոնց բաղկացուցիչ միավանկ բառի լրացումը ածական է. օրինակ շիկահեր- շիկահերներ (շէկ բառը ածական է), գեղադէմ - գեղադէմներ (գեղ՝ ածական է), մեծամիտ - մեծամիտներ (մեծ՝ ածական է):

(*) = Անձայն յ-ով վերջացող բառերի յ-ն ջնջուում է յոգնակիում, ինչպէս՝ գուլպայ = գուլպաներ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Կազմել հետեւեալ գոյականների յոգնակին.
Լոյս, բոյս, արկղ, վառարան, գլուխ, տառ, ժողովուրդ, անօք, բազկաթոռ, գիտնական, որսորդ, դպրոց:

յոգնակի	յոգնակի	յոգնակի
.....
.....
.....

.....
.....
.....

2) Կազմել հետեւեալ բարդ բառերի յոգնակին.
տանտէր, ինքնաթիռ, օդանաւ, լուսատու, շոգեքարշ, քառատող, գինետուն, քաջասիրտ, բանասէր, մօրաքոյր, արուեստասէր, թատերագէտ:

.....
.....
.....

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀՈՒՈՎ

Գոյականը խօսքի մէջ գործածուում է տարբեր ձեւերով, այսինքն՝ բառի վերջաւորութիւնը կրում է որոշ փոփոխութիւններ, թեքում է: Բառի ստացած տարբեր ձեւերը կոչուում են հոլով:

Հոլովները տարբեր իմաստներ են յառաջացնում եւ տարբեր պաշտօններ են կատարում:

ՀՈՒՈՎԱԶԵԻՆ

Գրական արեւմտահայերէնում գոյականները վեց հոլով ունեն՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական եւ գործիական: Սակայն ունեն չորս ձեւ միայն, որովհետեւ մի կողմից ուղղականն ու հայցականը, միւս կողմից սեռականն ու տրականը ձեւով առհասարակ նոյնն են: Այս հոլովները իրարից տարբերելու համար անհրաժեշտ է նկատի առնել նրանց իմաստը եւ պաշտօնը՝ նախադասութեան մէջ:

(Արեւելահայերէնի ներգոյական հոլովը (քաղաքում), արեւմտահայերէնը արտայայտում է սեռականով եւ «մէջ» կապով՝ «Արսէնը քաղաքին մէջ կը բնակի», երբեմն էլ հայցական հոլովով, առանց յօդի, ինչպէս՝ «Մայրիկս Փարիզ կ'ապրի», կամ յօդով՝ «Մայրիկս խոհանոցն է»:

Արեւմտահայերէնի վեց հոլովների իրերայաջորդութեան կարգը հետեւեալն է. Ուղղական, Հայցական, Սեռական, Տրական, Բացառական, Գործիական:

Վերոնշեալ ձեւական նոյնութեան պատճառով, այս հոլովները յաճախ գոյգ-գոյգ եւ կրճատ ձեւով են ներկայացուում, ինչպէս՝ Ուղղ.- Հայց., Սեռ.- Տրակ., Բաց., Գործ.:

ՈՒՂՈՎԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Գոյականի անփոփոխ ձեւը կոչուում է Ուղղական հոլով, եթէ նախադասութեան մէջ ենթակայ է:

Օրինակ՝
«Գայլը մսակեր է»:

Այս նախադասութեան մէջ գայլը գոյականը փոփոխութիւն չի կրել, ուղղական հոլով է եւ ենթակայ է: Ուղղական հոլովը պատասխանում է բայի վրայ դրուած «ո՞վ», կամ «որո՞նք» հարցումներին, ինչպէս՝

Ո՞վ մսակեր է = գայլը = Գայլը ուղղական հոլով է:

ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ (*)

Հայցական հոլովն էլ անփոփոխ է մնում, սակայն ենթակայ չէ, այլ՝ ներգործական բայի ուղիղ խնդիրն է: Պատասխանում է ընդհանրապէս «ի՞նչ» հարցումին:

Օրինակ՝
«Հովիւին գամփռը խեղդեց գայլը»:
Գամփռը ի՞նչ խեղդեց = գայլը = հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր է «խեղդել» ներգործական բայի:

Հայցական հոլովը կարող է լինել նաեւ պարագայ: Այսինքն՝ գործողութեան տեղը, ժամանակը եւ չափը ցոյց տուող:

Օրինակ՝
«Մենք ամառը ծով գացինք»:
Այս նախադասութեան մէջ ամառը եւ ծով հայցականներից առաջինը ժամանակի պարագայ է, իսկ ծովը տեղի պարագայ է:

(*) - Արեւմտահայերէնի մէջ ուղիղ խնդիրը անծի պարագայում միշտ դրուում է հայցական հոլովով՝ իսկ արեւելահայերէնում ուղիղ խնդիրը անծի պարագայում պատասխանում է «ո՞նչ» հարցումին եւ դրուում է տրական հոլովով («Արմէնը ո՞ւմ է սիրում է Սիրում է իր եղբորը»):

Սակայն կան մի քանի բայեր արեւմտահայերէնում, որոնք առնում են տրական հոլով անուղղակի խնդիր. Այսպէս՝ յաղթել, իշխել, տիրել, սպասել բայերը:

Օրինակ՝
« Մեր բանակը յաղթեց թշնամիներուն» (տրական հոլով):
«Շատ սպասեցի թեզի» (տրական հոլով):

Անփոփոխ.
Իր վրայ որեւէ հոլովակերտ մասնիկ չունեցող անունը կամ ուղղական հոլով է, կամ էլ՝ հայցական: Եթէ այդ անունը ենթակայ է՝ ուրեմն ուղղական հոլով է, իսկ եթէ ուղիղ խնդիր է՝ ուրեմն հայցական հոլով է: Ներգործական բայերն են որ ուղիղ խնդիր են ունենում:

ՍԵՌԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Սեռական հոլովը գոյականի լրացում է եւ պատկանելիութիւն է արտայայտում, այսինքն, ցոյց է տալիս այն անձին, որին է պատկանում մի ուրիշ անձը, ինչպէս՝ «Պատին քարերը» (քարերը պատկանում են պատին): Սեռական հոլովը պատասխանում է «որո՞նք» (ո՞ւն), «ինչի՞նք» հարցումներին:

Սեռական հոլովը եզակիի մէջ ընդհանրապէս ստանում է «ի» հոլովակերտ մասնիկը եւ յոգնակիի մէջ՝ «ու» հոլովիչը (աթոռներուն ոտքերը):

Սեռական հոլովը լրացնում է գոյականը եւ ինք դառնում է այդ գոյականի յատկացուցիչը:

Օրինակ՝

«Պատին քարերը քանդուել են»:

ինչի՞նք քարերը = պատին = սեռ. հոլով, յատկացուցիչ՝ «քարերը» բառին:

«Անտառին ծառերը դեղներ են»:

«Անահիտին աչքերը կապոյտ են»:

Այս նախադասութիւնների մէջ «անտառին», «Անահիտին» բառերը սեռական հոլով յատկացուցիչ են «ծառերը», «աչքերը» բառերի:

Իր այս ընդհանրական ձեւից բացի (այսինքն «ի» հոլովակերտ մասնիկով), սեռական հոլովը կազմում է նաեւ միւս բոլոր հոլովիչներով: Այսպէս՝

«ու» հոլովիչով = Հայու աչքերը

«օ» » = Մօր սիրտը

«ոջ» » = Քրոջ որդին

«ան» » = Աղջկան ձեռքը, տան սենեակները

«ուան» » = Ամառուան սկիզբը

«եան» » = Գիտութեան ծաղաւը

«ոյ» » = Աստուծոյ կամբը:

Կան նաեւ իրերայաջորդ սեռականներ: Օրինակ՝

Անի՛ն տան սենեակներուն պատուաններուն ապակիները կոտրած են:
Մայրիկ/ն կարմիր շեշագետտին թելերուն կոճակները փրթած են:

ՏՐԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Տրական հոլովը ձեւով նման է սեռականի, նրա նման եզակիի մէջ ստանում է գլխաւորաբար «ի» հոլովակերտ մասնիկը եւ յոգնակիի մէջ՝ «ու»:

Բացառուած չեն նաեւ միւս հոլովիչները, ինչպէս որ է սեռական հոլովի պարագայում: Օրինակ՝ «Գիրքը եղբօրդ տուի», «քրոջդ յանձնեցի շապիկդ», «Աստուծոյ պատուիրանները կը պահէ»:

Սակայն մինչ սեռականը գոյականի լրացուցիչն է, տրական հոլովը բայի լրացուցիչն է եւ ցոյց է տալիս թէ գործողութիւնը ինչի՞նք է յանգում:

Տրական հոլովը պատասխանում է «որո՞նք», «ինչի՞նք», «ի՞նչ բանի» հարցումներին եւ հարցումը ընկնում է իր լրացուցած բայի վրայ: Օրինակ՝ «Պատին կթնեցայ»:

Այս նախադասութեան մէջ «պատին» գոյականը տրական հոլովով լրացումն է «կթնեցի» բայի: «Պետրոսին հանդիպեցայ» նախադասութեան մէջ «Պետրոսին» գոյականը «հանդիպեցայ» բայի լրացումն է, տրական հոլով է, ուստի բայի անուղղակի խնդիրն է: Նոյնպէս, «Արեւը լոյս կու տայ աշխարհի» նախադասութեան մէջ «աշխարհի» գոյականը ցոյց է տալիս, թէ արեւը որի է ուղղում իր լոյսը, ի՞նչ բանի է յանգում իր լոյսը: Ուստի, «աշխարհի» գոյականը տրական հոլով է եւ բայի անուղղակի խնդիրն է:

Տրական հոլովի հիմնական պաշտօններն են մատուցման եւ յանգման անուղղակի խնդիրներ կազմել:

Տրականը ցոյց է տալիս նաեւ գործողութեան տեղը, ժամանակը, նպատակը, այդ դէպքում դառնում է տեղի, ժամանակի կամ նպատակի պարագայ:

Օրինակ՝

«Մարկոս սեղանին դրաւ գիրքը» (ո՞ր դրաւ = սեղանին) = տեղի պարագայ:

«Կարգերը կը բացուին Մայիսին» (ե՞րբ = Մայիսին) = ժամանակի պարագայ:

«Երախաները լողալու գացին» (ի՞նչ ընելու = լողալու) = նպատակի պարագայ:

Ամփոփում.

Սեռական-տրական հոլովները կազմում են եզակիի մէջ «ի», յոգնակիի մէջ «ու» հոլովակերտ մասնիկներով: Եթէ հոլովուած բառը գոյականի լրացուցիչ է՝ սեռական հոլով է եւ յատկացուցիչ է, իսկ եթէ բայի լրացուցիչ է՝ ուրեմն տրական հոլով է եւ անուղղակի խնդիր է:

ԲԱՏՈՒԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Բացառական հոլովը ստանում է թէ՛ եզակիի, եւ թէ՛ յոգնակիի մէջ «է» հոլովակերտ մասնիկը եւ ցոյց է տալիս այն անձին, որից անջատում է, բաժանում է:

Օրինակ՝

«Սարգիսը հեռացաւ ընկերներէն»:

«Արշակը բաժնուեցաւ կնոջնէն»:

Բացառական հոլովը միշտ ստանում է «է» հոլովիչը, պատասխանում է «ուրկէ՞», «որմէ՞» հարցումներին եւ դառնում է բայի լրացուցիչը՝ անջատման անուղղակի խնդիրը:

Երբեմն էլ բացատրական հոլովը դառնում է տեղի պարագայ, օրինակ՝
 «Արմենը եկաւ Ամերիկայէն»:
 «Հովիւը վերադարձաւ դաշտերէն»:

ԳՐԻԾԻԱԿԱՆ ՀՈՒՆԿ

Գործիական հոլովը ցոյց է տալիս թէ գործողութիւնը ինչո՞վ է կատարուում Օրինակ՝

- «Մատիտով կը գծենք, իսկ գրիչով կը գրենք»:
- «Աչքերով կը տեսնենք, ականջներով կը լսենք»:

Գործիականը առնու՞մ է «ով» հոլովիչը, պատասխանում է «ինչո՞վ» հարցումին եւ դառնում է միջոցի անուղղակի խնդիր: Երբեմն էլ գործիականի հոլովիչն է՝ «ամբ», ինչպէ՛ս՝ ուսմամբ, բերմամբ:

Երբեմն էլ գործիականը պատասխանում է «ինչպէ՞ս» հարցումին եւ դառնում է ձեւի պարագայ:

Օրինակ՝
 «Ամին սարսափով/նայեցաւ ձայնին եկած կողմը» (ինչպէ՞ս նայեցաւ = սարսափով):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ի՞նչ հոլով ունեն ընդգծուած բառերը հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ. նշել նաեւ նրանց պաշտօնները (խնդիրները).

- Վարդը փուշ ունի:
- Վարդին հոտը անուշ է:
- Պատուհանի ապակին մաքուր է:
- Երեխան կոտորեց ապակին:
- Մենք պէտք է սիրենք թռչունները:
- Հրանդը տուն եկաւ երէկ:
- Վատուին խաղը մուկին մահն է:
- Արամը վարդեր քաղեց:
- Պատառաքաղով կը ճաշենք:

2) Հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ գտնել ընդգծուած բառերի հոլովը .
 Անիին գնդակը ծովը ինկաւ:

Ընթերցումը կը փարատէ ծանծրայը:

Կը սիրեմ անծրայը:

Արեւը կ'աճեցնէ բոյսերը:

Զինուորները գրաւեցին քաղաքը:

Ոստիկանը ծարրակալեց ոճրագործը:

ՀՈՒՆԿՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

Հոլովման տարբերութիւնները յայտնաբերուում են եզակի սեռական եւ տրական հոլովների ստացած հոլովակերտ մասնիկների միջոցաւ: Նրանց անուններով էլ որոշուում են հայերէնի ութ հոլովածեւերի անունները, որոնք են՝ «ի» հոլովում, «ու» հոլովում, «օ» հոլովում, «ոք» հոլովում, «եան» հոլովում, «ուան» հոլովում, «ան» հոլովում, «ոյ» հոլովում: Բոլոր հոլովումների յոգնակին ենթարկուում է «ու» հոլովման, բացառութեամբ մի քանի այլածեւ հոլովումների, որոնք կարելի է տեսնել ներքեւում:

1) «ի» հոլովում. Այս հոլովման պատկանող գոյականները եզակի սեռական-տրականի ժամանակ ստանում են «ի», իսկ յոգնակի սեռական-տրականի ժամանակ՝ «ու» հոլովակերտ մասնիկները: Բոլոր հոլովածեւերում եզակի եւ յոգնակի թիվ բացառական հոլովները ստանում են «է», իսկ գործիական հոլովները՝ «ով» մասնիկները:

«ի» հոլովումը ընդհանրական ձեւն է, որ տալիս է հետեւեալ պատկերը .

Եզակի			Յոգնակի	
Ուղղ. Հայց.	Սեղան	հող	սեղաններ	հողեր
Սեռ. Տրակ.	սեղանի	հողի	սեղաններու	հողերու
Բաց.	սեղանէ	հողէ	սեղաններէ	հողերէ
Գործ.	սեղանով	հողով	սեղաններով	հողերով

Այս կերպ հոլովում են հայերէնի գոյականների մեծ մասը: Մնացեալ հոլովումներն պատկանող բառերի յոգնակին նման է այս հոլովման յոգնակի ձեւերին:

2) «ու» հոլովում. Այս եւ միւս հոլովումները տարբերուում են «ի» հոլովումից միայն եզակի սեռական-տրականի մէջ: Այս հոլովման պատկերն է՝

Եզակի			Յոգնակի	
Ուղղ. Հայց.	Հայ	դար	Հայեր	դարեր
Սեռ. Տրակ.	Հայու	դարու	Հայերու, Հայոց(*)	դարերու
Բաց.	Հայէ	դարէ	Հայերէ	դարերէ
Գործ.	Հայով	դարով	Հայերով	դարերով

(*) «Հայ» բառի յոգնակի սեռ-տրականը պահում է գրաբարեան «Հայոց» ձեւը, ինչպէս նաեւ «մարդ» բառը, որի յոգնակի սեռ. տրականն է «մարդոց»:

«Ու» հոլովումի համաձայն են հոլովում որոշ միավանկ բառեր՝ հաւ, նաւ, հով, կով, շահ, էշ, ծի, արջ, գահ, դար, պահ, մանչ, մարդ: Ոչ միավանկ մի քանի բառեր եւս հոլովում են նոյն «ու» հոլովիչով, ինչպէ՛ս՝ տղայ(՝) - տղու, ճամբայ - ճամբու, արեւ - արեւու (գրաբարի «ոյ» հոլովիչն է, որ աշխարհաբարի մէջ «ու»-ի է վերածուել, այսպէ՛ս, գրաբար՝ մարդոյ - աշխարհաբար՝ մարդու, գլխոյ - գլխու, գրելոյ - գրելու, ելն.): «Ու» հոլովմամբ հոլովում է նաեւ անորոշ դերբայը՝ գրելու, աշխատելու, խնելու:

Այս բառերից մի քանիսը հոլովում են նաեւ «հ» հոլովակերտով (գահու - գահի, հովու - հովի, ծովու - ծովի, արեու - արեւի):

(*) «մարդ» եւ «տղայ» բառերը հոլովում են սապէս-

	Եզակի		Յոզնակի	
Ուղղ. Հայց.	Մարդ	տղայ	Մարդիկ	Տղաք
Սեռ. Տրակ.	մարդու	տղու	մարդոց	տղոց
Բաց.	մարդէ	տղայէ	մարդոցմէ	տղոցմէ
Գործ.	մարդով	տղայով	մարդոցմով	տղոցմով

Արեւտահայերէտում «տղայ» բառը չունի «տղաներ» ձեւը: Զունի նաեւ «մարդեր» ձեւը: Թէեւ, վերջին տարիներս, թերթերում երեւում են նման յոգնակներ:

3) «օ» հոլովում Այս հոլովման են պատկանում սերտ ազգակցութիւն ցոյց տուող բառեր, ինչպէս՝

	Եզակի		Յոզնակի	
Ուղղ. Հայց.	Եղբայր	Հայր, մայր	Եղբայրներ	Հայրեր
Սեռ. Տրակ.	եղբոր	հօր, մօր	եղբայրներու	Հայրերու
Բաց.	եղբորմէ	հօրմէ, մօրմէ	եղբայրներէ	Հայրերէ
Գործ.	եղբորմով	հօրմով, մօրմով(*)	եղբայրներով	Հայրերով

(*)Յիշել՝ «Երեխան հօրմով ու մօրմով մեծանայ» գրաբարեան մաղթանքը, սակայն խօսակցական լեզուի մէջ օգտագործում են մօրս հետ, հօրս հետ ձեւերը:

Այս պատկերի համաձայն են հոլովում «հայր, մայր, եղբայր»-ով բարդուած բառեր, որոնց մէջ յիշեալները երկրորդ բաղադրիչ են. օրինակ՝ նախահայր, կնքահայր, կնքամայր, մօրեղբայր, հօրեղբայր, եւն.: Ինչպէս տեսնում ենք, եզակի բացառականի պարագայում, սեռականի վրայ աւելանում է «մէ» մասնիկը, իսկ գործիականի վրայ՝ «մով», սակայն օգտագործում են մօրս, հօրս հետ ձեւերը:

4) «ոջ» հոլովում Այս հոլովման են պատկանում ազգակցութիւն ցոյց տուող բառեր, ինչպէս կին, տիկին, տալ, տագր, աներ, ներ, կեսուր, տէր, ընկեր եւ սրանցով կազմուած բարդ բառեր, ինչպէս՝ հօրաքոր, մօրաքոր, ընկեր, տէր, տանտէր:

Այս հոլովման պատկանող գոյականների սեռական-տրականը կազմում է «ոջ» մասնիկով: Բացառականի պարագայում՝ սեռականին վրայ աւելանում է «մէ» մասնիկը, իսկ գործիականի պարագայում՝ «մով»: Հոլովման ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է.

	Եզակի		Յոզնակի	
Ուղղ. Հայց.	Քոյր	Ներ	Քոյրեր	Ներեր
Սեռ. Տրակ.	քրոջ	ներոջ	Քոյրերու	ներերու
Բաց.	քրոջմէ	ներոջմէ	Քոյրերէ	ներերէ
Գործ.	քրոջմով	ներոջմով	Քոյրերով	ներերով

Ծանօթութիւն. Վերոյիշեալ բառերից կին եւ տիկին ունեն իրենց գրաբարեան յոգնակները՝ կին - կանայք, սեռ. տրակ.՝ կանանց եւ տիկին - տիկնայք, որու սեռ. տրական է տիկնանց: Հագուադէպօրէն օգտագործում են նաեւ այս ձեւերը: Յիշել նաեւ՝ հօրաքոր, մօրաքոր, ընկերոջ, տիրոջ, տանտիրոջ բարդ բառերը:

5) «եան» հոլովում Այս հոլովման ձեւին են պատկանում բոլոր «ութիւն» վերջացող բառերը, որոնց սեռական-տրականի մէջ հնչիւնափոխութեան վերածում են «ութեան»-ի եւ գործիականի մէջ սովորական «ով» վերջաւորութիւնից բացի, պահում են նաեւ գրաբարեան ձեւը՝ «եամք» կամ «ամք» (բերմամք, պատահմամք):

Հոլովման ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է.

	Եզակի	Յոզնակի
Ուղղ. Հայց.	Գիտութիւն	գիտութիւններ
Սեռ. Տրակ.	գիտութեան	գիտութիւններու
Բաց.	գիտութենէ	գիտութիւններէ
Գործ.	գիտութիւնով	գիտութիւններով

կամ գիտութեամք

6) «ուան» հոլովում Այս հոլովման պատկանում են ժամանակ ցոյց տուող բառերը (օր, այսօր, շաբաթ, ամիս, տարի, ցերեկ, գիշեր, առտու, իրիկուն, երէկ, վաղը, ամառ(ն), ձմեռ(ն), ժամանակ, ատեն, հիմա (*), անգամ, առաջ, երբ, որոնց սեռ. տրականը կազմում է «ուան» հոլովակերտ մասնիկով, որը աւելանում է ուղղականի վրայ: Իսկ բացառականը, պարագային համաձայն, կարող է օգտագործուել թէ՛ ընդհանրական «է» հոլովակերտով եւ թէ՛ մասնայատկ «ուրնէ» վերջաւորութեամբ:

Այս բառերի մի մասը յոզնակի չունի, ինչպէս՝ վաղը, այսօր բառերը:

(*) «Հիմա» բառի սեռական-տրականն է «հիմակուան» եւ բացառականը՝ «հիմակուրնէ»: Այս բառի «կ»-ն յառաջացել է «հեմ», «հիմ» արմատի վրայ «ակ», «իկ» աւելանալով, որով բառը դարձել է «հիմակ», «հիմիկ», այստեղից էլ՝ սեռական-տրականի եւ բացառականի «կ»-երը:

«Ուան» հոլովման ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է.

	Եզակի	Յոզնակի
Ուղղ. Հայց.	օր	օրեր
Սեռ. Տրակ.	օրուան	օրերու
Բաց.	օրէ, օրուրնէ,	օրերէ
Գործ.	օրով	օրերով

Իսկ «ամառ(ն), ձմեռ(ն)» բառերը եզակի սեռ. տրականի պարագայում պարզում են հոլովման ներքոնշեալ գոյգ ձեւերը, իսկ յոզնակին պահում է սովորական ձեւը, առանց որեւէ անկանոնութեան: Այսպէս՝

	Եզակի	
Ուղղ. Հայց.	ամառ	ծմեռ
Սեռ. Տրակ.	ամառ <i>ուան</i> , ամրան ^(*)	ծմեռ <i>ուան</i> , ծմրան ^(*)
Բաց.	ամառ <i>ուընէ</i>	ծմեռ <i>ուընէ</i>
Գործ.	ամառ <i>ով</i>	ծմեռ <i>ով</i>

(*) ամրան, ծմրան ձևերը հետեւում են այն կանոնին, որի համաձայն «ռ»-ն «ն»-ից բաժանուելու պարագայում դառնում է «ր»:

7) «ան» հոլովում: Այս հոլովման ենթակա են բոլոր «ում» վերջացող բառերը (*ուսում, զարգացում, զգացում, գումարում, հարցում, նաեւ՝ աշուն, զարուն, շուն, տուն, աղջիկ, մանուկ, լեռ(ն), դուռ(ն), բեռ(ն), թռ* բառերը: Այս բառերից որոշները յոգնակի չունեն, օրինակ՝ *զարգացում, ուսում*: Այս հոլովման պատկանող բառերից մի քանիսը *մերկայիս* հոլովում են նաեւ «ի» հոլովման համաձայն, մասնաւոր խօսակցական լեզուի մէջ, ընդհանրական ձեւը որդեգրելով, ինչպէս՝ *տան - տունին, շան - շունին, մանկան - մանուկին*:

Հոլովման ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է.

	Եզակի			Յոգնակի	
Ուղղ. Հայց.	Աղջիկ	Ուսում	Պոռ	աղջիկներ	դռներ
Սեռ. Տրակ.	աղջկան	ուսման	դրան ^(*)	աղջիկներու	դռներու
Բաց.	աղջիկէ	ուսումէ	դռնէն	աղջիկներէ	դռներէ
Գործ.	աղջիկով	ուսումով	դուրով	աղջիկներով	դռներով

(*)- «ռ»-ն «ն»-ից բաժանուելիս դառնում է «ր»: Օրինակ՝ ծմեռ-ծմրան, լեռ-լերան:

8) «ոյ» հոլովում: Այս հոլովման պատկանող բառերի սեռ.-տրականը կազմում է «ոյ» հոլովակերտ մասնիկով: Բացառականը կազմում է «է» կամ «մէ», գործիականը՝ «ով», երբեմն՝ «մով» մասնիկներով: Այս հոլովման պատկանող բառերը չունեն յոգնակի: Այս հոլովման պատկանում են «Աստուած», «սէր», բառերը, եւ որոշ տեղանուններ՝ *Պոլիս, Կարին, Տարօն*, ինչպէս նաեւ «իս» վերջացող տեղանուններ՝ *Իտալիա, Ասիա*: Այսպէս՝

	Եզակի		
Ուղղ. Հայց.	Աստուած	Սէր ^(*)	Պոլիս
Սեռ. Տրակ.	Աստուծոյ	սիրոյ	Պոլիսոյ
Բաց.	Աստուծմէ	սէրէ	Պոլիսէն // Պոլիսէն
Գործ.	Աստուծով	սիրով	Պոլիսով // Պոլիսով

Ծանօթ.- «իս» վերջաւորող անձի անունները հետեւում են ընդհանրական ձեւին, ինչպէս՝ *Արաքիս - Արաքիսի*:

(*) Ուշադրութիւն.-
Չշիղթել «սէր» եւ «սեր» բառերի հոլովումները: «Սեր» բառը նշանակում է կաթի հոլը, որի հոլովումը հետեւեալն է՝
Ուղղ. Հայց.՝ սեր, Սեռ. Տրակ.՝ սերի, Բաց.՝ սերէ, Գործ.՝ սերով:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Գրել հետեւեալ բառերի եզակի սեռ.-տրակ. հոլովները.

Աստուած	պահ
աղջիկ	կով
դար	տագր
սէր	հիմա
սեր	ուրախութիւն
շաբաթ	օր

2) Գրել հետեւեալ բառերի եզակի սեռ. տրակ. եւ բացառական հոլովները.

ծմեռ	
աշուն	
ուսում	
մարդ	

2) Գրել հետեւեալ բառերի յոգնակի սեռ. տրակ., բացառական եւ գործիական հոլովները՝ մարդ, Հայ, տղայ.

Յոգնակի	
Ուղղ. հայց.	Մարդ
Սեռ.-տրակ.	Հայ
Բաց.-	Տղայ
Գործ.-	

ԱՅԼԱԶԵՒ ՀՈՒՎՈՒՄՆԵՐ

1) Գրաբարեան հոլովածներ . Շուն, տուն բառերից բացի՝ կան նաեւ վերջին վանկի մէջ «ու» պարունակող *անուն, ժողովուրդ, ծնունդ, գալուստ* բառերը, որոնց սեռ.-տրականն է՝ *անուան, ժողովրդեան, ծննդեան, գալուսեան*: Այս բառերը հոլովում են նաեւ «ի» հոլովումի համաձայն (անունի, ժողովուրդի):

2) Գրաբարեան հոլովածների մնացորդներ, եզակի կամ յոգնակի սեռական տրական հոլովներ՝
Արշակունեաց (իշխանութիւն), Կրաց, Կարդանանց (տօն), նախնեաց, յարգանաց, կենաց, չարեաց, հարսանեաց, Հնդկաց (ովկէանոս), Յունաց, արքայից, Կասախց (ծով), Պարսից (ծոց), Հրէից,
Ծննդոց, Հայոց, Սրբոց,
Սեւանայ, Վանայ (լիճ), Ս. Յակոբայ (վանք), Կարագայ (լեռ),
գրաբար բացառականներ՝ ի հարկէ. ի սկզբանէ, ի ծնէ, ի պաշտօնէ, գործիականներ՝ ստուգիւ, արդեօք, իրօք, ատենօք, կարծեօք, ելւն.:

գոՅԱԿԱՆԻ ՅՕՂԵՐԸ

Խօսքի մէջ գոյական անունները ունեն որոշեալ կամ անորոշ իմաստներ: Անորոշ իմաստով մի նախադասութիւն է հետեւեալը.

«Յակոբ գիրք կը կարդայ»:

Այս նախադասութեան մէջ յայտնի չէ թէ Յակոբ ի՞նչ գիրք է կարդում եւ գիրքը որի է պատկանում: **Գիրք** բառը անորոշ առումով է օգտագործուած:

Անորոշ իմաստ ունեցող գոյականների վրայ ս, դ, ն, ը, տառերից մէկի աւելացմամբ գոյականը որոշ իմաստ է ստանում: Այս տառերը կոչւում են «յօդ»:

Օրինակ՝

«Յակոբ գիրքս կը կարդայ»:

կամ

«Յակոբ կանաչ կողքով գիրքը կը կարդայ»:

Ը եւ Ն յօդերը կոչւում են որոշիչ յօդեր, որոնք գոյականը միայն որոշում են, առանց ճշդելու թէ որի է վերաբերում:

Օրինակ՝

«Խնձորը օգտակար պտուղ մըն է»:

«Ը» որոշիչ յօդը դրուում է բաղաձայնից յետոյ, ինչպէս՝ խնձորը, գիւղը, դուռը, իսկ «ն» դրուում է ձայնաւորից կամ անձայն «յ» -ով վերջացող գոյականներից յետոյ, ինչպէս՝ գօտին, ոսկին, ծին, առուն, նաեւ՝ տղան, գուլպան, ճամբան: Անձայն «յ»-ով վերջացող բառերի «յ»-ն անհետանում է յօդի աւելացման պարագայում (տղաս, տղադ, տղած), ինչպէս նաեւ յոգնակիի ատեն (տղաք), իսկ *ինչուտղ եւ կիսանձայն «յ»*-ով վերջացող բառերը «ը»-օդն են առնում (Հայը, բայը):

Ն յօդը դրուում է նաեւ բաղաձայնով վերջացող բառերի վրայ, երբ նրանց յաջորդում են ձայնաւորով սկսող բառեր, ինչպէս՝ էական կամ օժանդակ բայեր, (է կամ էր), ալ, ու, իսկ, ուր, իրենց բառերը:

Օրինակ՝

«Լծուոր եզ(ն)երն ու գոմէշները դանդաղօրէն կը յառաջանային»:

«Անձրեւն ալ հետգիտէ դադոնցա»:

«Միջնեկ տղան Արամն է»:

«Անտառին ձայնն էր, որ օրօր կը թուէր իրեն»:

Ս եւ Ղ յօդերը կոչւում են ստացական կամ դիմորոշ յօդեր, որոնք ճշդում են թէ գոյականը որի է պատկանում: Այսպէս, «ս» յօդը նշանակում է իմ, եւ «դ» յօդը՝ «քու»:

Օրինակ՝

«Տետրակդ տո՛ւր» նախադասութիւնը ցոյց է տալիս որ այդ տետրակը քոնն է: «Իմ գիրքնոր է» նախադասութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ գիրքը ինձ է պատկանում:

Հետեւաբար, արեւմտահայերէնի մէջ եզակի առաջին եւ երկրորդ դէմքերի համար անհրաժեշտ չէ գրել «իմ» եւ «քու», քանի որ «ս» եւ «դ» յօդերը արդէն յայտնում են խօսողի դէմքը: Սակայն երրորդ դէմքի պարագայում, անհրաժեշտ է դառնում օգտագործել «իդ» (Իդ գիրքը տուաւ ինձի»), այլապէս խօսողի դէմքը եւ նախադասութեան իմաստը անորոշ են մնում: (Արեւելահայերէնի մէջ «ս» եւ «դ» ստացական յօդերը պարտադիր չեն, այլ կարելի է ասել «Քո գիրքը», «Իմ գիրքը» եւ ոչ թէ «Քո գիրքը», «Իմ գիրքը»): Առարկայի բազմակի լինելու դէպքում օգտագործւում է «մեր գիրքերը, ձեր գիրքերը, իրենց (անոնց) գիրքերը» ձեւերը:

Արեւմտահայերէնը ունի նաեւ յոգնակի ստացական իմաստ արտայայտող ձեւեր, *նիս, նիդ նին* մասնիկներով կազմուած, որոնք «մեր, ձեր իրենց» նշանակութիւնները կու տան, օրինակ՝ «դպրոցնիս» (մեր բուրի դպրոցը), «գրիչներնիս» (մեզանից ամէն մէկի գրիչները):

Սակայն, գրական արեւմտահայերէնի համար շատ հարազատ չեն այս ձեւերը: Նախընտրելի է օգտագործել եզակիի պարագայում «մեր գիրքը, ձեր գրիչը», իսկ յոգնակիի պարագայում՝ «մեր գիրքերը, ձեր տուները, իրենց գրիչները» ձեւերը:

Ս եւ Ղ յօդերը կոչւում են նաեւ *դիմորոշ* յօդեր՝ երբ ոչ թէ պատկանելիութիւն, այլ՝ դէմք են ցոյց տալիս եւ օգտագործւում են նոյն դէմքի անձնական դերանունի հետ:

Օրինակ՝ «Մենք աշակերտներս, շատ բան կը պարտինք ձեզի՝ ուսուցիչներուդ»:

Ս յօդը կոչւում է նաեւ *ցուցական* յօդ, երբ նախադասութեան մէջ ցուցականի իմաստ է առնում:

Օրինակ՝ «Աշխարհիս վրայ» (փոխանակ ասելու՝ «այս աշխարհի վրայ»): «Ամսոյս վերջը պիտի մեկնինք գիւղ» (փոխանակ ասելու՝ այս ամսու վերջը):

Կայ նաեւ *մը* կամ *մըն անորոշ յօդը*, որ գոյականի մէկ հատ լինելն է նշում, օրինակ՝ «կառք մը կ'անցնէր» կամ «մեծ կառք մըն էր» («մըն» է դրուում էական բայի Սահմ. ներկայից եւ անկատար անցեալից առաջ):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՆՆԵՐ

Բառերը ամբողջացնել՝ կէտերի տեղ դնելով յարմար յօդեր:

Օր ... արջ... եւ օձ... բարեկամ եղան: Երբ մէկ... քնանար, միւս... պիտի հսկեր: Անցաւ բաւական ժամանակ: Սակայն օր ... արջը երբ արեւ... տակ կը հանգչէր, յանկարծ օձ ... գաղտագողի մօտեցաւ արջ...: Արջ... վեր ցատկեց եւ գոռաց. –Ես քու ծուռ ու մուռ տողք... չեմ հաւնիր: Եւ իր ուժեր թաթով... ալ բռնեց արջէ... ու մօտակայ գետակի... մէջ նետեց զայն: Եւ նայելով ջուրին մէջ գաւազանի նման երկարած սատկած օձի... ըսաւ. –Սիհ, ընկեր ըսած... այսպէս շիտակ պէտք է ըլլայ:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐ

Ածական են կոչում այն բառերը, որոնք գոյականի որակը, յատկանիշը, որո՞ւ վերաբերիլը, քանի՞ հատ լինելն են ցոյց տալիս, գոյականի որոշիչն են եւ պատասխանում են ինչպիսի՞, որպիսի՞, ո՞ր հարցումներին: Ածականները չթեքուող բառեր են:

Օրինակ՝ Այս պարտեզը: Երեք սենեակ: Բարձր առաստաղ: Կապոյտ ծով: Ընգծուած բառերը ածականներ են:

Ածականները անփոփոխ բառեր են. ոչ թիւ ունեն, ոչ էլ հոլով եւ գոյականից առաջ են դրուում: Միայն բանաստեղծութեան մէջ գոյականից յետոյ կարող են դրուել: Սակայն բացառաբար, եթէ յատուկ անունից առաջ են գտնուում եւ իբրեւ տիտղոս են օգտագործուում, այն ատեն առնում են «Ն» յօղը, ինչպէս՝ Մեծ Մաշտոց: Ածականները կարող են գործածուել գոյականաբար եւ հոլովուել, յօղ ստանալ գոյականի նման:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՕՆՆԵՐԸ

Ածականները էական բայի հետ գործածուելու դէպքում դառնում են ստորոգելի:

Օրինակ՝
«Պարտեզը ընդարձակ է»:

Ածականները այլ բայերի կապուելու դէպքում ցոյց են տալիս գործողութեան կատարման ձեւը եւ դառնում են ձեւի պարագայ:

Օրինակ՝
Աշակերտը հանդարտ մնաց (ինչպէ՞ս մնաց = հանդարտ):

Ածականները նաեւ կարող են գործածուել գոյականաբար եւ կատարել բոլոր այն պաշտօնները, որոնք յատուկ են գոյականին: Այդ դէպքում յօղ են ստանում, թիւ են ունենում եւ հոլովում են:

Օրինակ՝
Մատիտներէն կարմիրը ընտրեցի:
Կարմիրին քիթը սուր է:
Քաջերէն ամէնէն քաջը Անդրանիկն էր:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ածականները կազմութեամբ լինում են պարզ, ածանցաւոր կամ բարդ:

Պարզերը քիչ են (մեծ, պզտիկ, փոքր, ծանր, թեթեւ, քաղցր, յստակ, վճիտ, պղտոր, ուրախ, ծուռ, դեղին, կարմիր, պաղ, տաք, եւլն.):

Բարդերը աւելի շատ են (լաւտես, ինքնամփոփ, հայրենասէր, բանիմաց, պարզամիտ, միամիտ, քաջատեղեակ, եւլն.):

Ածանցաւոր ածականները կազմում են ա) ժխտական նախածանցներով (ան, ապ, դժ, տժ, չ, տ), բ) ոչ ժխտական վերջածանցներով (ային ական,իչ, աւետ, աւոր, ացի, եայ, եան, եւլն., ցանկը տեսնել տոյն գրքի «Բառագիտութիւն» բաժնի մէջ): Օրինակ՝ շարժուն, մարդկային, կեղծաւոր, հեռաւոր, եւլն.:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ (*)

Արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութեան համաձայն ածականները հինգ տեսակ են (*).

- Ա) որակական
- Բ) ցուցական
- Գ) թուական
- Դ) ստացական
- Ե) անորոշ

(*) - Արեւմտահայերէնի քերականութիւնը բնականօրէն որոշ տարբերութիւններ ունի հայաստանեան քերականութիւնից: Այստեղ նշում ենք արեւմտահայ աւանդական քերականութեան մէջ ընդունուած ձեւերը: Այդ առանձնաչափութիւնները ներկայացնելուց խուսափելու պարագայում ներկայ ձեռնարկը կ'իմաստազրկուի որպէս արեւմտահայերէնի ուսուցման ձեռնարկ: Արդ, հայաստանեան քերականութեան մէջ, որակական ածականից բացի միւսները չեն դիտուում որպէս ածականներ: Օրինակ, թուական ածականները Խօսքի Մասերի մէջ գրուում են առանձին տեղ, առանձին կատեգորիա՝ «Թուական անուն» կամ պարզապէս «Թուականներ» կոչուելով, իսկ մնացեալներն էլ՝ «ցուցական, ստացական, անորոշ դերանուններ»: Այս նշումը կատարում ենք, որպէսզի Հայաստանցի եւ Արցախցի ուսուցիչներ եւ աշակերտներ չչփոթուեն:

ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԱԾԱԿԱՆՆԵՐ

Ա) Որակական են այն ածականները, որոնք գոյականի համեմատելի յատկութիւնը, որակը, յատկանիշն են ցոյց տալիս եւ պատասխանում են ինչպէ՞ս, ինչպիսի՞, ո՞ր հարցումներին:

Օրինակ՝ ձերմակ ձիւն, սեւ աքլոր, խորունկ գետ.

ինչպիսի՝ ծիւն = *ճերմակ*, ինչպիսի՝ աքլոր = *սեւ*, ինչպիսի՝ գետ = *խորունկ*:

Որակական ածականը երեք բաղդատական աստիճաններ ունի.-
ա) դրական, բ) բաղդատական, գ) գերադրական:

ա) *դրական աստիճանը ածականի սկզբնածին է, առանց բաղդատութեան*: Օրինակ՝ մեծ տուն, բարձր լեռներ, եւլն:

բ) *Բաղդատական աստիճանը ցոյց է տալիս առարկաներից մէկի առաւելութիւնը կամ պակասութիւնը՝ յաւելելով «աւելի», «պակաս», «քիչ» «նուազ», «առաւել» բառերը*, սակայն ածականից առաջ գտնուող բառը դրում է բացառական հոլովով:
Օրինակ՝

«ընկերոջմէն նուազ գէր է», «միսէն աւելի մեծ է»:
գ) *Գերադրական աստիճանը կազմուում է «ամէնէն» բառով(*) կամ «գոյն» ածանցով, յաճախ բարդութեամբ, ինչպէս՝ մեծագոյն, ամենամեծ կամ ամենէն մեծ*:
Օրինակ՝
«Աշխարհի ամէնէն երկար գետը Նիլն է»:
«Ինծի համար ամենասիրելի անձը մայրս է»:

(*) . «Ամէն» բառի «է»-ն, բարդութեան ատեն վերածուում է «ե»-ի,ինչպէս՝ ամենաշատ,ամենասիրելի, իսկ հոլովման ատեն մնում է անփոփոխ, ինչպէս՝ ամէնէն գեղեցիկ ծաղիկը, ամէնէն մեծը):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՆՆԵՐ

1) Հետեւեալ հատուածի մէջ ընդգծել որակական ածականները.

«Աեր աջջե կ'երկարի խճուղի մը, երկար, անհատնում, անսահման: Արեւը իր ճառագայթները անարգել կը թափէ ճամբուն վրայ, արծաթագոծելով փոշին, որ ջուրի հարթ մակերեւոյթի մը պէս կը փռուի: Այս փոշեղէն ծովն իր կոհակներն ունի...: Խճուղիին աջին եւ ձախին կ'երկարածգուին ընդարձակ արտեր, որոնց հունցքը աւարտուած է արդէն: Անատօլուի ճշմարիտ գիւղացիներ, առոյգ, բարձրահասակ արեւէն այրած, այլատեսակ տարագներով կ'աշխատին»:

Լեւոն Բաշալեան

2) Հետեւեալ հատուածի մէջ ընդգծել ածանցաւոր ածականները.
«Գործարանը կը նմանէր առասպելական հսկայ անասունի մը, երկաթէ կմախքով եւ աղիւսէ մկաններով: Բայց բրածոյ մը չէր. կեանքի շունչը միշտ ալ անպակաս էր իր ներսէն:

Եւ ահա, ելեքտրական զանգին սուր կանչէն արթնցած, առասպելական հսկան կը բանար բերանը եւ կէս ժամուան մէջ ներս կ'առնէր, կը կլլէր կարծես, երկու հարիւր հոգի՝ պատանի կամ չափահաս գործաւորներ:

Վայրկեան չանցած, մոզական հալումով կարծես, գետնայարկին մէկ անկիւնը նստած ուժատու մեքենան կը սկսէր դառնալ: Գործարանի պողպատէ սիրտն էր, որ արինի տեղ իւղ կը գործածէր ու կը բանէր, կը բաբախէր:

Ու հսկային ներսի աշխարհն ամբողջ կը լեցուէր համաչափ գարկերովը երկու հարիւր մարդկային սիրտերու եւ մեծ ու պզտիկ բազմաթիւ մեքենաներու: Արմէն՝ թանձր յօնքերով, խորունկ աչքերով, բարակ ու ջղուտ շաղուածքով պատանի մը, ակամայ ինկեր էր սեմէն ներս, որ բանտի մը սեմն էր կարծես:

Բենիամին Նուրիկեան

Բ) ՑՈՒՏԱԿԱՆ ԱՇԱԿԱՆՆԵՐ

Բ) Այս, այդ, այն, աս, սա, դա, նա, ասիկա, ատիկա, անիկա, սոյն բառերը կոչուում են ցուցական ածականներ՝ եթէ կապուած են առարկայի, անուանում են նրան եւ մատնացոյց են անում թէ ո՞ր մէկն է ու պատասխանում են «ո՞ր» հարցումին: Օրինակ՝ «Այս մատիտը իմս է» (ո՞ր մատիտը = այս մատիտը):

Այս, աս, սա, *ասիկա* դրում են խօսողին մօտ գտնուող առարկաներ ցոյց տալու համար: *Այդ, դա, ատ, ատիկա* աւելի հեռուն գտնուող առարկաներ մատնանշելու համար, իսկ *այն, անիկա*՝ շատ աւելի հեռուն գտնուող առարկաներ ցոյց տալու համար են օգտագործում:

Ցուցական ածականի առնչակից անունը առնում է «ը» կամ «ն» յօդը, ինչպէս՝ այս գիրքը, այն պաշտօնեան:

Ցուցական ածական ունեցող անունները որոշիչ յօդ չեն ստանում՝ եթէ գործիական հոլով են, ինչպէս՝ «Այս գրիչով գրեցի» (եւ ոչ թէ՝ «այս գրիչովը գրեցի»): «Այդ գլխարկը՞լ գացիր Ամերիկա»:

Գ) ԹՈՒԿԱԿԱՆ ԱՇԱԿԱՆՆԵՐ(*)

Գ) Արեւմտահայ աւանդական քերականութեան համար թուական ածական են կոչուում ներքոյիշեալները, որոնք առարկայի թիւը (քանի՞ հատ լինելը) եւ թիւի հետ առնչակից հանգամանքներն են ցոյց տալիս: Դրում են առարկայի անունից առաջ:

Թուականները կազմութեամբ լինում են երեք տեսակ. *քանակական, դասական, բաշխական*:

Քանակական թուականները արտայայտում են գոյականների քանակը, քանի հատ լինելը եւ կոչում են բացարձակ քանակական թուականներ, ինչպէս՝ «երկու գիրք գնեցի»:

Դասական թուականները ցոյց են տալիս առարկաների թուայինկարգը, կազմում են քանակական թուականներին կցելով «երորդ» ածանցը, ինչպէս՝ հինգերորդ, վեցերորդ, եօթներորդ, ութերորդ, իններորդ, տասներորդ, տասնմեկերորդ,..... քսանմեկերորդ,..... երեսուներորդ,..... քառասուներորդ,....., յիսուներորդ,..... վաթսուներորդ,..... եօթանասուներորդ,..... ութսուներորդ,..... իննսուներորդ,..... հարիւրերորդ, երկու հարիւրերորդ,..... երեք հարիւրերորդ,..... հինգ հազարերորդ, եւլն.: Երկու, երեք, չորս թուականների դասականները կազմում են «րորդ» ածանցով, ինչպէս՝ երկրորդ, երրորդ, չորրորդ: Մէկ քանակականի հաճախական դասականն է՝ առաջին:

Դասականները գրում են նաեւ արաբական թուանշաններով եւ «րդ.» «րորդ» կամ «երորդ» մասնիկներով, ինչպէս՝ «Անին ճրդ. դասարանն է»:

Քաշխական թուականները արտայայտում են առարկաների քաշխումը հաւասար քանակի. կազմում են՝ քանակական ածականներին կցելով «ական» ածանցը: Օրինակ՝ «Երեքական տետրակ տուխնք աշակերտներուն»:

Քաշխականի իմաստ է ստացում նաեւ քանակականի կրկնութեամբ, ինչպէս՝ մէկական= մէյ-մէկ, (մէկ-մէկ), երկ-երկու, երեք երեք, չորս չորս, եւլն.:

Մէկ-էն փոքր թուականները կոչում են կոտորակային, որոնք արտայայտում են յարադիր բարդութեամբ, ինչպէս՝ երկու երրորդ, մէկ չորրորդ, եւլն.:

Թուականից յետոյ եկող գոյականը ընդհանրապէս եզակի է մնում, ինչպէս՝ «հինգ վայրկեան յետոյ եկաւ», «երեք տարի է որ կը սպասեմ»: «Եօթը շապիկ գնեցի»:

Թուական ածականները գործածում են նաեւ գոյականաբար եւ այդ դէպքում յօդ են ածնում, հոլովում են, գործածում են թէ եզակի եւ թէ յոգնակի ու կարող են դառնալ ենթակայ կամ խնդիր:

Օրինակ՝
«Իմ ընկերներէս չորսը բժիշկ դարձած են» (չորսը = ենթակայ):
«Կարդացի քու նուիրած գիրքերէդ երկուքը» (երկուքը = ուղիղ խնդիր՝ կարողալ բայի):

«Պարուհիներէն հինգերորդին սրունքները շատ հաստ էին»:
(հինգերորդին = սեռ. հոլով յատկացուցիչ):

(*) ՅիշեցՅՈՒՄ.- Հայաստանեան քերականութեան համար թուականները ածական չեն նկատում, այլ խօսքի Մասերի մէջ գրաւում են առանձին կարգ՝ գոյական անունից յետոյ, կոչուելով «Թուական անուն» կամ պարզապէս «Թուականներ»՝ քանակական, դասական, բաշխական թուականների նոյն վերոյիշեալ տեսակներով:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Որոշել հետեւեալ ածականների տեսակները.

- Չորրորդ դուռը Ցուրտ սենեակը
- Երկու աղանի Ամէն անգամ
- Կոյ գրքերը Մէյ մէկ ծմերուկ
- Հինգական ընկոյզ Երկերկու շաբար
- Առատ սնունդ Եօթներորդ յարկ

2) Ստորագծել հետեւեալ ածականները եւ գրել նրանց տեսակները.

- Սնափառ մարդիկ իրենց կորուստին կը դիմեն:.....
- Արժեքաւոր մարդիկ համեստ են:.....
- Տխմարները հպարտ կ'ըլլան:
- Ամէն բանի մէջ վախճանն է գովելի:
- Յակոբը առաջին մրցանակի արժանացաւ:
- Երկու անգամ երկու չորս կ'ընէ:
- Արտաքին երեսոյթները շատ կը խաբեն մեզ:
- Յասմիկը բարձրագոյն կարգի ուսանող է:
- Պարկեշտ մարդիկ սուտ չեն խօսիր:
- Ցուցահանդէսին մէջ կան դրամներ՝ ժԱ-ԺԲ դարերէն մնացած:
- Խաղի թուղբերը երեքական բաժնեց խաղացողներուն:

ՍՍԱՅԱԿԱՆ ԱՍՄԱԿԱՆՆԵՐ

Ստացական ածականներն են՝ «իմ», «քու», «իր», «անոր» (*), «մեր», «ձեր», «իրենց», «անոնց» (*), որոնք առարկայի որո՞ւ պատկանիլն են ցոյց տալիս: Ստացական ածականների կցուած գոյականները եզակիի մէջ ս, դ, ն, ռ յօդերն են ածնում: Այսպէս՝

Եզակի	Յոգնակի
Իմ գիրքս (գիրքս պատկանում է ինձ)	մեր գիրքը
քու գիրքդ (« « քեզ)	ձեր(**) գիրքը

իր գիրքը (« « նրան) *իրենց* գիրքը
 անոր գիրքը (« « նրան) *անոնց* գիրքը

(*)- Արեւմտահայերէնի մէջ «իր» եւ «անոր» նաեւ «իրենց» եւ «անոնց» համարժէք են: Պարզապէս, նախադասութեան առաջին մասի մէջ եթէ «իր» է օգտագործուել, երկրորդ մասի մէջ «անոր» է օգտագործուում, նոյն բառը չկրկնելու նպատակով:

(**)- «Ձեր» ստացական ածականը երբեմն քաղաքավարական յոգնակի է ներկայացնում: Այսինքն, «Ձեր» բառը մէկ հոգի է ներկայացնում, մի յարգելի անձնատրութիւն, եւ գրուում է գլխագիրով:

Յաճախ *ս, դ*, յօդերը բաւական են խօսողի դէմքը յայտնելու համար: Օրինակ՝ «գիրքս» նշանակում է թէ գիրքը իմն է, գիրքը *ն* նշանակում է որ գիրքը բունն է: *Երրորդ դէմքի պարագայում սակայն, լաւ է դնել «իր» գիրքը*, որովհետեւ «ը» յօդը ստացական յօդ լինելուց բացի, նաեւ որոշիչ յօդ է: Ուստի, պարզապէս «գիրքը տուաւ ինձի» ասելու դէպքում իմաստը անորոշ է մնում, յայտնի չէ թէ որի՞ գիրքն է, որ տրուում է ինձ:

ԱՆՈՐՈՇ ԱՅԱԿԱՆՆԵՐ

Անորոշ ածականները տարտամ, անորոշ իմաստ են տալիս գոյականին:
 Օրինակ՝ «Երէկ, մարդ մը եկաւ մեզի»: «Ամէն տեղ գացի, հարցուցի այս մասին»:

Անորոշ ածականները հետեւեալներն են.
 Ամէն, բոլոր:
 քանի մը, մէկ քանի,
 ամէն մէկ, իւրաքանչիւր,
 նոյն, միեւնոյն,
 ուրիշ, միւս, ոչ մէկ
 որեւէ (առարկայի համար է օգտագործուում)
 ոեւէ (անձի համար է օգտագործուում)
 այսինչ, այնինչ,
 ասպէս, այսպիսի,
 այսքան, այսչափ,
 այնքան, այնչափ,
 այդքան, այդչափ,
 որքան, որչափ,
 որ, ինչ, քանի քանի:

Անորոշ ածականները հարցական ձեւով էլ կարող են օգտագործուել:
 Մասնատրապէս հետեւեալները օգտագործուում են հարցական ձեւով եւ կոչուում են «հարցական անորոշ ածականներ»: Այսպէս՝ որչափ, ո՞ր, որքա՞ն, ինչքա՞ն, քանի՞, ինչպէ՞ս:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել անորոշ ածականները.

Գեղեցիկ տղան վարդ մը տեսաւ:
 Այսքան չարիք կարելի՞ է մոռնալ:
 Հիւանդին քանի մը ծաղիկ տանինք:
 Ոեւէ մէկուն չես պատմած այս դէպքը:
 Որեւէ տեղ կրնամ նստիլ:
 Միւս դռնէն ներս մտիր:
 Բոլորն ալ հոս են:
 Աստուծմէ ինչ որ խնդրէք, կը ստանաք:
 Քանի քանի անգամներ իրեն խօսած եմ այս մասին:
 Իւրաքանչիւր մարդ իր արժանապատուութիւնը ունի:
 Ամէն մարդու չես կրնար վստահիլ:
 Ո՞րը տոկուն է, ո՞ր մէկը կը յանձնարարէք:

ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Այն բառերը, որոնք մատնացոյց են անում անուններ, յատկանիշներ՝ *առանց ասկայն անուանելու դրանք*, կոչուում են դերանուն: Դերանունը նախադասութեան մէջ դրուում է անունի փոխարէն, բռնում է անունի տեղը, կատարում է անունի դերը եւ ծառայում է խօսքի մէջ գոյականը չկրկնելու: Անունի սման թեքուող է:

Օրինակ՝
 «Անին դպրոց կ'երթայ. Անին աշխատասէր է. ուսուցիչները շատ կը սիրեն Անին»:

Այս նախադասութեան մէջ երեք անգամ կրկնուած է Անի անունը, ինչ որ տգեղ է: Որպէսզի վերջին երկու կրկնութիւնները վերացնենք, նրանց տեղ օգտագործում ենք դերանուններ: Այսպէս՝ «Անին դպրոց կ'երթայ. *ան* աշխատասէր է. ուսուցիչները շատ կը սիրեն *զինք*»:
 «Ան» եւ «զինք» անձնական դերանուններ են, որոնք փոխարինել են Անի անունը:

Դերանունը ստանում է հոլովն ու թիւը այն անունի, որին փոխարինում է եւ կարող է լինել *ենթակայ, խնդիր, ելմ.*: Օրինակ՝ «Ան աշխատասէր է» (*ան* = ուղղական հոլով, ենթակայ), «Ուսուցիչները *զինք* շատ կը սիրեն» (*զինք* = հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր սիրել բայի):

Արեւմտահայերէնը ունի հետեւեալ դերանունները.
 1) Անձնական, 2) ստացական, 3) ցուցական, 4) անդրադարձ, 5) փոխադարձ, 6) յարաբերական, 7) անորոշ, 8) հարցական, 9) ժխտական:

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀՈՒՆԿՈՒՄԸ

Անձնական դերանունները փոխարինում են անձի անունները, կատարում են այն բոլոր դերերը որ անունը կատարում է, ուստի անունի նման հոլովում են:

1. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՒՆԿԱՆՈՒ ՊԼՏԿԵՐԸ

Եզակի	Ա. դէմք	Բ. դէմք	Գ. դէմք (*)	
Ուղղ.	ես	դու	ինք	ան
հայց.	զիս	քեզ	զինք	զայն
սեռ.	իմ	քու	իր	անոր
տրակ.	ինձի	քեզի	իրեն	անոր
բաց.	ինձմէ	քեզմէ	իրմէ	անկէ
գործ.	ինձմով	քեզմով	իրմով	անով

Յոգնակի	Ա. դէմք	Բ. դէմք	Գ. դէմք (*)	
Ուղղ.	մենք	դուք	իրենք	անոնք
հայց.	մեզ	ձեզ	զիրենք	զանոնք
սեռ.	մեր	ձեր	իրենց	անոնց
տրակ.	մեզի	ձեզի	իրենց	անոնց
բաց.	մեզմէ	ձեզմէ	իրենցմէ	անոնցմէ
գործ.	մեզմով	ձեզմով	իրենցմով	անոնցմով

(*) = Գ. դէմքը ունի երկու ձեւ՝ «իր», «անոր» (եզ.) եւ «իրենց», «անոնց» (յոգն.). առանց իմաստի տարբերութեան:

Անձնական դերանունների գործածութիւնը՝ օրինակներով.

- ես քեզ շատ կը սիրեմ:
- Դուն զայն տեսա՞ր եկեղեցիին մէջ:
- ես զինք չեմ ճանչնար:
- Ան մեզ բոլորս կը յիշէ:
- ես զանոնք բերի մեր տունը:
- Ան զիս չտեսա:
- Դուք մեզմէ առաջ եկաք հոս:
- Դուն անկէ՞ առիւր այս գիրքը:
- ես իրմով կը հպարտանամ:
- Անոնք ինձի չհանդիպեցան:
- Անք իրենց հետ կ'աշխատինք:
- Հրանդը մեզի եկաւ երէկ:
- ես զայն տեսայ երէկ:
- ես զինք չեմ սիրեր, որովհետեւ յաւակնուտ է:
- Ան ինձմէ եւ քեզմէ աւելի ճարպիկ է:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծել անձնական դերանունները.

Ռաֆֆին ձեզ ճաշի կը հրաւիրէ:
 Նախ իրենց տունը կ'երթանք, յետոյ՝ մեր եւ մեզմէ յետոյ ալ՝ ձեզի կու գանք:
 Ան զիս չի կրնար մոռնալ:
 Ինք մեզմէ եւ ձեզմէ աւելի աշխատասէր է:
 Սուրբու պարը Խաչատուրեանի գործն է եւ Խաչատուրեան նշանաւոր դարձած է անով:

2) Գտնել փակագծի մէջ գտնուող բառի համապատասխանող անձնական դերանունը եւ դրանով համալրել հետեւեալ նախադասութիւնները.

- Ուսուցիչը գնահատեց (Արամը)
- Ընկերս ըսաւ. «Հայկ, ուսուցիչը կը կանչէ (Հայկը)
- Թռչունները սիրեցէք եւ մի՛ հալածէք.....(թռչունները)
- Դաւիթ, երբ մեծնաս, մայրիկը.....ալ դպրոց կը տանի (Դաւիթը)
- Վարդուհի, ես գիտեմ որ ան.....կ'երջանկանայ (Վարդուհիով)
- Ալիս, մտածումներով մի չարչարեր դուն.....(Ալիսը)
- Շահանը իր տունը հրաւիրեց.....(Երոյս եւ զիս)
- Խորենը լաւ տղայ է, ինչո՞ւ չես հետաքրքրուիր: (Խոռոնով)
- Շողիկը արծանի է, որ Նախագահըպատուէ: (Շողիկը)

2. ԱՍՏՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութեան մէջ, անձնական դերանունների սեռական հոլովները՝ *իմ, քու, իր, անոր*, (եզակի), *մեր, ձեր, իրենց, անոնց* (յոգնա-կի), ունեն ինքնուրոյն գործածութիւն եւ աւանդաբար յայտնի են *Ստացական դերանուն* անունով՝ *եթէ իմաստով իրենց առնչակից գոյականը նախորդ նախա-դասութեան կամ պարբերութեան մէջ յիշուած է, սակայն տուեալ նախադասու-թեան մէջ իրենց մօտ չի գտնուում, իրենցից առաջ չէ դրուա՞, այլ զեղչուած է եւ իրենք փոխարինում են այն*: Այս դերանունները կարող են ստացական յօդ առնելով դառնալ իմս, քուկ, իրք, անորք, մերք, ձերք, իրենք, անոնք:

Ստացական դերանունները տարբերում են ստացական ածականներից անով, որ իրենց առնչուած գոյականը զեղչուում է եւ իրենք փոխարինում են այն: Օրինակ՝
 –Աս տունը որո՞ւնն է:
 –Աս մերն է (փոխանակ ասելու՝ «Աս մեր տունն է»): Տեսնում ենք, որ «տուն» բառը զեղչուած է եւ փոխարինուած՝ «մերն է» ստացական դերանունով):

ՄՏԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՒՆԿՈՒՄԸ

	Եզակի (*)		Յոզնակի (**)	
Ուղղ.-հայց. սեռ.-տրակ. բաց. գործ.	իմս, իմինս	մերը, մերինը	իմիններս	մերինները
	իմինիս	մերինին	իմիններուս	մերիններուն
	իմինէս	մերինէն	իմիններէս	մերիններէն
	իմինովս	մերինով	իմիններովս	մերիններով
Ուղղ.-հայց. սեռ.-տրակ. բաց. գործ.	քուկդ	ծերը, ծերինը	քուկիններդ	ծերինները
	քուկինիդ	ծերինին	քուկիններուդ	ծերիններուն
	քուկինէդ	ծերինէն	քուկիններէդ	ծերիններէն
	քուկինովդ	ծերինով	քուկիններովդ	ծերիններով
Ուղղ.-հայց. սեռ.-տրակ. բաց. գործ.	իրենը	իրենցը, իրենցինը	իրենները	իրենցինները
	իրենինին	իրենցինին	իրեններուն	իրենցիններուն
	իրենինէն	իրենցինէն	իրեններէն	իրենցիններէն
	իրենինով	իրենցինով	իրեններով	իրենցիններով

(*) = «Մերինը, ծերինը, իրենցինը, անոնցինը» արտայայտում են մէկ առարկայ:
 (**) = «Մերինները, ծերինները, իրենցինները, անոնցինները» արտայայտում են բազմաթիւ առարկաներ:

Ստացական դերանունների գործածությունը՝ օրինակներով.

Պալուսակդ ինծի փոխ կու տա՞ս, *իմինիս* թեւզ փրթաւ:
 Ասոնք *մերիններն* են, *ծերինները* չեմ գիտեր թէ ո՞ր են:
Մերիններուն չափ գեղեցիկ չես կրնար գտնել:
 Մեր մագերը թաց էին, *իրենցինները*՝ չոր:
 Ես *անորինը* առի, որովհետեւ *իմս* չեմ սիրեր:
Չերինները անոնցիններէն աւելի մեծ են:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Տրուած սկզբնատառերով սկսող դերանունները ամբողջացնել, ըստ նախադասութեան իմաստի եւ ամէն մէկ գծիկը փոխարինելով մէկ տառով.

- Աս իմս է, *ք*---- չէ:
- Ա*---- ինքնաշարժը իմինէս աւելի նոր է:
- Չերինները *մ*----- աւելի մեծ են:
- Մեր զինուորները յաղթեցին *ի*-----:
- Անոնք *մ*----- չափ քաջ չեն:
- ի*----- *ք*----- հետ կ'ուզեմ փոխանակել, եթէ համաձայն ես:
- Յակոբը *ի*----- լուր չէ տուեր թէ Հնդկաստան կ'երթայ:
- ի*---- ապրանքները աւելի ընտիր են, քան *ա*-----:
- Դուք ինքնաշարժ ունի՞ք, *ի*----- անիւները վնասուեցան:
- թ*----- *մ*----- հետ մի՛ բաղդատեր:

3. ՑՈՒՅԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ցուցական դերանունները փոխարինում են խօսողին մօտը կամ հեռուն գտնուող առարկաներ կամ յատկանիշներ, առանց անուանելու դրանք:

Ցուցական դերանուններ են՝ այս, այդ, այն, աս, ատ, ան, սա, դա, նա, ասիկա, ատի-կա, անիկա, այստեղ, այդտեղ, այնտեղ, հոս, հող, հոն, նոյն, *որոնք իրենց ցոյց տուած անուններն են փոխարինում*: Օրինակ՝ «Ասոր ծայրը կտորած է»:

Այս դերանունները կազմում են երեք շարք: Այսպէս, խօսողին մօտը գտնուող առարկայ են ցոյց տալիս աս, սա, ասիկա, այս, այսպիսի դերանունները, իսկ խօսակիցին մօտ գտնուող առարկայ են ցոյց տալիս Բ. դէմքի ատ, դա, ատիկա, այդ, այդպէս դերանունները, եւ խօսողից, եւ խօսադիցից հեռուն գտնուող մի առարկայ են մատնանշում Գ. դէմքի ան, այն, անիկա, այնպէս, այնպիսի դերանունները: Խօսակցական լեզուի մէջ օգտագործւում են նաեւ սա, դա, նա, ձեւերը:

ՑՈՒՅԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՒՆԿՈՒՄԸ

	Եզակի			Յոզնակի		
Ուղղ. հայց. սեռ. տրակ. բաց. գործ.	այս (*)	այդ	այն	ասոնք	ատոնք	անոնք
	աս,	ատ	ան	ասոնց	ատոնց	անոնց
	ասոր	ատոր	անոր	ասոնցմէ	ատոնցմէ	անոնցմէ
	ասկէ	ատկէ	անկէ	ասոնցմով	ատոնցմով	անոնցմով
	ատով	ատով	անով			

(*) - «Այս, այդ, այն» դերանունները գրաբարի մէջ ունեն տարբեր հոլովածներ, որոնք չեն անցել աշխարհաբարին եւ «այս, այդ այն» դերանունները մնացել են առանց հոլովի եւ յոգնակիի, փոխ առնելով «աս, ատոր, ասկէ ատով», «ատ, ատոր, ատկէ, ատով», «ան, անոր, անկէ, անով» հոլովական ձեւերը: Գրական լեզուի մէջ սակայն միշտ «այս, այդ, այն» ձեւերը ընդունուած են օգտագործել, յետ մղելով «ատ»-ը, «ատիկա»-ն:

Ցուցական դերանուններից որոշները «ասի, ասիկա, ատի, ատիկա, անի, անիկա» երբեք չեն պահանջում գոյական անունի ընկերակցութիւնը: Իսկ «այս, այդ, այն, աս, ատ», ածականաբար են օգտագոյնարծում, գոյականի ընկերակցութեան կարօտ են՝ «այս մարդը»: Սակայն, շատ անգամ առանձին են մնում, օրինակ՝ «այդ էր քու պարտքը»:

Օրինակներ.

- Ասոնք* շատ կը սիրեմ, որովհետեւ գունաւոր են:
- Ատոնցմով* պիտի ճամբորդեմ:
- Անոնցմէ* հեռու մնացեր ես:
- Ինծի տուր *ատիկա*:
- Ասիկա* ինծի տուաւ եւ մեկնեցաւ:

ՎԱՐժՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծեցի՞ք ցուցական դերանունները.

- Դուն ասկէ մի՛ ուտեր, թարմ չէ:
- Ասկէ անդին լիճն է:
- Ատոնց գոյնը, ձեւը եւ չափը յարմար չեն մեզի:
- Ասիկա շատ սուղ է:
- Ասով բաւարարուէ՛ առ այժմ:
- Ես ատոնցմէ տասը հատ գնեցի:
- Ատիկա իմ գործիս չի գար:
- Ատոր ձեւը եւ գոյնը չեն սիրեր:
- Ատոր կոթը փրթած է:
- Սա ի՞նչ է:

4. ԱՆԴՐԱԴՐԱՌՉ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Այս դերանունները անձնական դերանունի կրկնաւոր ձեւերն են: <Ետեւաբար, ուղղական հոլովը մասնաւոր ձեւ չունի Գ. դէմքի պարագայում:

		Եզակի	
Ա. դէմք		Բ. դէմք	Գ. դէմք
Ուղղ.	ես ինքս	դուն ինքդ	ինք —
հայց.	ես զիս	դուն քեզ	ինքզիք
սեռ.	ես իմ	դուն քու	ինքնիր
տրակ.	ես ինծի	դուն քեզի	ինքնիրեն
բաց.	ես ինձմէ	դուն քեզմէ	ինքնիրմէ
գործ.	ես ինձմով	դուն քեզմով	ինքնիրմով
Յոգնակի			
Ուղղ.	մենք	դուք	իրենք
հայց.	մենք մեզ	դուք ձեզ	իրենք զիրենք
սեռ.	մենք մեր	դուք ձեր	իրենք իրենց
տրակ.	մենք մեզի	դուք ձեզի	իրենք իրենց
բաց.	մենք մեզմէ	դուք ձեզմէ	իրենք իրենցմէ
գործ.	մենք մեզմով	դուք ձեզմով	իրենք իրենցմով

Անդրադարձ դերանունները կարող են ստանալ *ա, դ, ծ*, յօդերը եւ արտայայտել *«ինքզիքնքս», «ինքզիքնքդ», «ինքնիրենս», «ինքնիրենդ»* ձեւերը:

Գործածութեան օրինակներ.

ինքզիքնք մի՛ չարչարեր, հարկաւ գործ մը կը գտնես:

իրենք իրենց որոշեր են այդ գործը ընել:
իրենք իրենցմով հպարտ են:
ինքնիրենս մտածեցի եւ գտայ հարցի լուծումը:
 Արտաշը *ինքնիրմէ* գոհ չէ:
իրենք զիրենք յանցաւոր կը զգան:

ՎԱՐժՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամբողջացնել յարմար անդրադարձ դերանուններով.

- Ակաւ անդրադառնալ ----- վիճակին:
- շատ քաջ կը կարծէր:
- ամչցան:
- պէտք չէ որ գերադասեն:
- Կնքան ----- լեցուն է, որ չի կրնար նկատի առնել ուրիշին վիճակը:
- մի՛ խօսիր, այլապէս մարդիկ պիտի կարծեն որ...

5. ՓՈՒՍԱԴՐԱՌՉ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Փոխադարձ դերանունները փոխարինում են գործողութեամբ իրարու կապուած առարկաների կամ անձերի անունները: Փոխադարձ դերանունները (իրար, զիրար, մէկզմէկ) չունեն ուղղական հոլովի յատուկ ձեւ, նաեւ՝ յոգնակի:

		Եզակի	
Ուղղ.		իրար	
հայց.	զիրար		մէկզմէկ
սեռ. տրակ.	իրարու		մէկզմէկու
բաց.	իրարմէ		մէկզմէկէ
գործ	իրարմով		մէկզմէկով

Օրինակներ.

Անոնք կ'օգնեն *իրարու*:
 անոնք գոհ են *իրարմէ*:
 Սիրեցէ՛ք *զիրար*:
 Անոնք *իրարմով* լեցուն են, *իրարմով* հպարտ են:
Մէկզմէկու այնպէս հոգ կը տանին, տեսնելիք բան է:

ՎԱՐժՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Նոյն ընտանիքի զաւակները.....պէտք է սիրեն:
- Անոնք շատ մտերիմ են, չեն բաժնուիր
- Խումբ մը տղաք գազաններու պէսվրայ յարծակեցան:
- Կօխւն յետոյվիճակը քննեցին:

.....շատ երջանիկ գոյք մըն են:
 Միասին կ'աշխատին, սակայն միշտ.....դժգոհ են:
 Մարդիկ պէտք չէ որբանքասեն:
 Մխամամբվերարկու հագած էին:

6. ՅԱՐԱՔԵՐԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Յարաբերական է կոչւում «որ» դերանունը, երբ նախադասութիւնը կապում է նախորդ նախադասութեան հետ (յարաբերութեան մէջ է դնում երկուսը իրար հետ) և նախորդ նախադասութեան վերջին գոյականի տեղն է բռնում (փոխարինում է նրան):

Օրինակ՝
 «Շոյլ աշակերտները շատ կան: Կը յաջողի ա՛ն, որ լաւ կ'աշխատի»:
 Այստեղ, Բ. նախադասութեան երկրորդ մասը առաջին մասին կապուել է «որ» բառով, որը դրուել է «աշակերտը» գոյականի փոխարէն, այսինքն՝ «Կը յաջողի այն աշակերտը, որ լաւ կ'աշխատի» ասելու փոխարէն: Ուրեմն, «որ» բառը յարաբերական դերանուն է: Այն բառը, որը փոխարինում է յարաբերական դերանունով, կոչւում է «յարաբերեալ»: Վերի օրինակին մէջ «աշակերտ» գոյականը յարաբերեալ է:

Յարաբերական դերանունը ստանում է իր յարաբերեալի թիւը: Եթէ յարաբերեալը եզակի է, դերանունն էլ՝ եզակի է դրում, իսկ եթէ յոգնակի է՝ դերանունն էլ յոգնակի է դրում:

Այսպէս՝
 Կը յաջողի ա՛ն, որ լաւ կ'աշխատի:
 Կը յաջողին անո՛նք, որոնք լաւ կ'աշխատին:

Յարաբերական դերանունից առաջ դրում է ստորակէտ, որը նախադասութեան երկրորդ մասը բաժանում է առաջինից, սակայն յարաբերութեան մէջ է պահում նրանց:

Յարաբերական դերանուն է նաեւ «ուր»ը, երբ նախադասութիւնը կապում է նախորդ նախադասութեան հետ (յարաբերութեան մէջ է դնում նրանց) և նախորդ նախադասութեան վերջին գոյականի տեղն է դրում:

Օրինակ՝
 «Ամառը գացի Պոլիս, ուր անցուցի արծակուրդս»:

Այս օրինակին մէջ, «ուր» բառը կապում է երկու նախադասութիւնները և դրուել է «Պոլիս» յատուկ անունի տեղը:
 Ծանօթութիւն.— «Պոլիս» = Կոնստանդնուպոլիս = Բիզանդական Կայսրութեան առաջին քրիստոնէայ թագաւոր Կոնստանտինի կողմից կառուցուած քաղաք, որ այլեւ չի կրում նրա անունը, այլ անուանափոխութեամբ դարձել է Իսթանպուլ:

սակայն Հայոց պատմութեան և հայ գրականութեան մէջ միշտ յիշում է ի նախկին Կոստանդնուպոլիս անունով կամ «Պոլիս» կրճատ ձեւով):

«Ուր» յարաբերական դերանունը ունի միայն եզակի հայցական ու բացառաբան հոլով և տեղի պարագայ է ստորոգիչին: «Ուր»-ը չունի նաեւ յոգնակի:

«ՈՐ» և «ՈՒՐ» ՅԱՐԱՔԵՐԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈՒՆԿՈՒՄՆԵՐԸ

	Եզակի	Յոգնակի	Եզակի
Ուղղ.	Որ	որոնք	—
հայց.	գոր	որոնք	Ուր
սեռ. տրակ.	որու	որոնց	—
բաց.	որմէ	որոնցմէ	ուրկէ
գործ	որով	որոնցմով	—

Օրինակներ.

Այս այն լեռն է,
 Որ ամէնու բիբին խորն է բեւեռուած
 Որ ամէնուս մորթին տակն է - միս ոսկոր
 Որ ապրում է գոյութիւն է իրական
 Որ երազ է առասպել է անսահման

Այս այն լեռն է,
 Որմէ կու գայ վճիտ ջուրի ուղիներու պէս արիւնը մեր երակին
 Որուն կ'երթայ օդալաց համբոյրի պէս վերջին շունչը մեր կուրծքին

Այս այն լեռն է,
 որմէ որքան հեռանանք այնքան կը զգանք թէ իրն ենք
 Որուն որքան մօտենանք այնքան կը զգանք թէ ինչ ենք

Ջարեհ Խրախունի (Պոլիս, 1963)

Ուշադրութիւն: Դրական ձեւով օգտագործուող «Որ» և «Ուր» յարաբերական դերանունները հարցական դերանուններ չեն և հարցական առոգանութեանը չեն արտասանուում: Իրենց պաշտօնն է նախադասութեան մասերը իրար հետ յարաբերութեան մէջ պահել:
 Հարցական դերանունները պիտի տեսնենք ստորեւ, իրենց հերթին:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամբողջացնել յարմար յարաբերական դերանուններով.
 Ասիկա այն դպրոցն է,յաճախած եմ ես:
 Այս այն մանեակն է, մայրս նուիրած է ինձի:

Ասոնք այն սկզբունքներն են,ես կը հաւատամ:
 Այս այն երկիրն է, կու գայ ան:
 Ասոնք դպրոցական գրքերս են, չեմ բաժնուիր ինձնէ երբեք:

7. ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Անորոշ դերանունները փոխարինում են անորոշ մնացած գոյականը, ինչպէս՝

- «Ո՛չ ոք տեղէն շարժեցաւ»:
- «Ո՞նէ մէկը չի կրնար հակառակը պնդել»:
- «Ոմանք ուրիշ կարծիք ունին»:
- «Երէկ, մէկը, քու մասիդ տեղեկութիւն հարցուց»:

Անորոշ ածականներից շատերը, երբ զեղջուած գոյականի տեղն են դրում, անորոշ դերանուն են կոչուում: Օրինակ՝ «միւսը կ'ուզեմ» (փոխանակ ասելու «միւս գրիչը կ'ուզեմ»):

Անորոշ դերանուններ են հետեւեալները՝

մէկը, ուրիշը, միւսը, ոմն, ոմանք, քանի մը, որեւիցէ, որեւէ (առարկայի պարագայում), ոնէ (անձի պարագայում), մարդ, բան մը, նոյնը: Այս դերանուններից «մէկը» նաեւ «ուրիշը», որպէս գոյական անկախաբար են գործածուում եւ յօդ են ստանում: Օրինակ՝ «Ուրիշը պէտք չէ գիտնայ այս մասին»: «Մէկը թող չլսէ»:

«Ոմանք» դերանունը յօդ չի ստանում եւ եզակի չունի:
 «Ոմն» դերանունը գոյականաբար է գործածուում, սակայն յօդ չի ստանում եւ չի հոլովուում:

Անորոշ դերանունների մեծ մասը հոլովուում է հետեւեալ կերպ.

	Եզակի	Յոգնակի
Ուղղ. հայց.	Մէկը	ոմանք (եզակի չունի)
սեռ. տրակ.	մէկուն	ոմանց
բաց.	մէկէն	ոմանցմէ
գործ.	մէկով	ոմանցմով

Այլ անորոշ դերանուններ հոլովուում են «ի» հոլովման համաձայն.

	Եզակի	Յոգնակի
Ուղղ. հայց.	Ուրիշը	ուրիշներ(ը)
սեռ. տրակ.	ուրիշի(ն)	ուրիշներու(ն)
բաց.	ուրիշէ(ն)	ուրիշներէ(ն)
գործ.	ուրիշ(ով)	ուրիշներով

8ա. ՀԱԲԱՔԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Կան նաեւ անորոշ դերանուններ, որոնք հաւաքական (ընդհանրական) իմաստ ունեն: Այսպէս՝ «բոլորը», «ամէնքը», «ամէնը», «ամբողջը»:

Այս դերանունները յոգնակի բայ են պահանջում, ինչպէս՝ «Բոլորն ալ տեսան», «Ամէնքն ալ գիտեն»., «Շատեր ուրախացան»:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ նախադասութիւնները ամբողջացնել անորոշ դերանուններով.

- Ընկերներդտեսայ իմն:
- Այդ գրիչը չեմ ուզեր,կ'ուզեմ:
- Յարգէ՛իրաւունքը:
- Չեմ ուզեր որ մօտս մնայ:
- Այս գործըմարդու չեմ կրնար վստահիլ:
- Եկեղեցիին բակը.....հաւաքուած էին:
-մազերը ներկուած էին:
-կ'ըսեն թէ Պետրոս խելացի տղայ մըն է:
-1000 տոլար նուիրեց մեր Միութեան:
-բան պիտի չգտնեմ:
-մէկէն օգնութիւն չտեսայ:
-խօսքով պէտք չէ շարժիլ:
- իր թերութիւնն ունի:
-ալ նուէրներ ըրին:
- Կիրակի եկեղեցի կ'երթանք:
- Հայկը ալ դժգոհեցաւ:
- Եթէ..... համեցար, կրնամտալ քեզի:
- Արկածըալ տեսան:
- մազերը կարճ էին,ը՝ երկար:
- Իր պայուսակին հաւնեցայ, ես ալը կ'ուզեմ գնել:
-դէմքըչի նմանիր:
- Ինք տարբեր է.....:

8բ. ԺՆՏԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հաւաքական-ընդհանրական «ամէն ինչ», «ամէն ոք», «ամէն մէկը» դերանունները ունեն իրենց ժխտականները՝ «ոչինչ», «ո՛չ ոք», «ո՛չ մէկը», որոնք կոչուում են ժխտական դերանուններ:

Ուշադրութիւն.–

Վրեմտահայերէնում ժխտական բնոյթի նախադասութեան ստորոգեալը դրուում է հաստատական ձեւով: Օրինակ՝ «Ո՛չ ոք ըսաւ» (ոչ ոք ըսաւ ի՞նչ տղայ /աղջօք ինչո՞ւ կը մխայ):

«Ոչինչ», «ոչ մէկը», «ոչ ոք» բառերը հետեւեալ կերպ են հոլովուում.

Ուղղ. հայց.	Ոչինչ	ոչ մէկը	ոչ ոք
Սեռ. տրակ.	ոչինչի	ոչ մէկուն	ոչ ոքի
բաց.	ոչինչէ	ոչ մէկէն	ոչ ոքէ
գործ.	ոչինչով	ոչ մէկով	ոչ ոքով

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ժխտական դերանունների օգտագործումով ժխտականի վերածել հետեւեալ նախադասութիւնների իմաստը.

- Ամէն ոք իմացաւ: →իմացաւ:
- Բոլորը իրեն կը նային: → իրեն կը նային:
- Ամէն ինչ պատմեցի իրեն: → պատմեցի իրեն:
- Ամէն մէկը պատրաստ էր: →պատրաստ էր:

9.- ՎԱՐՑԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ՝ հարցման նշանով

Հարցական դերանուններ են՝ ո՞ր, ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ր, ուրկէ՞, ո՞րչափ, ի՞նչքան, ինչպէ՞ս, ինչպիսի՞, ինչո՞ւ, ինչի՞, քանի՞: Այս դերանուններով հարցում է ուղղում առարկայի կամ յատկանիշի մասին տեղեկութիւն ստանալու համար:

Օրինակ՝

- «Ո՞վ եկաւ»: → Արամը եկաւ:
- «Ո՞ր կ'երթաս»: → Տուն կ'երթամ:
- «Ուրկէ՞ կու գաս»: → Ծովէն կու գամ:
- «Ի՞նչ ըսին ընկերներդ»:
- «Ո՞ր երկիրը կ'ապրի Եդուարդը»:

Հոլովման պատկեր կարող են ծառայել «Ո՞ր», «ի՞նչ» դերանունները:

	Եզակի	Յոգնակի	Եզակի	Յոգնակի
Ուղղ.	ո՞ր	որո՞նք	ի՞նչ	ինչե՞ր
հայց.	ո՞ր(ը)(*)	որո՞նք	ի՞նչ(ը)	ինչե՞ր(ը)
սեռ.	որո՞ւ(ն)	որո՞նք	ինչի՞(ն)	ինչերո՞ւ(ն)
տրակ.	որո՞ւ(ն)	որո՞նք	ինչո՞ւ (**)	ինչերո՞ւ(ն)
բաց.	որմէ՞	որոնցմէ՞	ինչէ՞(ն)	ինչերէ՞(ն)
գործ.	որո՞վ	որոնցմո՞վ	ինչո՞վ	ինչերո՞վ

Ուշադրութիւն (*)–

Կան տարբերութիւններ յարաբերական դերանունի եւ հարցական դերանունի հոլովումներուն մէջ: Այսպէս՝ «Որ» յարաբերական դերանունի հայցական հոլովը «զոր» է («Այն անձը, զոր ներկայացուցի քեզի, Հայ է»): Մինչդէռ «ո՞ր» հարցական դերանունի հայցական հոլովը «որը» է (յօդով), այլ ո՛չ թէ «զոր» («Խնձորներն ո՞րը կ'ընտրես»):

(**) - «ի՞նչ» հարցական դերանունը ունի «ի՞նչո՞ւ» տրական ձեւ մը, «ինչո՞ւ համար» իմաստով («ի՞նչո՞ւ կը վազես»), միւս պարագաներում հոլովում է «ինչի՞» ձեւով «ի՞նչ բանի» իմաստով («ի՞նչի՞ կը ծառայէ այս գործիքը»):

«Ո՞վ» հարցական դերանունը ունի «զո՞վ» հայցական հոլովը եւ իր յոգնակին է «որո՞նք» (արեւելահայերէնում՝ «ովքե՞ր»): Մնացեալ հոլովները՝ «որ»-ի նման են:

Առարկայի կամ գործողութեան յատկանիշ ներկայացնող «ի՞նչքան», «ո՞րչափ», «ինչպիսի՞» հարցական դերանունները գոյականաբար գործածուելու պարագայում հոլովում են «ի» հոլովման ընդհանուր ձեւի համաձայն: Այսպէս՝

Ուղղ.հայց.	որքա՞ն(ը)	քանի՞(ն)
սեռ. տրակ.	որքանի՞(ն)	քանիի՞(ն)
բաց.	որքանէ՞(ն)	քանիէ՞(ն)
գործ.	որքանով	քանիով

Ուշադրութիւն.–

Պարոյկի գործածութիւնը խօսքի այս կամ այն մասի վրայ, ճիշդ հոն, ուր հարցումը կ'իյնայ, իմաստի տարբերութիւններ է յառաջացնում: Այսպէս, տարբեր իմաստ ունեն «Պտուղ կերա՞ր» եւ «Պտո՞ւղ կերար» խօսքերը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տեղադրել հարցական դերանունները.

«Ո՞ւր ես, մնացիր: պիտի իրականացնես մեծ երազդ: եղաւ քու բաժինը կեանքէն: անգամ կարելի է յուսադուիլ եւ յուսախաբ ըլլալ: կը սպասես: Կը կարծես որ պէտք է նախաձեռնութեան ոգի ունենաս: Պէտք է որոշես թէ երկու պաշտօններէն կ'ուզես ընդունիլ: կ'ըսեն ծնողքդ, կը թելադրեն: դրամի պէտք ունիս: պիտի գտնես այդ գումարը: քաղաքին մէջ կը մտածես հաստատուիլ: են այն անձերը, որոնց կը վստահիս: մարդիկ են անոնք: համար Արշալը հեռացաւ քեզմէ: է, տեսակ նկարագիր մը ունի ան: տարիէն պիտի իրականանայ քու մեծ ծրագիրդ»:

Բայը եղելություն, գործողություն ցոյց տուող խօսքի մաս է (օրինակ՝ կ'աշխատիմ, պիտի բնանամ), պատասխանում է ի՞նչ անել, ի՞նչ լինել հարցումներին:

Բայն ունի արմատ եւ վերջաւորութիւն:

Արմատը մնում է *անփոփոխ* (ինչպէս՝ երգ -ել, վառ -իլ, երթ -ալ), իսկ վերջաւորութեան փոփոխութիւնները յառաջացնում են բայի եղանակը, ժամանակը, դէմքն ու թիւը: Բայի այս փոփոխութիւնները կոչւում են խոնարհում: Ուրեմն, բայը գոյականի եւ դերանունի նման թեքուող բառ է:

Միակ բայը որ միայն արմատից է բաղկացել՝ էական բայն է = «է»:

Բայն ունի երկու հիմնական ձեւ՝ դիմաւոր եւ անդէմ: Բայի դիմաւոր ձեւերը արտայայտում են անձերի եւ առարկաների գործողութեան ձեւը, ժամանակը, դէմքը, թիւը: Իսկ բայի դերբայական ձեւերը կոչւում են անդէմ, որովհետեւ չեն արտայայտում գործողութիւնը կատարողի դէմքը, թիւը, գործողութեան ժամանակը:

Բայի դէմքն ու թիւը:

Բայը գոյականի նման ունի եզակի եւ յոգնակի թիւ:

Բայն էլ դերանունի նման ունի երեք դէմքեր՝ եզակի եւ երեք դէմքեր՝ յոգնակի: Օրինակ՝

	Եզակի	Յոգնակի
Ա. դէմք	տեսայ	տեսանք
Բ. դէմք	տեսար	տեսաք
Գ. դէմք	տեսաւ	տեսան

Բայի ժամանակները:

Բայն ունի երեք ժամանակ՝ ներկայ, անցեալ, ապառնի:

Ներկան ցոյց է տալիս գործողութեան կամ վիճակի ներկայ ժամանակի ընթացքում կատարումը: Օրինակ՝ «Կու գամ»: Արեւմտահայ խօսակցական լեզուն ներկայ ժամանակի վերջում երբեմն աւելացնում է «կոր» մասնիկը, «Կու գամ կոր» ձեւով, որ անմիջական ներկայ է յատաք բերում, այսինքն՝ «Ճիշդ հիմա գալիս եմ, գալու ընթացքի մէջ եմ»: Այս «կոր»ը համապատասխանում է անգլերէնի մէջ շատ որդեգրական «ing»-ին (I am coming), որ սակայն հակադրաբար անգլերէնի, չէ ընդունում արեւմտահայ գրական լեզուի մէջ:

Անցեալ ժամանակը ցոյց է տալիս գործողութեան խօսքի պահից առաջ, անցեալ ժամանակի ընթացքում կատարած լինելու պարագան: Անցեալ ժամանակը երկու ձեւ ունի՝

ա) Անկատար անցեալ (օրինակ՝ կը խօսէի):

բ) կատարեալ անցեալ (օրինակ՝ խօսեցայ):

Ապառնին ցոյց է տալիս գործողութեան գալիք ժամանակի ընթացքում կատարելու պարագան: Ապառնին էլ ունի երկու ձեւ՝

ա) բացարձակ ապառնի (օրինակ՝ պիտի խօսիմ):

բ) Անկատար ապառնի (օրինակ՝ պիտի խօսէի):

Բայի եղանակները:

Բայն ունի գործողութեան կատարման ձեւը արտայայտող չորս եղանակ՝ Սահմանական, հրամայական, ըղծական եւ անորոշ եղանակ (որ կոչւում է նաեւ դերբայ՝ իր վեց ձեւերով):

1) Սահմանական եղանակը ներկայացնում է իրենց դէմքով եւ թիւով արտայայտուող բայի ներկայ, անկատար անցեալ, կատարեալ անցեալ, ապառնի եւ անցեալի ապառնի ժամանակները, որոնք կոչւում են բայի պարզ ժամանակները եւ բայի դիմաւոր ձեւերը: Իսկ դերբայները, որոնք բայի անդէմ ձեւերն են, ծառայում են կազմելու բայի բաղադրեալ ժամանակները:

2) Հրամայական եղանակով հրաման է արձակւում: Հրամայականը ունի միայն եզակի եւ յոգնակի երկրորդ դէմք (զնա՛, գացէ՛ք):

3) Ըղծական եղանակով բաղձանք է յայտնւում (օրինակ՝ թող երթայ):

4) Անորոշ եղանակը, որ կոչւում է Ղերբայ, ներկայացնում է բայի անդէմ ձեւերը, որոնք գործողութիւնը յայտնում են անորոշ ձեւով, առանց դէմքի եւ թիւի:

Ղերբայները վեց տեսակ են՝

ա) Անորոշ դերբայ, որ բայի սկզբնական ձեւն է, ունի չորս տեսակի վերջաւորութիւն՝ ել, իլ, ալ, ուլ, եւ պատասխանում է ի՞նչ ընել, ի՞նչ քլլալ հարցումներին = գրել, նայիլ, տաքնալ, գրօսնուլ, օրինակ՝ «Գրել կը սիրեն»:

Անորոշ դերբայը կարող է գոյականաբար գործածուել, յօղ առնել, հոլովուել եւ կատարել բոլոր այն պաշտօնները, որոնք յատուկ են գոյականին: Անորոշ դերբայը հոլովում է «ու» հոլովմամբ, միայն եզակի թիւով: Այսպէս՝

Ուղղ. Հայց.	մտածել	խօսիլ (*)	խաղալ	գրօսնուլ
Մեռ. Տրակ.	մտածելու	խօսելու	խաղալու	գրօսնելու
Բաց.	մտածելէ	խօսելէ	խաղալէ	գրօսնելէ
Գործ.	մտածելով	խօսելով	խաղալով	գրօսնելով

(*) – Բ. լծորդութեան պատկանող բայերի «իլ» վերջաւորութիւնը հիլովման ատեն փոխում է «ել»-ի:

Գործածութեան օրինակներ՝

Քալելը օգտակար մարզանք է (ուղղական հիլով, ենթակայ):

Ես գիտեմ *նուագել* (հայցական հիլով, ուղիղ խնդիր):

խօսելու ժամը չէ հասած (սեռական հիլով, յատկացուցիչ):

Աշխատելէն յոգնեցայ (բացառական հիլով, պատճառի պարագայ):

խաղալով կ'անցնէ իր ժամանակը (գործիական հիլով):

Անորոշ դերբայը որեւէ դիմաւոր բայի հետ կարող է *ստորոգեալ* կազմել, ինչպէս՝ «Ակաւ *խնդալ*», «Կ'աշխատէր *փախչիլ*»:

բ) *Վաղակատար դերբայ* (ըրեր), որ ցոյց է տալիս կատարուած, վերջացած գործողութիւն, որի ականատեսը չի եղել խօսողը: Վաղակատար դերբայը Ա. եւ Բ. լծորդութեան պատկանող բայերի պարագայում կազմուած է անորոշ դերբայի հիմքի վրայ «եր» աւելացնելով (*գրեր, խօսեր*), իսկ Գ. լծորդութեան պարագայում «եր»-ը աւելացնելով կատարեալ անցեալի հիմքի վրայ (կարդացեր, խաղացեր): Վաղակատար դերբայը առանձին չի օգտագործուած, այլ *օժանդակ բայի հետ* կազմում է *Վաղակատար ժամանակ*-ը (գրեր եւ) եւ *անցեալի վաղակատար ժամանակ*-ը (գրեր էի, կարդացեր էի):

գ) *Յարակատար դերբայ* (ըրած), որ անցեալ ժամանակի գաղափարն է տալիս եւ կազմում է անորոշի հիմքի վրայ «ած» աւելացնելով (գրած, բերած), իսկ Գ. լծորդութեան պարագայում կատարեալի հիմքի վրայ աւելացնելով «ած»-ը (կարդացած, խաղացած): Յարակատար դերբայը *օժանդակ բայի հետ* կազմում է *Յարակատար ժամանակ*ը (գրած եմ, կարդացած ես) եւ *անցեալի յարակատար ժամանակ*ը (գրած էի, կարդացած էիր):

դ) *Ենթակայական դերբայ* (ընող), որ պատասխանում է «ի՞նչ ընող, ի՞նչ եղող» հարցումներին: Ենթակայական դերբայը կարող է ինքնուրոյն գործածուել գոյականաբար, յօդ ստանալ, հիլովուել եւ կատարել գոյականի յատուկ պաշտօններ: Գործածութեան օրինակներ՝

Աշխատողը կ'ուտէ:

Հասկցողին շատ բարեւ:

Ուտողէն մի վախճար:

ե) *Ապառնի դերբայ*, որ գործողութեան հետագայում կատարուելու գաղափարն է քաջացնում: Ստացում է անորոշ դերբայի վրայ «ու» աւելացնելով (բերելու, կարդալու) եւ պատասխանում է «ի՞նչ ընելու, ի՞նչ ըլլալու» հարցումներին: Ապառնի դերբայով եւ *Եմ* օժանդակ բայով ստացում է *բաղադրեալ ապառնի ժամանակ*ը «բերելու եմ», «կարդալու ես» եւ *անցեալի բաղադրեալ ապառնի ժամանակ*ը «գրելու էի», «պարելու էիր»:

Անորոշ դերբայի վրայ «իք» աւելացնելով (բերելիք, կարդալիք, խօսելիք) ստացում է *Անցեալի բաղադրեալ ապառնի ժամանակի երկրորդ ձեւը*, որ նախադասութեան մէջ կարող է գործածուել գոյականաբար կամ էլ որոշիչ դառնալ:

Գործածութեան օրինակներ՝

Ես իմ ընելիքս ըսի:

Ատիկա քու գիտնալիքդ է:

Գրելիք նամակիս բովանդակութիւնը շատ լուրջ է:

Բայի լծորդութիւնները:

Նոյն կերպ խոնարհուող բայերի խոնարհման ձեւը կուզում է լծորդութիւն:

Բայերի փոփոխութիւնները, այսինքն խոնարհումները կատարում են խոնարհիչներով, որոնք յաջացնում են լծորդութիւններ: Արեւմտահայերէնը ունի չորս խոնարհիչ՝ ե, ի ա, ու, հետեւաբար եւ չորս լծորդութիւն՝ ել, իլ, ալ, ուլ, ինչպէս երգել, խօսիլ, խաղալ, եղունուլ:

Բայի արմատը անփոփոխ է: Իսկ խոնարհումները ապահովող բայի վերջաւորութիւնը բաղկանում է երկու մասերից՝ *միջածանց եւ լծորդ*:

- Միջածանց են՝ *արմատի* եւ «ել», «ալ», «ուլ» լծորդների միջեւ մտնող մասնիկները, որոնք հետեւեալներն են՝
 - ա) *Դերբայական ժամանակների մէջ յայտնուող «ն», «ան», «են», «չ»* մասնիկները, ինչպէս՝ գիտնալ, գարնանալ, մօտենալ, թոջիլ, առնել, հասնիլ.
 - բ) *Կատարեալի ժամանակների մէջ յայտնուող «ց», «եց», «աց», «ուց»* մասնիկները, ինչպէս՝ գիտնալ, գրել, կարդալ, հարցնել բայերի պարագայում, որոնց կատարեալն է՝ գիտցալ, գրեցի, կարդացի, հարցուցի.
 - գ) *Անցողական բայերի միջածանցը՝ «ցն»,* ինչպէս՝ կեր-ցն-ել, մտ-ցն-ել, փախ-ցն-ել.
 - դ) *Կրաւորական բայերի միջածանցը՝ «ու»,* որ հաստատ է մնում բայի բոլոր ժամանակների մէջ եւ «իլ» լծորդի հետ գոյացնում է «ուիլ», ինչպէս՝ սիրուիլ, խօսուիլ, բերուիլ, տարուիլ, գրուիլ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ձատել գործողութիւն եւ եղելութիւն ցոյց տուող բայերը եւ համապատասխան սիւնակների մէջ դնել.
Աշխատիլ, ծագիլ, մաքրել, ցալիլ, երթալ, ըլլալ, պահել, քաշել, ծաղկիլ:

Գործողութիւն	Եղելութիւն
.....
.....
.....
.....

2) Գրել հետեւեալ բայերի արմատները.
հիմնել..... բննել.....
բռնել..... արմնել.....

յողնիլ.....ջանալ.....
 խնդալ.....հաւնիլ.....
 մտնել.....անցնիլ.....

3) Ո՞ր լծորդութեան են պատկանում հետեւեալ բայերը. նշել՝ Ա.Բ.Գ.Դ. ձեւով, գրել նաեւ անորոշ դերբայները.

Օրինակ՝ Երգեցի = Ա. լծ. (Առաջին լծորդութիւն), «Երգել» բայ:

Պատրաստուեցայ..... ծիծաղէ՛.....
 կը հետեւիմ.....պիտի երգեմ.....
 կը լողայիր.....կ'ուրախանար.....
 բարկացաւ.....պիտի հասնի.....
 բնակած.....սպառում.....
 մաքրուեցայ.....ազատեցաւ.....

ԲԱՅԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Արեւտահայերէնում բայերը հինգ տեսակ են՝ Ա) էական, Բ) ներգործական, Գ) կրատական, Դ) չէզոք, Ե) պատճառական (կամ անցողական):

Ա) էական բայ են կոչուում *եմ* եւ *Ըլլալ* բայերի իրար ամբողջացնող խոնարհումները: *Եմ*-ը պակաստար բայ է, ունի միայն Սահմանական ներկայ եւ Անկատար ժամանակները: Իսկ *Ըլլալ*-ը ունի խոնարհման բոլոր ձեւերը եւ ամբողջացնում է *եմ*-ի պակասը, ինչպէս տեսնում ենք հետեւեալ խոնարհման պատկերի միջոցաւ: Կապէս՝

Եմ բայ
 Սահմ. Ներկայ *եմ, ես, է, ենք, էք, են:*
 Անկատար անցեալ *էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին:*

Ըլլալ բայ
 Անորոշ դերբայ **Ըլլալ**
 Սահմ. ներկայ *կ'ըլլամ, կ'ըլլաս, կ'ըլլայ, կ'ըլլանք, կ'ըլլաք, կ'ըլլան*
 Անկատար անցեալ *կ'ըլլայի, կ'ըլլայիր, կ'ըլլար, կ'ըլլայինք, կ'ըլլայիք, կ'ըլլային*
 Կատարեալ անց. *եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան*
 իրամայական *եղի՛ր, եղի՛ք*
 վաղակատար դերբայ *եղեր*
 յարակատար » *եղած*
 ենթակայական » *եղող*
 ապառնի » *ըլլալիք, ըլլալու*

եմ եւ *ըլլալ* բայերը կոչուում են նաեւ *Օժանդակ բայեր*, քանզի միւս բայերի օժանդակում են տարբեր ժամանակների կազմութեան ատեն: Օրինակ Ա լծորդութեան պատկանող բոլոր բայերի Սահմանական եղանակի եւ Անկատար անցեալի պատկերի մէջ նշմարում ենք օժանդակ «*եմ*» բայի խոնարհումը՝ որպէս վերջաւորութիւն: Կապէս՝

«Սիրել» բայ Սահմ. Ներկայ	«Բերել» բայ Անկատար անցեալ
Կը սիրեմ	Կը բերէի
Կը սիրես	Կը բերէիր
Կը սիրէ	Կը բերէր
Կը սիրենք	Կը բերէինք
Կը սիրէք	Կը բերէիք
Կը սիրեն	Կը բերէին

Իսկ միւս լծորդութիւնների պարագայում, «*եմ*»-ի միայն «*ե*» ծայնաւորն է, որ *փոխուում է «ի»-ի, «ա»-ի կամ «ու-ի*, ինչպէս՝

«խօսիլ» բայ	«խաղալ» բայ	«Թողուլ» բայ
Կը խօսիմ	Կը խաղամ	Կը թողում
Կը խօսիս	Կը խաղաս	Կը թողուս
Կը խօսի	Կը խաղայ	Կը թողու
Կը խօսինք	Կը խաղանք	Կը թողունք
Կը խօսիք	Կը խաղաք	Կը թողուք
Կը խօսին	Կը խաղան	Կը թողուն

Գործածութեան օրինակներ.

Ալիսը շատ անուշիկ աղջիկ է (*է* = էական բայ, Սահմ. ներկայ):

Գրիչները գոյնզգոյն են (*են* = էական բայ, Սահմ. ներկայ):

Ես շատ ուրախ եղայ յաջողութիւնդ լսելով (*ըլլալ* օժանդակ բայ, կատ. անցեալ):

Ըլլալիք էր եւ *եղաւ* (*ըլլալ* օժանդակ բայ, ապառնի դերբայ + կատ. անցեալ):

Մայրս շատ ուրախ եղաւ զինք տեսնելով (*ըլլալ* օժանդակ բայ, կատ. անցեալ):

եմ եւ *ըլլալ* բայերը կոչուում են *Օժանդակ բայեր* նաեւ այն պատճառով, որ *բաղադրեալ ժամանակների կազմութեանն են օգնում*: Օրինակ՝

Ան արդէն *բացեր էր* դուռը (անցեալի վաղակատար ժամանակ):

Հիմա *քնանալու ես* (բաղադրեալ ապառնի ժամանակ):

Իրեն *խօսած էի* այս հարցի մասին (անցեալի յարակատար ժամանակ):

Այդ գաղտնիքը ինծի *չէիր ըսած* (անցեալի յարակատար ժամանակ, ժխտական):

Եական բայը անպայման ունենում է իր լրացուցիչը, որ կոչւում է Ստորոգելի: Ստորոգելին բացատրում է, արտայայտում է բայի իմաստը, յատկութիւնն ու հանգամանքը: Ստորոգելին ուղղական հոլով է եւ պատասխանում է ի՞նչ, ինչպէ՞ս հարցումներին:

Այսպէս
Երկինքը կապոյտ է (երկինքը ինչպէ՞ս է = կապոյտ = ստորոգելի):
Արծիւը թռչում է (արծիւը ի՞նչ է = թռչում = ստորոգելի):

Ստորոգելին երբ ածական է, կոչւում է **ածական ստորոգելի**, իսկ երբ գոյական է, կոչւում է **գոյական ստորոգելի**:
Օրինակ՝ «Յակոբ **վիաստարան է**» (գոյական ստորոգելի):
«Չինուորը **քաջ է**» (ածական ստորոգելի):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Հետեւեալ նախադասութիւնների ստորոգելները որոշել եւ ածական ստորոգելները մէկ գիծով, իսկ գոյական ստորոգելները երկու գիծով ցոյց տալ:

Մարդիկ մահկանացու են:
Կեղծարութիւնը զգուելի թերութիւն մըն է:
Բարեկիրթ եւ քաղաքավար եղիր:
Թիթեռնիկները անուշիկ միջատներ են:
Լեռներու օդը չոր եւ խիստ կ'ըլլայ:
Մեծն Աղեքսանդր եւ Յուլիոս Կեսար մեծ զօրավարներ էին:
Իր վիճակէն չըժգոհողը երջանիկ կ'ըլլայ:

2) Յարմար ստորոգելներով (գոյական կամ ածական) լրացնել հետեւեալ նախադասութիւնները.

Սպիտակ շուշանը է անբօութեան:
Յուդա, Յիսուսի եղաւ:
Վարդը ծաղիկներու է:
Ամէն չարիքի.....տգիտութիւնն է:

Բ) ՆԵՐԳՈՐԾԱՎԱՆ ՍԵՌԻ ԲԱՅ ԵՒ ՈՒՂԻՂ ԽՆՈՒՐՆԵՐ

Բ) Ներգործական է կոչւում այն բայը, որի ենթական բայի արտայայտած գործողութիւնը ուրիշի վրայ է կատարում, ներգործում է: Այդ «ուրիշը» դառնում է ուղիղ խնդիր: որ հայցական հոլով է դրում եւ պատասխանում է «զո՞վ» (անձի պարագայում), «ի՞նչ բան» (իրի պարագայում) հարցումներին:

Օրինակ
«Արմէնը կտորեց ապակին»:
«Արմէնը կը սիրէ իր եղբայրը»:

Առաջին նախադասութեան մէջ ենթական (Արմէնը) կտորելու գործողութիւնը կատարում է «ապակու» վրայ: «Ապակի» բառը ուղիղ խնդիր է, որ պատասխանում է «Արմէնը **ի՞նչ բան** կտորեց» հարցումին: Երկրորդ օրինակին մէջ «եղբայր» բառն է որ ուղիղ խնդիր է, քանի որ պատասխանում է «Արմէնը **զո՞վ** կը սիրէ» հարցումին:

Արեւմտահայերէնի մէջ ուղիղ խնդիրը միշտ դրում է հայցական հոլովով՝ անձի պարագայում, իսկ արեւելահայերէնում ուղիղ խնդիրը անձի պարագայում ատատասխանում է «ո՞ւմ» հարցումին եւ դրում է տրական հոլովով («Արմէնը ո՞ւմ է սիրում = Սիրում է իր եղբորը»):

Սակայն կան մի քանի բայեր արեւմտահայերէնում, որոնք առնում են տրական հոլով անուղղակի խնդիր: Այսպէս՝ յաղթել, իշխել, տիրել, սպասել բայերը:
Օրինակ՝
«Մեր բանակը յաղթեց թշնամիներուն» (տրական հոլով):
«Շատ սպասեցի թեզի» (տրական հոլով):

Ներգործական բայը կարող է ունենալ մի քանի ուղիղ խնդիրներ:
Օրինակ՝
Որսորդը զարկաւ եղնիկ մը, նապաստակ մը եւ թռչուն մը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Շրջագծել ներգործական բայերը եւ ընդգծել ուղիղ խնդիրները.

Ուսուցիչը դասը բացատրեց:
Հայկ սպաննեց Բելը:
Մայրիկը դպրոց կը տանի Սուրէնը:
Երախային զլուխը լրացի:
Տէր եւ Տիկին Մարկոսեանները մեր տունը պիտի գան:
Մեծ հայրիկը պարտէզ տարաւ Վաչիկը:
Թալինը եւ Աշոտը մեր տունը հրաւիրեցի:
Շուշանը կը փնտռէ Վարդուհին:

2. Յարմար ուղիղ խնդիրներ դնել հետեւեալ նախադասութիւններին.

Աշակերտը իր..... պատրաստեց:
Մենք մեր կերանք:
Ես ձանջայ (անձի պարագայ):
Ես բերի մեր տունը (անձի պարագայ):

9) ԿՐԱՒՈՐԱԿԱՆ ՍԵՌՈՒ ԲԱՅ

Գ) Կրատրական է կոչում այն բայը, որի արտայայտած գործողությունը մի ուրիշի կողմից է կատարում եւ անցնում է ենթակայի վրայ:

Օրինակ՝

«Ուսուցիչը կը սիրուի աշակերտներէն»:

Այս նախադասութեան մէջ ենթական (ուսուցիչը) իր վրայ է կրում բայի արտայայտած գործողութիւնը, ինք է որ սիրում է աշակերտներին:

Կրատրական բայերի խնդիրը սովորաբար դրոււմ է բացառական հոլովով, ինչպէս տեսնում ենք այս օրինակի միջոցաւ (աշակերտներէն) եւ պատասխանում է «որմէ», որոնցմէ՝» հարցումներին (ուսուցիչը կը սիրուի որմէ, որոնցմէ՝ = աշակերտներէն): Երբեմն էլ բացառական հոլովի փոխարէն, խնդիրը դրոււմ է սեռական հոլովով, (եզակի կամ յոգնակի) եւ «կողմէ» բառով, ինչպէս՝

«Ուսուցիչը կը սիրուի աշակերտներու կողմէ»:

Կրատրական բայերը կազմոււմ են ներգործական բայերից երկրորդ լծորդութեան անորոշ դերբայի «իլ» վերջաւորութիւնից առաջ տեղաւորուած «ու» ածանցական մասնիկով, որով բայը ստանում է «ուիլ» վերջաւորութիւնը (սիրուիլ, քշուիլ, բերուիլ, կազմուիլ, ընտրուիլ, ելն):

Այսպէս՝

Ներգործական՝	սիրել,	բերել,	տեսնել,	բռնել,	նկարել.
Կրատրական՝	սիրուիլ,	բերուիլ,	տեսնուիլ,	բռնուիլ,	նկարուիլ:

Կան նաեւ կրատրական բայեր, որոնք արդէն «իլ» վերջաւորութիւնը ունեն, ինչպէս՝ այրիլ, մարիլ, ծռիլ, թակիլ, ազատիլ, ելն.:

Այս բայերը բոլոր կրատրականների նման բացառական հոլով անուղղակի խնդիր են ասնում: Օրինակ՝

Մեր տան կարասիները հրդեհէն այրեցան:

Պետրոսը մեծ փորձանքէ մը ազատեր է:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1) Ընդգծել հետեւեալ հատուածի մէջ գտնուող կրատրական բայերը. Տրդատ Գ. թագաւորը մկրտուեցաւ Գրիգոր Լուսաւորիչէն: Երգչուհի Շուշան Պետրոսեանը շատ կը սիրուի ժողովուրդէն: Հոները, որոնք մեր թշնամիներն էին, այսօր անհետացած են աշխարհէն: Շատ տրտմեցայ այդ վատ լուրէն: Երբեմն երկնային մարմիններ կը թափին երկինքէն: Գողը բռնուեցաւ ոստիկանէն: Նկարիչ Քառզուի գործերը Ֆրանսայէն բերուեցան Հայաստան:

2) Հետեւեալ նախադասութիւնների ներգործական բայերը վերածել կրատրականի.

Բոլորը կ'արհամարհեն ազաի մարդը:

Արեւը կը լուսաւորէ մուրակները:

Հայկ կը սպաննէ Բելը:

Տրդատ ճարտարապետ կառուցեց Անիի Մայր տաճարը:

Ուսուցիչը պատմեց աշակերտները:

Դ) ԶԷՈՔ ՍԵՌՈՒ ԲԱՅ

Դ) Զէգոք է կոչում այն բայը, որի արտայայտած գործողութիւնը ենթական ոչ ուրիշի վրայ է կատարում, ո'չ էլ մի ուրիշից իր վրայ է կրում, այլ գործողութիւնը իր վրայ է մնում, իր անձի վրայ է կատարում:

Օրինակ՝

«Պետրոս կը քնանա»:

Զէգոք բայերը իլ-ալ-նալ վերջաւորութիւն կ'ունենան, ինչպէս՝ ուրախանալ, խնդալ, երթալ, թռնիլ, ծաղկիլ, փափկիլ, խուսափիլ, հանդիպիլ, մօտենալ, քնանալ, ելն.:

Մի շարք «ել» վերջաւորութեամբ բայեր ունեն իրենց չէգոք ձեւերը «իլ» վերջաւորութեամբ, ինչպէս՝ մաշել-մաշիլ, մարել-մարիլ, ազատել-ազատիլ, ելն.:

Զէգոք սեռի բայերը անուղղակի խնդիրներ են ունենում, այսինքն՝ տրական, բացառական եւ գործիական հոլովներով: Այսպէս՝

- Պետրոս հանդիպեցաւ Մարկոսին (տրական հոլով)
- Հայկ հեռացաւ իր ընտանիքէն (բացառական հոլով)
- Ուսուցիչը կը հպարտանար իր աշակերտով (գործիական հոլով)

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1) Լրացնել հետեւեալ նախադասութիւնները՝ չէգոք բայերով.
 Շատ տաք է. ես
 Հայկական մանրանկարչութիւնը յատկապէս ԺԱ-ԺԳ դարերուն:
 Մարդ կը, երբ լսէ կատարուած ոճիրին մանրամասնութիւնները:

2) Որոշել հետագայ բայերի տեսակը. ներգործակա՞ն, թե՞ չէ՞ գոք.

Հանդիպել
ուրախանալ
ընկողմանիլ
կարել
կարծրիլ
իմնալ
յիշել

Ե) ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆ ՍԵՌԻ ԲԱՅ

Ե) Կայ նաեւ Պատճառական կոչուած բայ, որի ենթական գործողութիւնը ուրիշին է կատարել տալիս, ենթական դառնում է գործողութեան պատճառը, գործողութիւնը անցնում է մի ուրիշի վրայ:

Պատճառական բայերը միշտ պատկանում են «ել» լծորդութեան, յառաջանում են ներգործական ու չէ՞գոք բայերից եւ կազմում են երկու ծեւով.

1) հիմքի վրայ աւելացած «ցնել» մասնիկով, ինչպէս՝
նստիլ - *նստեցնել*, խմել - *խմցնել*, կարդալ - *կարդացնել*, ճանչնալ - *ճանչցնել*, ուտել - *կերցնել*, ելն.

2) անորոշ դերբային յարադրելով տալ բայը, ինչպէս՝ գրել - *գրել տալ*, բերել - *բերել տալ*, կատարել - *կատարել տալ*, գնել - *գնել տալ*:
Ներգործական բայերը պատճառականի են վերածուած այս տալ բայով:

Պատճառական բայերն էլ ներգործականի նման հայցական հոլով ուղիղ խնդիր են առնում, ինչպէս՝

«Ուսուցիչը դասը վերջացուց» (դասը = հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր)
«Աշոտ սուրճ մը բերել տուաւ» (սուրճ = հայցական հոլով ուղիղ խնդիր):

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1) Ընդգծեցէք պատճառական բայերը.
- Մայրը նարինջի հիւթ խմցուց երեխային:
- Պողոս լացուց իր ընկերը:
- Մայրը քնացուց իր զաւակը:
- Հոպիտը խնդացուց հանդիսականները:
- Պետրոսը նամակ մը գրել տուաւ իր տղուն:
- Երեսփոխանը խորհրդարանին ընդունիլ տուաւ այս օրէնքը:

2) Հետեւեալ բայերը պատճառականի վերածել.

մաքրել	խօսիլ
խմել	վերջանալ
պտըտիլ	մօտենալ
արթննալ	լսել
բանալ	ամչնալ
բերել	ցանել

1. ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

ա) Ներկայ ժամանակ բ) Անկատար անցեալ

1) *Բաղաձայնով սկսող բազմականկ բայերը ստանում են «կը» նախադաս մասնիկը*, որ անփոփոխ է մնում չորս լծորդութիւնների պարագայում, Սահմանական ներկայի ու անկատար անցեալի բոլոր դեմքերում եւ գրում է բայից անջատ (կը գրեմ - կը գրէի, կը խօսիմ - կը խօսէի, կը խաղամ - կը խաղայի, կը թողում - կը թողուի):

2) *Չայնաւորով սկսող բայերի պարագայում, «կը» մասնիկը կորցնում է իր «ը»-ը եւ դառնում է «կ'»* (կ'ուտեմ - կ'ուտէի, կ'աղամ - կ'աղայի, կ'երգեմ - կ'երգէի, կ'օգնեմ - կ'օգնէի, կ'իյնամ - կ'իյնայի, կ'ուզեմ - կ'ուզէի):

3) *Երեք միավանկ բայեր (լալ, գալ, տալ) «կը»ի փոխարէն ստանում են «կու» նախադաս մասնիկը*, որ բայից անջատ է գրում (կու լամ - կու լայի, կու գամ - կու գայի, կու տամ - կու տայի):

4) *Կան նաեւ մի քանի բայեր, որոնք իրենց սահմանական ներկան եւ անցեալը կազմում են առանց «կը», «կ'», «կու» նախադաս մասնիկների*, ինչպէս՝ «Եմ» օժանդակ բայը (եմ, ես, է, ենք, էք, են - էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին), նաեւ՝ ունիմ - ունէի, կամ - կայի, գիտեմ - գիտէի, կրնամ - կրնայի բայերը:

գ) Կատարեալ անցեալ ժամանակ

Հայոց լեզուի արեւելահայ եւ արեւմտահայ երկու ճիւղերի մէջ տարբերութիւնները մեծ են յատկապէս կատարեալ անցեալի պարագայում, որ ամենաբարդ ժամանակն է նոյնիսկ Արեւմտահայի համար, քանի որ խոնարհման կերպերը տարբերում են, նայած թէ բայը կանոնաւոր է, թէ՛ անկանոն, միջածանց ունի⁶, թէ՛ ոչ եւ ո՞ր միջածանցն է խնդրոյ առարկայ:

Երկու գլխաւոր ձեւերով է կազմուում կատարեալ անցեալը .

Չեւ՝ Ա = բայի արմատին վրայ ուղղակի աւելանում են կատարեալ անցեալի վերջաւորութիւնները՝ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին, կամ՝ այ, ար, աւ, անք, աք, ան:

Չեւ՝ Բ = Բայի արմատին վրայ նախ աւելանում է միջածանցներից մէկը՝ եց, աց, ուց, ց, եւ յետոյ միայն աւելանում է բայի վերջաւորութիւնը՝ ի, իր, -, ինք, իք, ին, կամ՝ այ, ար, աւ, անք, աք, ան:

Կատարեալի կազմութեան ընդհանուր պատկերը հետեւեալն է՝

ա) ի, իր, աւ, ինք, իք, ին. (բերել)

Չեւ՝ Ա = Ա րմատ +

բ) այ, ար, աւ, անք, աք, ան. (հջնել)

ա) եց

ա) ի, իր, -, ինք, իք, ին.

Չեւ՝ Բ = Արմատ +

բ) աց

գ) ուց

դ) ց

բ) այ, ար, աւ, անք, աք, ան:

Օրինակներ.

Ա / ա) բերի, բերիր, բերաւ, բերինք, բերիք, բերին.

Ա / բ) իջայ, իջար, իջաւ, իջանք, իջաք, իջան.

Բ / ա) Գրեցի, գրեցիր, գրեց, գրեցինք, գրեցիք, գրեցին.

Բ / բ) խաղացի, խաղացիր, խաղաց, խաղացինք, խաղացիք, խաղացին.

Բ / գ) Հարցուցի հարցուցիր, հարցուց, հարցուցինք, հարցուցիք, հարցուցին.

Բ / դ) խօսեցայ, խօսեցար, խօսեցաւ, խօսեցանք, խօսեցաք, խօսեցան.

Բ / ե) Գիտցայ, գիտցար, գիտցաւ, գիտցանք, գիտցաք, գիտցան.

Այս տախտակի համաձայն բոլոր բայերը կարելի է խոնարհել եւ տեսնել արեւելահայերենի հետ ունեցած խոնարհման եւ ուղղագրական տարբերութիւնները:

դ) Ապառնի ժամանակ. ե) Անցեալի ապառնի

Արեւելահայերէնում, Սահմանականի Ապառնին եւ Սահմ. Անցեալի ապառնին բաղադրեալ են (գրելու եմ, գրելու էի): *Իսկ արեւմտահայերէնում բոլոր բայերը իրենց սկիզբը ստանում են «պիտի» եղանակիչ մասնիկը, որը անջատ է գրում*, ինչպէս՝ պիտի գրեմ - պիտի գրէի, պիտի խօսիմ - պիտի խօսէի, պիտի կարդամ - պիտի կարդայի, պիտի զբօսնում - պիտի զբօսնէի (այս ձեւը համապատասխանում է արեւելահայերենի հարկադրական եղանակին): Ապառնի ժամանակը կազմում է սահմանական ներկայի կամ անկատարի «կը» մասնիկի փոխարէն «պիտի» դնելով: Օրինակ՝ կը խօսիմ → պիտի խօսի, կ'երգէի → պիտի երգէի:

զ) Վաղակատար ժամանակ. է) Անցեալի վաղակատար

Այս ժամանակների պարագայում, արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի միակ տարբերութիւնը վաղակատար դերբայն է, որը արեւմտահայերէնում վերածուել է «եր»-ի (գրեր եմ - գրեր էի, խօսեր եմ - խօսեր էի, կարդացեր եմ - կարդացեր էի):

ը) Յարակատար ժամանակ. թ) Անցեալի յարակատար

Արեւելահայերէնում ներգործական բայերը (տեսնել) յարակատար դերբայ չեն

օգտագործում, *իսկ արենտահայերէնի մէջ յարակատարը շատ գործածական է* (տեսած եմ - տեսած էի, խօսած եմ - խօսած էի, կարդացած եմ - կարդացած էի):

Յարակատար ժամանակները կազմում են յարակատար դերբայով (տեսած, նստած, իմացած, թողած) եւ օժանդակ բայի ներկայով կամ անկատարով (տեսած եմ - տեսած էի, խօսած եմ - խօսած էի, իմացած եմ - իմացած էի, թողած եմ - թողած էի):

2. ՀՐԱՄԱՅՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Հրամայականի եզակին արենտահայերէնում կազմում է «Ել» եւ «իլ» լծորդութեան բայերի անորոշ դերբայի արմատին վրայ «է» աւելացնելով եւ շեշտի նշանով (գրէ՛, խօսէ՛, յաջողէ՛), իսկ «այ» վերջաւորութեամբ բայերի պարագայում «ա» աւելացնելով եւ միշտ շեշտի նշանով (խաղա՛, գնա՛): *Յոգնակին կազմում է կատարեալ անցեալի արմատին վրայ «էք» աւելացնելով եւ շեշտի նշանով* (գրեցէ՛ք, խօսեցէ՛ք, խաղացէ՛ք, թողուցէ՛ք):

3. ԸՂԶԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Այս եղանակը բաղձանք է արտայայտում:

Սահմանական եղանակի ներկայ, անցեալ, ապառնի ժամանակների հիմքի վրայ «կը», «կու» «կ՛» եւ «պիտի» մասնիկները չօգտագործելու դէպքում այդ ժամանակները նոյնութեամբ դառնում են ըղձական եղանակի ներկայ եւ անկատար ժամանակները, ինչպէս՝ ընեմ, ընէի, երթամ, երթայի, խօսիմ, խօսէի, բանամ, բանայի: Օրինակ՝ Մեծարեւոյնեան քերթողութեան մէջ «Սա իրիկունն *ըլլայի* ես» նախադասութիւնը (ըղձական անկատար): Յաճախ, ըղձականի սկզբում աւելանում է «թող» մասնիկը, օրինակ՝ «թող *ընէ*» (ըղձական ներկայ), «թող *ընէր*» (ըղձական անկատար): «Թող» մասնիկի տեղ *կարելի է օգտագործել նաեւ «թէ», «որ», «եթէ», «երբ» շաղկապները (երբ *ընէ*, եթէ *ընէ*):*

ԿԱՆՈՆԱԻՐ ԲԱՅԵՐԻ ԽՈՆԱՐԿՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ներկայ ժամանակ

Ել խոնարհում Իլ խոնարհում Ալ խոնարհում Ուլ խոնարհում

Կը պատմեմ	Կը խօսիմ	Կը խաղամ	Կը թողում
Կը պատմես	Կը խօսիս	Կը խաղաս	Կը թողուս
Կը պատմէ	Կը խօսի	Կը խաղայ	Կը թողու
Կը պատմենք	Կը խօսինք	Կը խաղանք	Կը թողունք
Կը պատմէք	Կը խօսիք	Կը խաղաք	Կը թողուք
Կը պատմեն	Կը խօսին	Կը խաղան	Կը թողուն

Անկատար անցեալ

Կը պատմէի	Կը խօսէի	Կը խաղայի	Կը թողուի
Կը պատմէիր	Կը խօսէիր	Կը խաղայիր	Կը թողուիր
Կը պատմէր	Կը խօսէր	Կը խաղար	Կը թողուր
Կը պատմէինք	Կը խօսէինք	Կը խաղայինք	Կը թողուինք
Կը պատմէիք	Կը խօսէիք	Կը խաղայիք	Կը թողուիք
Կը պատմէին	Կը խօսէին	Կը խաղային	Կը թողուին

Կատարեալ անցեալ

Պատմեցի	խօսեցայ	խաղացի	թողուցի
պատմեցիր	խօսեցար	խաղացիր	թողուցիր
պատմեց	խօսեցաւ	խաղաց	թողուց
պատմեցինք	խօսեցանք	խաղացինք	թողուցինք
պատմեցիք	խօսեցաք	խաղացիք	թողուցիք
պատմեցին	խօսեցան	խաղացին	թողուցին

Ապառնի ժամանակ

Պիտի պատմեմ	պիտի խօսիմ	պիտի խաղամ	պիտի թողում
պիտի պատմես	պիտի խօսիս	պիտի խաղաս	պիտի թողուս
պիտի պատմէ	պիտի խօսի	պիտի խաղայ	պիտի թողու
պիտի պատմենք	պիտի խօսինք	պիտի խաղանք	պիտի թողունք
պիտի պատմէք	պիտի խօսիք	պիտի խաղաք	պիտի թողուք
պիտի պատմեն	պիտի խօսին	պիտի խաղան	պիտի թողուն

Անցեալի ապառնի ժամանակ

Պիտի պատմէի	պիտի խօսէի	պիտի խաղայի	պիտի թողուի
պիտի պատմէիր	պիտի խօսէիր	պիտի խաղայիր	պիտի թողուիր
պիտի պատմէր	պիտի խօսէր	պիտի խաղար	պիտի թողուր
պիտի պատմէինք	պիտի խօսէինք	պիտի խաղայինք	պիտի թողուինք
պիտի պատմէիք	պիտի խօսէիք	պիտի խաղայիք	պիտի թողուիք
պիտի պատմէին	պիտի խօսէին	պիտի խաղային	պիտի թողուին

Վաղակատար ժամանակ

Պատմեր եմ	խօսեր եմ	խաղացեր եմ	թողեր եմ
պատմեր ես	խօսեր ես	խաղացեր ես	թողեր ես
պատմեր է	խօսեր է	խաղացեր է	թողեր է
պատմեր ենք	խօսեր ենք	խաղացեր ենք	թողեր ենք
պատմեր էք	խօսեր էք	խաղացեր էք	թողեր էք
պատմեր են	խօսեր են	խաղացեր են	թողեր են

Անցեալի վաղակատար ժամանակ

Պատմեր էի պատմեր էիր պատմեր էր պատմեր էինք պատմեր էիք պատմեր էին	խօսեր էի խօսեր էիր խօսեր էր խօսեր էինք խօսեր էիք խօսեր էին	խաղացեր էի խաղացեր էիր խաղացեր էր խաղացեր էինք խաղացեր էիք խաղացեր էին	թողեր էի թողեր էիր թողեր էր թողեր էինք թողեր էիք թողեր էին
---	---	---	---

Յարակատար ժամանակ

Պատմած եմ պատմած ես պատմած է պատմած ենք պատմած էք պատմած են	խօսած եմ խօսած ես խօսած է խօսած ենք խօսած էք խօսած են	խաղացած եմ խաղացած ես խաղացած է խաղացած ենք խաղացած էք խաղացած են	թողած եմ թողած ես թողած է թողած ենք թողած էք թողած են
--	--	--	--

Անցեալի յարակատար ժամանակ

Պատմած էի պատմած էիր պատմած էր պատմած էինք պատմած էիք պատմած էին	խօսած էի խօսած էիր խօսած էր խօսած էինք խօսած էիք խօսած էին	խաղացած էի խաղացած էիր խաղացած էր խաղացած էինք խաղացած էիք խաղացած էին	թողած էի թողած էիր թողած էր թողած էինք թողած էիք թողած էին
---	---	---	---

Բաղադրեալ ապառնի ժամանակ

Պատմելու եմ Պատմելու ես Պատմելու է Պատմելու ենք Պատմելու էք Պատմելու են	խօսելու եմ խօսելու ես խօսելու է խօսելու ենք խօսելու էք խօսելու են	խաղալու եմ խաղալու ես խաղալու է խաղալու ենք խաղալու էք խաղալու են	թողելու եմ թողելու ես թողելու է թողելու ենք թողելու էք թողելու են
--	--	--	--

Բաղադրեալ անցեալի ապառնի ժամանակ

Պատմելու էի Պատմելու էիր Պատմելու էր Պատմելու էինք Պատմելու էիք Պատմելու էին	խօսելու էի խօսելու էիր խօսելու էր խօսելու էինք խօսելու էիք խօսելու էին	խաղալու էի խաղալու էիր խաղալու էր խաղալու էինք խաղալու էիք խաղալու էին	թողելու էի թողելու էիր թողելու էր թողելու էինք թողելու էիք թողելու էին
---	---	---	---

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

(Եգ.) Պատմե՛ (յոգ.) պատմեցե՛ք	խօսե՛ խօսեցե՛ք	խաղա՛ խաղացե՛ք	թո՛ղ թողուցե՛ք
----------------------------------	-------------------	-------------------	-------------------

ՈՂՁԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ ՆԵՐԿԱՅ

(թող)պատմեմ պատմես պատմե՛	(թող) խօսիմ խօսիս խօսի՛	(թող) խաղամ խաղաս խաղայ՛	(թող) թողում թողուս թողու՛
(թող)պատմենք պատմենք պատմեն	խօսինք խօսիք խօսի՛ն	խաղանք խաղաք խաղան՛	թողունք թողուք թողու՛ն

ՈՂՁԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ ԱՆԿԱՍԱՐ

(թող)պատմե՛իր պատմե՛ր պատմե՛ինք պատմե՛իք պատմե՛ին	(թող) խօսե՛իր խօսե՛ր խօսե՛ինք խօսե՛իք խօսե՛ին	(թող) խաղայի խաղայիր խաղայիք խաղայինք խաղայի՛ն	(թող) թողու՛իր թողու՛ր թողու՛ինք թողու՛իք թողու՛ին
---	---	--	--

ԴԵՐԱՅՆԵՐ

Անորոշ Վաղակատար Յարակատար Ենթակայական Ապառնի	պատմել պատմեր պատմած պատմող ա) պատմելու բ) պատմելիք	խօսիլ խօսեր խօսած խօսող խօսելու խօսելիք	խաղալ խաղացեր խաղացած խաղացող խաղալու խաղալիք	թողուլ թողեր թողած թողող թողելու թողելիք
---	--	--	--	---

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐ

Արեւնտահայերէնում, որոշ բայերի խոնարհումը տարբերում է կանոնաւոր բայերի խոնարհումից՝ կատարեալ անցեալի հիմքում տեղի ունեցող արմատի փոփոխութեան պատճառով: Առաւել գործածական անկանոն բայերը հետեւեալներն են, որոնց միայն տարբերուող ձեւերն ենք նշում շեղագիր.

Անորոշ դերբայ Սահմ. ներկայ Վատարեալ անց. հրամայական վաղակատար յարակատար	ըլլալ կ'ըլլամ, կ'ըլլաս, կ'ըլլայ եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան եղի՛ր, եղե՛ք եղեր եղած
--	---

ենթակայական
ապառնի
ժխտական

եղող
ըլլալիք, ըլլալու
չեն՝ ըլլար, չես ըլլար, չ'ըլլար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

Գալ
կու գամ, կու գաս, կու գայ
Եկայ, եկար, եկաւ
եկո՛ւր, եկէ՛ք
եկեր
եկած
եկող
գալիք, գալու
չեն՝ գար, չես գար, չի գար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

Ուտել
կ'ուտեմ, կ'ուտես, կ'ուտէ
Կերայ, կերար, կերաւ
կեր՛, կերէ՛ք
կերեր
կերած
ուտող
ուտելիք, ուտելու
չեն՝ ուտեր, չես ուտեր, չ'ուտեր

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

տալ
կու տամ, կու տաս, կու տայ
տուի, տուիր, տուաւ
տու՛ր, տուէ՛ք
տուեր
տուած
տուող
տալիք, տալու
չեն՝ տար, չես տար, չի տար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

տանիլ
կը տանիմ, կը տանիս, կը տանի
տարի, տարիր, տարաւ
տար՛ր, տարէ՛ք
տարեր
տարած
տանող
տանելիք, տանելու
չեն՝ տանիր, չես տանիր, չի տանիր

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.

լալ
կու լամ, կու լաս, կու լայ
լացի, լացիր, լացաւ

հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

լա՛ց, լացէ՛ք
լացեր
լացած
լացող
լալիք, լալու
չեն՝ լար, չես լար, չի լար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

իյնալ
կ'իյնամ, կ'իյնաս, կ'իյնայ
իճկայ, իճկար, իճկաւ
իճկի՛ր, իճկէ՛ք
իճկեր
իճկած
իճկող
իյնալիք, իյնալու
չեն՝ իյնար, չես իյնար, չ'իյնար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
եղանայական

կալապատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

քնել
կ'ընեմ, կ'ընես, կ'ընէ
քրի, քրիր, քրաւ
քրէ՛, քրէ՛ք
քրի՛ր
քրած
քնող
ընելիք, ընելու
չեն՝ քրեր, չես քրեր, չ'ըներ

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար

ենթակայական
ապառնի
ժխտական

դնել
կը դնեմ
դրի, դրիր, դրաւ
դրի՛ր, դրէ՛ք
դրեր
դրած
դսոյլք; դսոյլու
չեն՝ դներ, չես դներ, չի դներ

ապառնի

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարելալ անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

սրբալ
կ'երթամ, կ'երթաս, կ'երթայ
զացի, զացիր, զնաց
զնա՛, զացէ՛ք
զացեր
զացած
զացող
երթալիք, երթալու
չեն՝ երթար, չես երթար, չ'երթար

Անորոշ դերբայ
Սահմ. ներկայ
Կատարել անց.
հրամայական
վաղակատար
յարակատար
ենթակայական
ապառնի
ժխտական

դառնալ
կը դառնամ, կը դառնաս, կը դառնայ
դարձայ, դարձար, դարձալ
դարձի՞ր, դարձե՞ց
դարձեր
դարցած
դարձող
դառնալիք, դառնալու
չեմ դառնար, չես դառնար, չի դառնար:

ՊԱԿԱՍԱՒՈՐ ԲԱՅԵՐ

Պակասաւոր են կոչուում այն բայերը, որոնք չունեն խոնարհման բոլոր ձեւերը եւ այս պակասը լրացուում է այլ բայերի քերականական ձեւերով:

ԵՄ, ունիմ, գիտեմ, կամ, կրնամ պակասաւոր բայեր են, որովհետեւ ունեն միայն Սահմ. ներկայ եւ անկատար ժամանակները: Խոնարհման պակասը լրացուում է այլ բայերով: Այսպէս՝

- ԵՄ* լրացուում է *ըլլալ*-ով:
- Ունիմ* լրացուում է *ունենալ*-ով
- Գիտեմ* լրացուում է *գիտնալ*-ով
- Կամ* լրացուում է *ըլլալ*-ով կամ գտնուիլ-ով
- Կրնամ* լրացուում է *կարենալ*-ով:

ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Բայերի ժխտականը կազմուում է «չ» ժխտական նախադաս մասնիկով՝ հետեւեալ կանոնների համաձայն.

1) *Եմ* կամ *ունիմ* բայերը, որոնք արեւմտահայերէնում «կը», «կու», «կ» նախադաս մասնիկներ *չեն ստանում* սահմանական եղանակի մէջ (ներկայ եւ անկատար ժամանակներ), ժխտականի են վերածուում «չ» ժխտական նախադաս մասնիկով:

Ահա այս երեք բայերի սահմանական ներկայ եւ անկատար ժամանակների ժխտականը.

Սահմանական եղանակի ժխտականը

Ներկայ ժամանակ			Անկատար անցեալ		
Եմ	Կամ	Ունիմ	Եմ	Կամ	Ունիմ
.....
չեմ	չկամ	չունիմ	չէի	չկայի	չունէի

չես
չէ

չկաս
չկայ

չունիս
չունի

չէիր
չէր

չկայիր
չկար

չունէիր
չունէր

2) *Մնացեալ բոլոր բայերը*, որոնք Սահմանական ներկայում եւ անկատարում՝ «կը», «կու», «կ» նախադաս մասնիկներն են ստանում, նրանց ժխտականը կազմուում է «Եմ» օժանդակ բայի ժխտականի օգնութեամբ, որը աւելանում է զվխաւոր բայի անորոշ դերբայի վրայ՝ «ել», «իլ», «ալ», «ուլ» վերջատրութիւնները արեւմտահայերէնում վերածելով «եր», «իր», «ար», «ուր»-ի՝ չեմ բերեք, չեմ խօսիր, չեմ խաղաք, չեմ թողուր:

Սակայն սահմանական ներկայի պարագայում, «եմ» բայի եզակի երրորդ դէմք ժխտականը («չէ»), երբ առանձին չի օգտագործուում նախադասութեան մէջ, այլ ծառայում է որպէս օժանդակ բայ, դառնում է «չի» (չի բալեր): Այս օրէնքը ի գորտ է բաղաձայնով սկսող բոլոր բայերի համար՝ արեւմտահայերէնում: Այսպէս՝

Բաղաձայնով սկսող բայեր. Սահմանական եղանակ

ներկայ	(գրել)	ներկայ (խօսիլ)
չեմ գրեք		չեմ խօսիր
չես գրեք		չես խօսիր
չի գրեք		չի խօսիր

Իսկ ծայնաւորով սկսող բայերի պարագայում (ուտել, երգել), Սահմանական ներկայի եզակի երրորդ դէմքը «չի» ժխտական մասնիկի փոխարէն ստանում է «չ՛»: Այսինքն՝ «չի» ժխտական մասնիկի «ի»-ն զեղչուում եւ փոխարինում է ապաթար-ցով, որպէսզի երկու ծայնաւորները իրարից անջատուեն: Այսպէս՝

Ծայնաւորով սկսող բայեր

Ներկայ	Ներկայ
չեմ երգեք	չեմ ուտեք
չես երգեք	չես ուտեք
չ՛ երգեք	չ՛ ուտեք

Ուրեմն, «չ՛» դնում ենք միայն Սահմ. ներկայ, եզակի, երրորդ դէմքի պարագայում՝ եթէ բայը ծայնաւորով է սկսուում: Ո՛չ մի ուրիշ տեղ:

Ծայնաւորով սկսող բայերի միւս ժամանակների «չ»-ն դրուում է ուղղակի բայերի վրայ, առանց ապաթարցի, ինչպէս՝ եթէ չերգեմ (ըղծական), չերգեցի (կատարեալ անցեալ), պիտի չերգեմ (ապառնի):

Արեւմտահայերէնում, ապառնի ժամանակի «չ»-ն դրոււմ է բայի վրայ, ինչպէս՝
 պիտի չգրեն, պիտի չ'երթան:

Հրամայականի ժխտականը (Արգելական)

Հրամայական եղանակի ժխտականը կոչոււմ է *արգելական* եւ կազմոււմ է «մի» շեշտակիր մասնիկով: Եզակին կազմելու համար այդ մասնիկը արեւմտահայերէնում դրոււմ է անորոշ դերբայի վրայ, որի վերջի «լ»-ն փոխոււմ է «ր»-ի, օրինակ՝ մի՛ գրեր, մի՛ նստիր, մի՛ կարդայր: Իսկ յոգնակիի պարագայում, այդ մասնիկը դրոււմ է ըղծական եղանակի յոգնակի երկրորդ դէմքի վրայ, օրինակ՝ մի՛ գրէք, մի՛ խօսիք, մի՛ կարդաք:

Չայնաւորով սկսող բայերի առջեւ «մի» արգելականը նոյնութեամբ մնում է (*մի՛ երգեր*): Բանաստեղծութեան մէջ երբեմն օգտագործոււմ է *մ'երգեր* ձեւը:

ԿԱՆՈՆԱԴՐ ՔԱՅԵՐԻ ԺՆՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

Ստորեւ տալիս ենք ժխտական խոնարհումների ընդհանուր պատկերը, թէ՛ բաղաձայնով եւ թէ՛ ձայնաւորով սկսող բայերի համար, որպէսզի ամէն ինչ յստակ լինի: Տալիս ենք միայն եզակի դէմքերը, քանզի յոգնակիները որեւէ առանձնապատկութիւն չունեն:

ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

Ներկայ ժամանակ

Ել խոնարհում	Իլ խոնարհում	Ալ խոնարհում	Ուլ խոնարհում
չեմ գրեր չես գրեր չի գրե՛ր	չեմ երգեր չես երգեր չի երգե՛ր	չեմ խօսիր չես խօսիր չի խօսիր	չեմ թողուր չես թողուր չի թողուր

Անկատար անցեալ

չի գրեր (չէի երգեր)	չի խօսիր	չի բանար	չի թողուր
չիր »	չիիր »	չիիր »	չիիր »
չիր »	չիր »	չիր »	չիր »

Կատարեալ անցեալ

չգրեցի (չերգեցի)	չխօսեցայ	չբացի	չթողուցի
չգրեցիր	չխօսեցար	չբացիր	չթողուցիր

չգրեց	չխօսեցաւ	չբացաւ	չթողուց
Ապառնի ժամանակ			
պիտի չգրեն (պիտի չերգեն) պիտի չգրես պիտի չգրէ	պիտի չխօսին պիտի չխօսիս պիտի չխօսի	պիտի չբանան պիտի չբանաս պիտի չբանայ	պիտի չթողուն պիտի չթողուս պիտի չթողու
Անցեալի ապառնի ժամանակ			
պիտի չգրէի (պ. չերգէի) պիտի չգրէիր պիտի չգրէր	պիտի չխօսէի պիտի չխօսէիր պիտի չխօսէր	պիտի չբանայի պիտի չբանայիր պիտի չբանար	պիտի չթողուի պիտի չթողուիր պիտի չթողուր
Վաղակատար ժամանակ (*1)			
չեմ գրեր (չեմ երգեր) չես գրեր չէ գրեր (չէ երգեր)	չեմ խօսեր չես խօսեր չէ խօսեր	չեմ բացեր չես բացեր չէ բացեր	չեմ թողեր չես թողեր չէ թողեր
Անցեալի վաղակատար ժամանակ (*2)			
չի գրեր (չի երգեր) չիիր » չիր »	չի խօսեր չիիր » չիր »	չի բացեր չիիր » չիր »	չի թողեր չիիր » չիր »
Յարակատար ժամանակ (*3)			
չեմ գրած (չեմ երգած) չես գրած չէ գրած	չեմ խօսած չես » չէ »	չեմ բացած չես » չէ »	չեմ թողած չես » չէ »
Անցեալի յարակատար ժամանակ (*4)			
չի գրած (չի երգած) չիիր գրած չիր գրած	չի խօսած չիիր » չիր »	չի բացած չիիր » չիր »	չի թողած չիիր » չիր »
Բաղադրեալ ապառնի ժամանակ			
գրելու չեմ (երգելու չեմ) գրելու չես գրելու չէ	խօսելու չեմ » չես » չէ	բանալու չեմ » չես » չէ	թողելու չեմ » չես » չէ
Բաղադրեալ անցեալի ապառնի ժամանակ			
գրելու չէի (երգելու չէի) » չէիր » չիր	խօսելու չէի » չէիր » չիր	բանալու չէի » չէիր » չիր	թողելու չէի » չէիր » չիր

ՀՂԱՄԱՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ (արգելական)

(Եզ) մի՛ գրեր (մի՛ երգեր) մի՛ խօսիր
(յոզ) մի՛ գրեք մի՛ խօսիք

մի՛ բանար
մի՛ բանաք

մի՛ թողուր
մի՛ թողուք

ԸՂՁԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ ՆԵՐԿԱՅ

չգրեմ (չերգեմ)
չգրես
չգրէ

չխօսիմ
չխօսիս
չխօսի

չբանամ
չբանաս
չբանայ

չթողում
չթողուս
չթողու

ԸՂՁԱԿԱՆ ԱՆԿԱՏԱՐ

չգրէի (չգրէի)
չգրէիր
չգրէրր

չխօսէի
չխօսէիր
չխօսէր

չբանայի
չբանայիր
չբանար

չթողուի
չթողուիր
չթողուր

Անորոշ դերբայ

չգրել (չերգել)

չխօսիլ

չբանալ

չթողուլ

Ենթակայական դերբայ

չգրող (չերգող)
Ապառնի դերբայ

չխօսող

չբացող

չթողող

չգրելու (չերգելու)
չգրելիք (չերգելիք)

չխօսելու
չխօսելիք

չբանալու
չբանալիք

չթողելու
չթողելիք

(*1, 2, 3, 4) = Յարակատարի եւ վաղակատարի պարագաներում, օժանդակ բայի ժխտականը սովորաբար **նախադաս է** դրում: Օրինակ՝ յարակատարի պարագայում՝ **չեմ գրեր**, վաղակատարի պարագայում՝ **չեմ գրած**:

ՄԱԿԲԱՅ

Գործողութեան ձեւը, ժամանակը, տեղը եւ չափը ցոյց տուող անփոփոխ բառերը կոչւում են մակբայ: Մակբայները անթեք բառեր լինելով՝ չեն հոլովւում եւ յօդ չեն ածնում, որով տարբերւում են գոյականներից եւ դերանուններից:

Մակբայները յայտնուում են երբ բայի վրայ դնում ենք «ինչպէ՞ս», «ե՞րբ», «ո՞ր», «որքա՞ն» հարցումները:

- Օրինակ
- Կամաց քալէ (ինչպէ՞ս քալեմ):
- Հիմա պիտի մեկնիմ (ե՞րբ պիտի մեկնիմ):
- Ետ դարձաւ (ո՞ր դարձաւ):
- Շատ մի՛ խօսիք (որքա՞ն պէտք է խօսիմք):

Մակբայները ընդհանրապէս կապուում են բայի, բայց նաեւ՝ ածականի կամ մի ուրիշ մակբայի հետ: Այսպէս՝

Բայի կապուած՝ «Միամտօրէն ժպտեցաւ». «Ստէպ այցելէ». «Ուժգնօրէն հարուածեց». «Լայնօրէն տարածուեցաւ», ելւն.:
Ածականի կապուած՝ «Միշտ բարի է». «Գրեթէ մերկ էր», ելւն.:
Մակբայի կապուած՝ «Աւելի մաքուր գրէ». «Շատ քիչ կերայ»:

Մակբայները նախադասութեան մէջ կատարուում են պարագայի պաշտօն ձեւի, չափի, ժամանակի, տեղի, քանակի պարագաներ:

ՄԱԿԲԱՅՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Մակբայները կազմութեամբ բազմազան են: Կան պարզ, բարդ, ածանցաւոր եւ տարբեր ձեւերէ կազմուած մակբայներ:

Պարզ մակբայները կազմուած են մէկ արմատէ.
Դեռ, ապա, նախ, ուշ, շուտ, մերթ, վեր, վար, ետ, առջ, ներս, դուրս, արագ, ստէպ, կանուխ, շատ, շտապ, յաճախ, հիմա, յաւէտ, յար, ելւն.:
Բարդ մակբայների մէջ կան իսկական եւ անիսկական բարդութիւններ:
Իսկական բարդութիւններ են՝ միաձայն, բարձրաձայն, միահամուռ, միաբերան, միաժամանակ, սրտատրոփ, ելւն.:

Անիսկական բարդութեամբ կազմուած են հետեւեալները, որոնց մէջ մեծ թիւ են կազմում կրկնաւորները, որոնք զօհկով են գրուում.
Ուշ-ուշ, ստէպ-ստէպ, շուտ-շուտ, ատեն-ատեն, կամաց-կամաց, գոյգ-գոյգ, նաեւ «ըստ, ի, գ, ընդ» նախդիրներով, ինչպէս՝ օր ըստ օրէ, փոքր ի շատէ, տակն ու վրայ, գոյնգոյն, միանգամ ընդ միշտ, ելւն.:

Ածանցաւոր մակբայները կազմուում են հետեւեալ ածանցներով.

- (ա)բար- հայրաբար, եղբայրաբար, բարեկամաբար, ազնուաբար, գիտակցաբար, խոնարհաբար, մեքենաբար, պատահաբար, քաջաբար, ելւն.:
- (ա)պէս- առաւելապէս, ամբողջապէս, խորապէս, գերազանցապէս, կատարելապէս, վերջապէս, նախապէս, հիմնապէս, տնտեսապէս, բարոյապէս, ելւն.:
- օրէն- ազնւօրէն, լայնօրէն, սերտօրէն, դանդաղօրէն, մտերմօրէն, անշեղօրէն, փաստօրէն, ծանրօրէն, հապճեպօրէն, փարթամօրէն, շքեղօրէն, վճռականօրէն, գիտակցօրէն, ելւն.:
- ովին- լիովին, ամբողջովին, բոլորովին, խմբովին, հիմնովին, կամովին, ելւն.:
- այն- միանգամայն, վաղորդայն,
- ակի- շեշտակի, թեթեւակի, շեղակի, եզակի, յոգնակի, երկակի, կողմնակի,

որոշակի, եւն.:
 գին- ուժգին, լալագին, ահագին, եւն.:
 անց- սրտանց, երեսանց, հեռուանց, եւն.:
 ուց- առաջուց, հնուց, մօրուց, եւն.:
 ույի- մտովի, իւրովի, ծամովի, հաւաքովի, ծալովի, եւն.:
 ին- ինքնին, վերստին, կրկին, տակաւին, ներքին, վերին, ստորին, եւն.:

ՄԱԿԱՅՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Մակբայները գլխաւորաբար հինգ տեսակ են՝ 1) որակական, 2) ժամանակական, 3) տեղական, 4) քանակական, 5) եղանակաւորիչ:

1) Չեւի, որակի մակբայներ (ծեւի պարագայ են կազմում):

Քործողութեան որակը, ձեւը, ցոյց տուող մակբայներ են, օրինակ՝ յանկարծ, իսկոյն, կամաց, գէշ, աղէկ, արագ, շուտ, յաճախ, վերստին, կամայ, ակամայ, բռնի, հազիւ, սաստիկ, անմիջապէս, չարաչար, բոլորովին, միանգմայն, ուղղակի, ինչպէս, այսպէս, ընդհանրապէս, ուժգին, յամրաբար, մեղմօրէն, սրտանց, եւն.:

Օրինակներ՝
 Անոնք հերոսաբար կռուեցան:
 Հովը մեղմիւ կը փչէ:
 Բարձրաձայն կը խօսէին:
 Յամրաբայլ կը յառաջանան:
 Կամաց կամաց պէտք է մեկնիլ:
 Ներս մտանք միասին:
 Արտակարգօրէն ջղային էր:
 Մէկէն ի մէկ ետ դարձաւ:
 Անմիջապէս ոտքի ելայ:
 Կամացուկ մը կծիկը դրին:

2) Ժամանակական մակբայներ (ժամանակի պարագայ).
 երբ, երբեմն, արդ, ցարդ, մերթ, նախ, ապա, յետոյ, հիմա, ուշ, կանուխ, երէկ, վաղը, այսօր, առտու, իրիկուն, միշտ, յաւէտ, յաւիտեան, արդէն, դեռ, տակաւին, շատոնց, ժամանակին, առ յաւէտ, յառաջիկային, օրէ-օր, ատենօք, նախ եւ առաջ...:

Օրինակներ՝
 Հիմա կու գամ:
 Անձրեւը միշտ կը շարունակուի:
 Ուշ ճամբայ ելանք:
 Հովը երբեմն- երբեմն ուժեղ կը փչէ:
 Ես դեռ կը սպասեմ որ այս խնդիրը կարգադրուի:
 Առաւօտեան դէմ վերջապէս քնացայ:
 Եռտող կու գայ ամառ:

3) Տեղական մակբայներ (տեղի պարագայ).
 հոս, հող, հոն, աստ, անդ, ուր, մէկդի, քովնտի, ներս, դուրս, ասդին, անդին, առաջ, ետ, հեռու, մօտ, վեր, վար, դիմաց, այլուր. նաեւ՝ «ուստ» մասնիկով կազմուածներ՝ արտաքուստ, ներքուստ, եւն.:

Օրինակներ՝
 Անոնք ներս եկան:
 Արանը մէկդի կեցած էր:
 Սենեակին մէջ վեր-վար կը պտղտեր:
 Սարգիսը հեռուն կանգնած էր:
 Քովնտի փողոցէ մը դուրս ելաւ:

4) Քանակական մակբայներ (չափի, քանակի պարագայ).
 շատ, քիչ, սակաւ, աւելի, նուազ, միայն, ա՛լ, այլեւս, բաւական, յաճախ, ստէպ, չափազանց, քանիցս, հազիւ, բնաւ, լիովին, մասամբ, դարձեալ, մասնակիօրէն, գրեթէ, ընդամէնը, քիչ-քիչ, մօտաւորապէս, եւն.:

Օրինակներ՝
 Բազմիցս զգուշացուցած եմ զինք:
 Աւելի գէշ ըրիր հոս գալով:
 Մինչեւ որ եկաւ, օղանաւը արդէն թռած էր:
 Ծայրը ծայրին հասանք:
 Ըսածները մասամբ ճիշդ են:
 Ամբողջովին չեմ հաւատար իրեն:
 Հիմա նուազ գեղեցիկ է, քան՝ առաջ:

5) Եղանակաւորիչ մակբայները բայի իմաստը եղանակաւորում են կամ փոխում՝ ժխտելով, տարակոյսի ենթարկելով, հարցական ձեւի վերածելով, ինչպէս՝
 Այո, ո՛չ, չէ, մի՛, անշուշտ, իրաւ, արդարեւ, ահա, թերեւս, գուցէ, արդեօ՞ք, գրեթէ, միթէ՞, հապա, եւն.:

Օրինակներ՝
 Մի՞ ըներ:
 Անշուշտ որ անօթի եմ:
 Ահա եկեղեցին, հասանք:
 Թերեւս այստեղ է իր խանութը:
 Արդեօ՞ք ձախ դառնալու էի:
 Միթէ՞ ես վերջին պո՛ւտն եմ աշխարհի:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծեցէք հետեւեալ հատուածի մակբայները.

Արմէնը դեռ պիտի գայ:
 Նուպար առտունները կանուխ կ'ելլէ:
 Զօրավար Անդրանիկի յիշատակը յաւիտեան պիտի ապրի:
 Յովսէփ անմիջապէս աշխատանքի անցաւ:

Այս դասը մասամբ սորվեցանք:

Հայրս հիմա պիտի մեկնի:

Բժիշկը իսկոյն եկաւ:

Մենք ամառը յաճախ գիւղ կ'երթանք:

Զինուորները թշնամիին յարձակումներուն յամառօրէն դիմադրեցին:

Գետը յանկարծ յորդեցաւ:

Կառավարութիւնը աղէտեալին անմիջական օգնութիւն հասցուց:

2) Չորս սիւնակների մէջ դնել վերելի մակբայները, ըստ իրենց տեսակների.

Չելի	Ժամանակի	տեղի	չափի
պարագայ	պարագայ	պարագայ	պարագայ
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ԿԱՊ

«Սոխակի պէս կ'երգէր» նախադասութեան մէջ «պէս» եւ «սոխակի» բառերից որեւէ մէկը առանձին չի կարող օգտագործուել «կ'երգէր» բայի հետ, սակայն դրուելով սոխակ բառի վրայ, «պէս»-ը մի կողմից նրան կապում է բային, միւս կողմից էլ ցոյց է տալիս գործողութեան կատարման ձեւը (կ'երգէր ինչպէ՞ս = սոխակի պէս):

Այն անթեք բառերը, որոնք մեծ մասամբ գոյականը կամ դերանունը, բայց նաեւ ածականն ու դերբայը կապում են բային, կոչւում են կապ: Օրինակ՝

Ան գնաց *դէպի տուն* (կապը գործածուել է գոյականի հետ):

Անոր պէս լաւ կը կարդայ Յասմիկը (գործածուել է դերանունի հետ)

Երկինքի *կապոյտին* նման աչքեր ունէր (գործածուել է ածականի հետ):

Կը պատմէր *տեսածին մասին* (գործածուել է դերբայի հետ):

Կապը դրում է կապուող բառից (գոյականից կամ դերանունից) առաջ կամ յետոյ: Եթէ առաջ է դրւում, կոչւում է նախադրութիւն, իսկ եթէ յետոյ է դրւում, կոչւում է յետադրութիւն:

Նախադրութիւնները հետեւեալներն են՝

ի, առ, ըստ, ընդ, դէպի, մինչեւ, իբրեւ, որպէս, ինչպէս, առանց, փոխանակ, եւլն.:

Օրինակ՝

Առանց պայուսակի դպրոց չեն երթար:

Պիտի պայքարինք մինչեւ մահ:

Իսկ յետադրութիւնները հետեւեալներն են.

համար, մասին, պէս, մօտ, քով, հետ, տակ, դէմ, առեն, հանդերձ, գատ, միջեւ, նկատմամբ, միջոցին, օրօք, օգտին, եւլն.:

Օրինակ՝

Եղբօրս հետ եկեղեցի գացի:

Քեզմէ առաջ տուն հասայ:

Կան կապեր, որոնք գործածուում են թէ՛ որպէս նախադաս եւ թէ՛ յետադաս: Օրինակ՝

Ան իր նպատակին հասաւ *շնորհիւ ջանասիրութեան:*

Ջանասիրութեան շնորհիւ ան իր նպատակին հասաւ:

Այսպիսի *երկակի* գործածութիւն ունեցող կապեր են՝ *ընդդէմ, շնորհիւ, հակառակ, հանդէպ, հանդերձ, սկսեալ, ի տես:*

Այն գոյականը կամ դերանունը, որի կապուած է կապը, կոչւում է «կապի խնդիր», որ բացի ուղղականից, ունենում է որեւէ հոլով:

Օրինակ՝

«Առանց *պայուսակի* դպրոց չեն գար» նախադասութեան մէջ «պայուսակի» տրական հոլով է եւ խնդիր՝ «առանց» կապի:

Կապի խնդիրների հոլովը ճշդել դիրին է, բացի սեռականից եւ տրականից: Այս երկուքից ո՞ր մէկը լինելը ճշդելու համար վերցնում ենք խնդիրը եւ տեղը դնում ենք «իմ» կամ «ինձի» անձնական դերանունը: Եթէ «իմ» դերանունը յարմարեցաւ, ուրեմն սեռական հոլով է, իսկ եթէ «ինձի» դերանունը յարմարեցաւ, ուրեմն տրական հոլով է:

Օրինակ՝

«Առանց *պայուսակի*» ասելու տեղ կարող ենք ասել «*առանց ինձի*» ուրեմն խնդիրը տրական է:

Նոյնպէս, «Գիրքը սեղանին վրայ դրի» ասելու տեղ կարող ենք ասել «*իմ վրաս*», ուրեմն խնդիրը սեռական հոլով է:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծեցէք նախադրութիւնները մէկ գիծով, յետադրութիւնները երկու գիծով.

- ա) Արեւը կ'երթար դէպի արեւմուտք եւ իր դեղին ու կարմիր ճառագայթները կը ծփային ջուրերուն վրայ:
- բ) Բացի գրքերէս, գրադարանիս մէջ դրած են նաեւ տետրակներս:
- գ) Ընկեր Փանջունիի համաձայն՝ հինգ անգամ հինգ յիսուն կ'ընէ:
- դ) Ճաշէն առաջ, եղբայրս եւ քոյրս կը դառնան մօրս շուրջ:
- ե) Հակառակ տաքին, հիւանդը կը դողար վերմակին տակ:

- 2) Անորոշ թողուած կապի խնդիրներուն տալ յարմար հոլովներ.
- ա) Եփրատ..... հեռու, անապատ.....մէջ, տաղաւարներ.....տակ ծուարած էին խուճք մը գաղթականներ:
 - բ) Հին երազներս ամպեր.....պէս կ'անհետին, յիշատակն ալ կ'անցնի երգ.....մը նման:
 - գ) Մին կը մազցէր բլուրն..... վեր, միւսը կ'իջնէր ձորակն.....վար:
 - դ) Բացի մանչեր....., աղջիկներն ալ հաւաքուեցան ուսուցիչ..... շուրջ, որ բացատրութիւններ կու տար նոր դաս..... մասին:

ՇԱՂԿԱՊ

Շաղկապ են կոչուում այն անփոփոխ, անթեք բառերը, որոնք իրարու են միացնում նախադասութեան համարժէք անդամներ կամ երկու նախադասութիւններ, սակայն նախադասութեան անդամ չեն:

Օրինակ՝

Դուրեան *ու* Մեծարենց մեծ բանաստեղծներ են:
Ներսէս Շնորհալի գրած է շարականներ *եւ* առակներ:
Շատեր փորձեցին ելլել Արարատի գագաթը, *բայց* չկարողացան:

Շաղկապները երկու տեսակ են՝ համադասական եւ ստորադասական:

Համադասական շաղկապները նախադասութեան համագօր, համադաս անդամներն ու նախադասութիւնները կապում են իրար հետ:

Օրինակ՝

Ան ուներ բարի *եւ* գթութիւններ մը:
Քոյր լեզուները լաւ են, *բայց* ամէնէն հիասքանչը մեր մայրենի լեզուն է:

Ստորադասական շաղկապները ստորդասուող երկրորդական նախադասութիւնները կապում են իրար հետ:

Օրինակ՝

Տղան տաք հագած էր, *որովհետեւ* դուրսը ցուրտ էր:

Ամենից գործածական շաղկապներից համադրութիւն ցոյց տուողներն են՝

եւ, ու, կամ, նաեւ, այլ, այսինքն, ինչպէս, մանաւանդ, քան, գէթ, գոնէ, անգամ, թէ...թէ (կրկնեալ):

Հակադրութիւն ցոյց տուողներն են՝

բայց, սակայն, թէեւ, թէպէտեւ, ալ, իսկ, ոչ...ոչ...(կրկնեալ):

Պատճառ ցոյց տուողներն են՝

գի, որովհետեւ, վասնզի, քանզի:

Հետեւութիւն ցոյց տուողներն են՝

ուրեմն, ուստի, որով:

Թէական եղող, կախում ցոյց տուողներն են՝

թէ, եթէ, մինչ, մինչդեռ, երբ, երբոր, եւլն:

Ստորադասական շաղկապների հետ պէտք էլ շփոթել այն յարաբերական դերանունները, որոնք նոյնպէս երկրորդական նախադասութիւնները կապում են գլխաւորի հետ:

Օրինակ՝

«Տեսայ այն մարդը, որ գողտրիկ բանաստեղծութիւններ կը գրէր»:

Այս նախադասութեան մէջ «որ»-ը պաշտօնով ենթակայ է, հետեւաբար ոչ թէ շաղկապ, այլ յարաբերական դերանուն է:

«Որ» յարաբերական դերանունից առաջ ստորակէտ է դրուում, ինչպէս տեսնում ենք այս նախադասութեան մէջ, մինչդեռ շաղկապից առաջ ստորակէտ չի դրուում, օրինակ՝ «Եղբայրս ըսաւ որ հոս սպասեմ»:

Յիշել թէ շաղկապները նախադասութեան անդամ չեն, որեւէ պաշտօն չունեն: Այս յատկանիշով էլ զանազանուում են մակբայներից եւ յարաբերական դերանուններից:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընգծել շաղկապները.

Ըսաւ որ գիրքը բերած է:
Չեմ ուզեր որ ինծի հետեւիս:
Եղբայրդ պիտի գա՞յ թէ ոչ:
Ոչ գալը յայտնի է, ոչ երթալը:
Ձինուորները կուրեցան, մինչեւ որ թշնամիին յաղթեցին:
Ձեզ վշտացնել երբէք չեմ փափաքիր:
Առաջ ծոյլ մէկն էր, մինչդեռ հիմա լաւ կ'աշխատի:
Հայրս ըսաւ որ պտոյտի պիտի երթանք:

2) Իրարից գատել շաղկապներն ու դերանունները.

Մարդիկ դժբախտ են յաճախ, որովհետեւ չար են:
 Ճշմարիտ արժանիքը թերեւս անտեսուի, բայց վերջապէս կը գնահատուի:
 Ան թէւ աղքատ է, սակայն ո՛չ մէկուն օգնութիւնը կ'ընդունի:
 Զգուշացիր այն բարեկամդ, որ քու թշնամիներդ ալ կը յաճախէ:
 Օղն ալ կազային մարմին մըն է:
 Ալ պիտի չպարենմ:
 Ինծի ալ թիչ մը քուր տուր:

ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Զգացում արտայայտող, ուրախութիւն, վիշտ, հրճուանք, գարմանք, ափսոսանք, վախ, հիացում արտայայտող բառերը կոչուում են ձայնարկութիւն, որոնք միշտ երկար կամ շեշտ են առնուած իրենց վրայ, գրութեան ատեն, որ ծառայում է առոգանութիւնը, արտասանութիւնը կարգաւորելու:

Ձայնարկութիւն են հետեւեալ բառերը՝

ա՛հ, ո՛հ, վա՛խ, օ՛յ, ո՛յ, աա՛դ, օա՛ն, իցի՛ւ, է՛հ, եղ՛ւկ, է՛, երանի՛, ափսո՛ս, ողջո՛ն, մեղա՛յ, մեղք, օ՛ֆ, հէ՛յ, կեցցե՛ս, ապրի՛ս, օն, ծօ, ելն՛:

Գործածութեան օրինակներ.

«է՛հ, մնաք բարով Աստուած եւ արեւ»: (Պ. Դուրեան)

Ա՛խ, եթէ դուք տեսած ըլլայիք Վանը...:

Ափսո՛ս, որ ինք հոս չէ:

Օ՛հ, այս ի՛նչ գեղեցկութիւն է:

Ա՛հ, ինչպէ՛ս վախցայ, գիտե՛ս:

Օն, յառա՛ջ, մեզի չի կրնար դիմադրել:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ հատուածի ձայնարկութիւնների վրայ դնել երկար կամ շեշտ՝ պարագային համաձայն.

- Այ, այ, այ, օգնեցէք, հատք: Վայ, ոտքս, ոտքս:
- Օհ, բան մը չէ, շուտով կ'անցնի:
- Այո, բայց կը ցաւի:
- Էհ, սա դեղը չքսե՛նք, թերեւս կ'անցնէ ցաւը:
- Օօ, սա շիշը տո՛ւր տեսնեմ: Այս ինչպէս ալ ուտեր է:
- Ափսոս, որ ցաւազերծիչ չունիմ մօտս:

Գլուխ 4.

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Մեսրոպեան ուղագրութիւնը որոշ տարբերութիւններ ունի 1922-ին խորհրդային հրամանագրով փոխուած, Հայաստանում եւ նախկին ԽՍՀՄ-ի հայաբնակ շրջաններում ժողովրդին պարտադրուած «Հայաստանեան նոր ուղագրութիւնից», որը օգտագործուում է մինչեւ այսօր յիշուած վայրերում:

Առաջին մեծ տարբերութիւնը հետեւեալն է- Մեսրոպեան ուղագրութեան մէջ «ւ»ը առանձին տառ է, թուային արժէքով համապատասխանում է 7000-ի:

«ւ»-ը, «ե»-ի հետ միանալով, կազմում է «եւ» շաղկապը, իսկ «ո»-ի հետ միանալով կազմում է «ու» շաղկապը: Երկու պարագաներում էլ անջատ ե գրուում եւ երկու տառ է կազմում «ե»-ի, «ո»-ի հետ:

Բառերի մէջ «ե», «ւ», «ո» տառերը այսպէս անջատ կերպով օգտագործուել են մինչեւ 4 Մարտ 1922-ի հրամանագրով ուղագրութեան փոփոխութեան դէպքը:

Այդ հրամանագրով այբուբենից դուրս է շարտուել «ւ»ը եւ այբուբենի տախտակի մէջ փոխարինուել է «ու»-ով: Այսինքն՝ «ու»-ն այբուբենի մէջ գրաւել է «ւ»-ի հերթական տեղը՝ «ց»-ից յետոյ եւ այս երկտառ «ու»-ն նկատուել է մէկ տառ:

Այբուբենից «ւ»-ը վտարելու պատճառով «եւ» շաղկապի փոխարէն արիեստականօրէն ստեղծուել, այբուբեն է մտցուել «և» կցագիրը, որը նոյնպէս նկատուում է մէկ տառ: Սակայն կցագիր «և»-ը չունի իր գլխագիրը, եւ անհրաժեշտութեան պարագայում «ե»-ի կողքին «ւ»-ի փոխարէն «վ» է օգտագործուում կազմելով «եվ», օրինակ՝ արեւ - ԱՐԵՎ Այսպիսով, կցագիր «և»-ի միջոցաւ տառերու թիւը արիեստականօրէն հասցուել է 39-ի, որի հետեւանքով որոշ մարդիկ պնդում են, թէ նոր ուղագրութիւնը կապ չունի Մաշտոցի ստեղծած ուղագրութեան հետ: Նոյնպէս, այբուբենից «ւ»-ը վտարելու պատճառով խախտել են այբուբենի տառերի թուային արժէքները: Այսպէս՝ Մեսրոպեան այբուբենի մէջ «ց»-ի թուային արժէքն է 6000 եւ նրան յաջորդող «ւ» տառի թուային արժէքն է 7000: Իսկ ներկայիս՝ Հայաստանում գործող ուղագրութեան համար «ց»-ի յաջորդող «ու»-ն չունի թուային արժէք (տես Սով. Հանրագիտարանը, ինչպէս նաեւ «Լեզուաբանական բառարանը՝ Գիտութիւնների Ակադեմիայի հրատարակչութիւն, Երեւան 1975): Որով, Հանրագիտարանի մէջ տրուած է «ց»-ի թուային արժէքը՝ 6000, որից ուղակի անցում է կատարուում «վ»-ի թուային արժէքին, որ է՝ 8000: Ինչպէս տեսնում ենք, զանցուած է 7000ը, որ «ւ»-ի թուային արժէքն է:

Ստեղծուած այս անբնական կացութեան պատճառով խանգարուած են տոնաբանական հաշիւները, որոնց ճիշդ վերծանման համար պարտադիր է օգտագործել «ւ»-ը իր թուային արժէքով (7000), ըստ առաջնոյն, ըստ դարերից ի վեր ընդունւած կանոնի:

Հայաստանում ներկայիս գործող ուղղագրութիւնը Մետրոպեան ուղղագրութիւնից ունի չորս գլխաւոր տարբերութիւններ, ներառեալ՝ «ւ»-ի պարագան:

Այսպէս՝ 1) «վ-ւ-ու»-ի, 2) «ե-է»-ի, 3) «ո-օ»-ի, 4) «ի-յ»-ի պարագաները, որոնք փոփոխութեան ենթարկուած են 1922-ին: Այս չորս հիմնական տարբերութիւնները իւրացնելու դէպքում առանց դժուարութեան կարելի է կարդալ-գրել Մետրոպեան ուղղագրութեամբ եւ հասու լինել 15 դարու մեր գրաւոր մշակոյթին ու ներկայիս Սփիւռքում մշակուող գրականութեանը:

Ստորեւ տրուում են Մետրոպեան ուղղագրութեան կանոնները, բացատրուում են այդ կանոնները օգտագործելու ձեւերը:

ՏԱՌԵՐԻ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

I. Վ հնչիւնը եւ Վ, Խ, ՈՒ տառերը

Մետրոպեան ուղղագրութեամբ Վ հնչիւնի համար օգտագործուում են «վ», «ւ», «ու» տառերը յստակ կանոնների համաձայն (ուրիշ լեզուներ եւս նոյն հնչիւնի համար օգտագործում են տարբեր տառեր, օրինակ, ֆրանսերէնը օ հնչիւնի համար օգտագործում է, պարագային համաձայն, «օ», «օս» կամ «օսս» տառերը): Տեսնենք «վ», «ւ», «ու» տառերի գործածութիւնը առանձին-առանձին:

I/1. «վ» տառի գործածութիւնը

Բառակզբում՝

ա) Վ հնչիւնով սկսող բառերը մետրոպեան-դասական ուղղագրութեամբ գրուում եւ արտասանուում են միշտ «վ» տառով:

Օրինակներ՝

Վագր, Վայր, Վայրագ, Վախճան, Վկայ, Վահան, Վահագն, Վար, Վարանում, Վարդան, Վարժ, Վարագ, Վաճառել, Վաստակ, Վառել, Վեր, Վէպ, Վիժում, ելն.:

բ) Բարդ եւ ածանց բառերի մէջ, երբ երկրորդ բաղադրիչը Վ հնչիւնով է սկսուում, այդ պարագայում եւս «վ»-ը պահպանուում է:

Օրինակներ՝

Անվարժ, անվտանգ, անվճար, գաղթավայր, ինքնավստահ, բազմավաստակ,

բոցավառ, գորավար, գորավիզ, ընդվզի, խմբավար, թրվոյալ, հոգեվիճակ, ռահվիրայ, տօնավաճառ, կառավարութիւն, մանրավէպ, նաւավար, քաղաքավար:

Բառամիջում կամ բառավերջում՝

«վ» տառը գրուում է «ո» ձայնաւորին յաջորդող դիրքով՝ «ով» հնչումը իր մէջ ունեցող բառերի համար, ինչպէս՝ մատիտով, ո՛վ, ձեռքով: Նաեւ որոշ բառեր «ով»-էն յառաջ եկած լինելու պատճառով «վ»-ով են գրուում, ինչպէս՝ ժողովել → ժողվել, սովորել → սորվիլ:

Օրինակներ՝

Գովել, գորով, գով, թովիչ, ժողով, իրովի, խոստովանի, խողովակ, խռովիլ, ծով, կորով, հոլովում, հովանի, սովորել, սովորական, թոթովել, քով, ելն.:

Յիշեցում՝ «ո»-ից յետոյ Վ լսելիս չի կարելի գրել «ւ», որովհետեւ այդ դէպքում բառը հնչուելու է «ու»: Օրինակ՝ ժով բառը հնչուելու է ծու:

I/2. «ւ» տառի գործածութիւնը Վ հնչումի արժեքով

Բառակզբում երբեք: «ւ»-ով սկսուող բառ գոյութիւն չունի: Այս «ւ» տառը ժամանակին չի ունեցել Վ հնչումը, այլ հնչուել է «ուը» (անգլերէն w-ի նման):

Բառամիջում՝

Վ հնչիւնը «ո»-ից բացի միւս ձայնաւորներից յետոյ (աղաւնի, թել), նաեւ երկու ձայնաւորի արանքը լսուելիս (աւան, հեւալ) գրուում է «ւ»-ով:

Օրինակներ՝

Ահաւայիկ, Աղաւնի, աղաւնի, ամենեւին, Աւագ, աւագ, աւագ, աւագակ, աւագան, աւան, աւանակ, աւարտ, աւել, աւետել, Աւետիս, բարձրաւանդակ, բաւական, բաւարար, բելեռ, գաւագան, գաւաթ, գաւիթ, գրաւել, Երեւան, Եւա, Երեւակ, գաւեշտ, խաւար, կարեւոր, հեւալ, հիւանդ, սաւան, սարկաւագ, Սեւան, սեւեռել, ելն.:

Բառավերջում՝

«ո»-ից բացի միւս ձայնաւորներից յետոյ Վ լսուելիս գրուում է «ւ»:

Օրինակներ՝

Անիւ, անձրել, այլածել, արծիւ, բանիւ, բարել, դել, եւ, թել, թեթել, թել, թիւ, իրաւ, խոնաւ, կեղել, կտաւ, կշիւ, հաւ, հաշիւ, հարաւ, հովիւ, ձել, մեղմիւ, նաեւ, նաւ, ներքել, շնորհիւ, պատիւ, սել, ստորել, վերել, տերել, ելն.:

Ուշադրութիւն.՝

1) «աւոր» եւ «աւետ» ածանցով բառերը գրուում են «ւ»ով

(յանցաւոր, գործաւոր, հանգստաւէտ, ծաղկաւէտ, ելն):

2) «բարի», «տարի», «հոգի» բառերի հոլովումները գրում են «ւ»ով՝ «բարւոք», «տարւոյ», «հոգւոց»:

I/3. «ու» երկտառի գործածութիւնը Վ/հնչումի արժէքով.

(Բաղաձայնացած «ու»-ի պարագան)

Բառամիջում

Վի հնչիւն ունենում է նաեւ «ու» երկտառը՝ բաղաձայնին յաջորդող եւ ձայնաւորին նախորդող դիրքում: Ստացում է հետեւեալ պատկերը այս բաղաձայնացած «ու»-ի պարագայում.

- ուա Աստուած, Եղուարդ, Երուանդ, Նուարդ, Յունուար, Փետրուար, մեղուաջան, զուարթ, բացուածք, դժուար, նուազ, ելն:
- ուե ա րուեստ, լուացուել, հաշուել, գրուելիք, պատուել, հովուել
- ուէ նուէր, պատուէր, քուէ,
- ուը պահուշտուք, վագուըտուք, քերուըտուք,
- ուի նուիրում, Դուին, լեզուի, հեռուի, սուին,
- ուո աղուոր, զինուոր, բանուոր, ուսուցուող, տաշուող,
- ուու տեղեկատուութիւն, հաշուետուութիւն, տուուչութիւն (կոչումի):

Ուշադրութիւն.—

1) Երբ «ու»-ն Վ է հնչում, տողադարձի ժամանակ վերածւում է «ւ»-ի, ինչպէս՝ Աստ-ւած, նը-ւածել, բեր-ւած: Օգտագործում է նաեւ սուղ «ը»-ի գրութիւնը տողադարձի ժամանակ, օրինակ՝ Աս-տը-ւած, Նը-ւարդ, նը-ւէր, նը-ւի-րում, պահ-ւը-տիլ, տե-ղե-կա-տը-ու-թիւն, հաշուե-տը-ու-թիւն, տըւ-չութիւն (այս բառը ներկայիս երբեմն «տուչութիւն» ձեւով է գրում թերթերում, այդպիսով աղաւաղում է թէ՛ բառի գրութիւնը եւ թէ՛ բառի հնչումը):

2) «ուու»-ի դէպքում (նուիրատուութիւն), երբ «ուու»-ն ունի Վ/հնչումը, մանաւանդ կրաւորական բայերի պարագայում, որոնք շատ առատ են արեւելահայերէնում, «ուու»-ի տեղ կարելի է ասացին «ու»-ն փոխարինել «ւ»ով եւ գրել այնպէս՝ ինչպէս որ տողադարձի ժամանակ գրում ենք արդէն, օրինակ՝ բերւում է, տարւում է, սպասւում է:

(Այս դասագրքի շարադրութեան համար օգտագործել ենք այս կարելիութիւնը, ինչպէս երեւում է արդէն):

Բացառութիւն՝

«իւ»-ով վերջացող բառերի ածանցումներն ու բառաբարդումները գրում են «ու»-ով, օրինակ՝ հաշիւ-հաշուով-հաշուական-հաշուապահ, թիւ-թուական, հովիւ-հովուել, ելն:

Ամփոփում.

- «վ» ձայնը պարզ կամ բարդ բառի սկիզբը, նաեւ «ո»ից յետոյ գրում է «վ»ով,
- միւս ձայնաւորներից յետոյ կամ երկու ձայնաւորի միջեւ գրում է «ւ»ով,
- բաղաձայններից յետոյ եւ ձայնաւորից առաջ գրում է «ու»ով:

ՎԱՐՄՈՒԹԻՆՆԵՐ.

1) Գծիկները փոխարինել «վ», «ւ», «ու» տառերով՝ տալով անհրաժեշտ բացատրութիւնները.

Անի-, ա-ան, -արս, տե-ել, բարձրա-անդակ, զորգա-աճառ, խանդա-առել, կարա-ան, կառա-արել, հի-անդ, -երնաւորն, կարե-էր, -երնայարկ, հո-իւ, սո-որական, պատ-ական, տե-աբար, արագա-ազ, ա-ազ, հոգե-արք, արտա-ար, կառա-արութիւն, ա-ազակ, պարտ-ել, վիրա-որ, խոր-ել, հոգե-որ, տե-աբար, անցա-, հազ-ա-դէպ, պատի-, ա-ետել, ստ-ար, պարտ-ել, պտղա-աճառ, ն-ազել, գրա-որ, երե-ութական, հետե-եալ, հաշ-ապահ, գահա-էժ, կեղե-, եղե-նի, հարե-ան, բե-եռ, մինչե-, ներքե-, պարզե-ել, տերե-, ուղե-որ, լա-ատես, կտա-, արշա-, ծարա-, իրա-ացի, դա-անանք, գա-առ, բա-ական, գա-ակ, հա-ատք, հազի-, հեծանի-, արխի-, ա-ելի, ցրի-, Ջի-ան, համբա-, արմա-, տա-ար, հետե-անք, առե-տուր, ուր-ական, հա-տ-ած, գ-արթ, թ-ական, ընդուն-ում, կրկն-ում, լա-ութիւն, կանաչա-ուն, ա-ր-արծան, ստ-եր, կը-արար, թա-ուտ, Ղե-ոնդ, Լե-ոն:

2) Սրբագրել ցանկի մէջի բառերը՝ բացատրելով իւրաքանչիւրի պարագան. Հանձնատվում, խաչված, հիվանդանոց, հաշվետվութիւն, ուղեվորութիւն, պարգեվ, հարված, զինված, նկատում, լեզվական, երթուել, խեղդվել, օրհնված, հետազօտւած, յաւելված, չափազանցած, շեշտավոր, ճանաչված, յարթած, արվեստ, մանավանդ, թահվիրայ, պատվով, անւավեր, վարձած, բելեռ, հրանդան, նվաղում:

Ե / Ե

II/1. Է հնչիւնը եւ «է» տառի գործածութիւնը.

Բառասկզբում Փակ վանկի մէջ, շեշտակիր «է» լսուելիս, «է» է գրում (էակ, էգ, էշ, էջ, էջմիածին): Բարդ բառերի երկրորդ բաղադրիչները պահպանում են իրենց «է»-ն (մեծարժէք, ջրվէժ):

Բառամիջում՝

ա) գոյականների, ածականների, մակբայների վերջնահնչիւն «ձ»-էն առաջ լսուող «է»-ն գրում է «է» (պատճէն, պարէն, ամէն),

բ) «է» գրուում է, երբ բառամիջում լսուող *է*-ն բարդութեան ու ածանցման ատեն կարող է հնչյունափոխուել ու դառնալ *ի*, ինչպես՝ *շէկ* - *շիկ* աստի, *թէկն* - *թիկունք* (այս բառի իսկական արմատն է «թէկն», որ գրաբարի մէջ հոլովման ատեն դառնում է *թիկան*, *թիկամբ*, *թիկունք*: «Այս հոլովումը ցոյց է տալիս, որ բառի արմատն է «թէկն», որ աւելի յետոյ է դարձել «ե»՝ յաջորդող «կ»-ի պատճառաւ»: (Հր. Աճառեան, Հայերէն Արմատական Բառարան, 1973, Երեւան, հտ. 2, էջ՝ 170):

Օրինակներ՝ «է»-ով գրուող պարզ, բարդ կամ ածանց բառերի, որոնք պետք է մտապահել.

աղեկեզ, աղէտ, աղուէ, ամեն, այսպէս, այդպէս, այնպէս, անգէտ, անգէն, անէօք, անշէջ, անպէտ, աշխատասէր, աշխէտ, ապաւէն, ապաքէն, առնէտ, ասպարէզ, աստղագէտ, արդէն, արժէք, ապօրէն, բանասէր, բարեսէր, բզէզ, բուժէ, բրէտ, զահալէժ, գէթ, գէշ, գէս, գէտ, գէր, գմբէթ, գոմէշ, գրագէտ, դէզ, դէմ, դէմք, դէն, դէպի, դէպք, դէտ, ելակէտ, ելեւէջ, երէց, գէնք, գէնիթ, էակ, էզ, էշ, ընդդէմ, թէ, թէեւ, թէժ, թէկն, թէպէտ, ժամկէտ, ժապաւէն, լեզուն, լէզ, խաբուսիւն, խէթ, խէժ, խլէզ, ծակոտկէն, ծէս, ծովահէն, ծուէն, կէս, կէտ, կողպէք, կուզէկուզ, կրկէս, կրէտ, հակա-մէտ, հանդէպ, հանդէս, հէք, Հելլէն, հէն, հիսկէն, հրաւէր, հրակէզ, հրէշ, հրշէջ, ձէթ, մէզ, մէկ, մէկ, մէն (միմակ), մէջ, մէտ (միտում), սողէս, յարալէզ, յաւէտ, յետադէմ, նշանդրէք, նուէր, շահէն, շէկ, շէն, շէնք, ողջակէզ, որպէս, ուղէշ, չէզոք, պանթոն, պարէն, պարտէս, պարտէզ, պէտ(ք) (չշփոթել «պետ» բառի հետ), պնակալէզ, ցրվէժ, ջրօրհնէք, սէզ, սէզ, սէր, սպառագէն, ստէպ, վէժ վէժ, վէն, վէպ, վէս, վերք, վրէժ, վրէպ, տեսակէտ, տէզ, տէր, տրոնուակէն, տրտէր, տնօրէն, փոխարէն, փորձագէտ, փրփրաղէզ, քարտէզ, քէն, քննած, քրեական, օրէնք:

Բացառութիւն. որոշ բառերու «է»ն չի հնչյունափոխուում (օրինակ՝ աղէկութիւն, աշխէտ, երէկուան, հէն, կրկէս, խլէզ, Հելլէն, պարէն, պարէտ, տէզ, Տօրէնութիւն (որեւէ հիմնարկի կամ դպրոցի Վարչական Մարմինը, գրուում է մեծատառով, չշփոթել «տնօրինութիւն» բառի հետ, որ նշանակում է ղեկավարման ձեւը, տնօրինումը եւ գրուում է փոքրատառով), քարտէզ:

«է»ն չի հնչյունափոխուում նաեւ կցական բարդութիւններում (օրինակ՝ երէցկին, մէլետը, թէկուզ, թէպէտ, չէզոք):

գ) «է»ն կարող է նաեւ հնչյունափոխութեամբ դառնալ «ե» (թէկնածու, գմբէթաւոր, գմբէթածեւ, արժեթուրթ, արժեցնել) եւ մանաւանդ «ամէն» բառի *ա* յօղակապով բարդութեան ատեն (ամենատես), իսկ հոլովման եւ անյօղակապ բարդութիւնների ատեն «է»ն պահպանուում է (ամէնընտիր, ամէնից, ամէնէն):

դ) «է»ով են գրուում «էն», «գէն», «էլ», «էս», «էաս», «էոս» վերջաւորութիւնները ունեցող յատուկ անունները (Արմէն, Արսէն, Զաւէն, Խորէն, Կարէն, Շահէն, Ռուբէն, Սուրէն, Օգսէն, Աշխէն: Գուրգէն, Վազգէն, Կիգէն: Աբէլ, Գաբրիէլ, Գնէլ, Դանիէլ, Սանուէլ, Միքայէլ, Իսրայէլ, Ռաֆայէլ, Անժէլ, Զաբէլ: Արիստակէս, Արտաշէս, Մովսէս, Յովհաննէս, Ներսէս, Կրթանէս: Անդրէաս, Թադէոս, Մատթէոս): Նաեւ՝ Նազարէթ, Յովսէփ:

ե) Չայնաւորից առաջ երբ «է» է լսուում գրուում է «է» (քրէական):

զ) վերջնականկում ոչ արմատական «ք»էն առաջ լսուող *է*-ն պահպանուում է. (կաղանջէք, տնօրհնէք):

է) «աւտ», «ապտ», «օրէն», «երէն», «արէն», «եղէն» ածանցներով վերջացող բառերը գրուում են «է»-ով (կենսաւէտ, լաւապէս, նրբօրէն, հայերէն, յունարէն, ապակեղէն):

«է»-ով է գրուում նաեւ՝

ը) ԵՄ օժանդակ բայի Սահմանական ներկայի եզակի Գ. դէմքը (գրոււմ է) եւ յոգնակի Բ. դէմքը. (գրոււմ էք)

թ) Անկատար անցեալի բոլոր դէմքերը. (էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին)

ժ) Ապառնիի եզ. Գ. դէմքը (պիտի գրէ) եւ յոգնակի Բ. դէմքը (պիտի գրէք)

ժա) Անկատար ապառնիի բոլոր դէմքերը (պիտի գրէի, պիտի գրէիր, պիտի գրէր, պիտի գրէինք, պիտի գրէիք, պիտի գրէին)

ժբ) հրամայականը (գրէ՛ - գրեցէ՛ք, օրէ՛ - օրէ՛ք)

Բառավերջում՝

Բառի վերջում երբեք «ե» չի գրուում, այլ՝ «է» (ափսէ, բազէ, եթէ, մանրէ, Վահէ, րոպէ): Նոյնպէս, բացառական հոլովը (գրաբար եւ արեւմտահայերէն) գրուում է միշտ «է»ով (տունէն, դպրոցէն): Վերջնահնչյուն այս «է»ն չի հնչյունափոխուում եւ պահպանուում է ածանցման կամ բարդութեան ատեն (հիւլէական, մանրէաբան):

Ամփոփում
Բառասկզբում՝ Դարզ եւ բարդ բառերի սկիզբը է լսուելիս «է» է գրուում:
Բառամիջում՝
ա) «է» գրուում է՝ երբ բառամիջում լսուող *է*-ն բարդութեան ու ածանցման ատեն կարող է հնչյունափոխուելով դառնալ «ի» (երբեմն էլ դառնում է «ե»):
բ) գոյականների, ածականների, մակբայների վերջնահնչյուն «ն»-ից առաջ լսուող *է*-ն գրուում է «է», նաեւ՝ «էն», «գէն», «էլ», «էս», «էաս», «էոս» վերջաւորութիւնները ունեցող յատուկ անունները:
գ) Չայնաւորից եւ ոչ արմատական «ք»ից առաջ լսուող *է*-ն պահպանուում է:
դ) Վերոնշեալ ածանցներով վերջացող բառերը գրուում են «է»-ով:
ե) «է»-ով գրուում են նաեւ ԵՄ օժանդակ բայի նշուած ժամանակները:
Բառավերջում՝
Բառի վերջում միշտ «է» է գրուում: Որեւէ բառ «ե»-ով չի վերջանում:

II/ 2. Ե (յ) ձայնը, «ե» տառի գործածությունը.

Բառակազմում

Երբ Ե (յ) է լսույն, գրույն է «ե» (Երբ, եթե, եղբայր, Եղուարդ):
Նախնահաջին «ե»-ով կարող են գրուել թե՛ միավանկ եւ թե՛ բազմավանկ բառեր:

Բառամիջում

Բառամիջում «ե» գիրը է հնչույնը ունի: Ուստի, պետք է իմանալ թե Ե՞րբ «ե» է գրույն բառերի մէջ եւ Ե՞րբ՝ «է»: «ե»-ով սկսուող բառերը եօթն անգամ անելի են, քան «է»-ով սկսուողները:

ա) Բաղաձայնից առաջ եւ մանաւանդ հ, լ, դ, մ, ռ հնչիւններից առաջ «ե» է գրույն, (Նժդեհ, հրդեհ, անել, հեղեղ, ուժեղ, վսեմ, կեռաս),

Ուշադրութիւն. Բառամիջում շփոթեցուցիչ Ե/է հնչույնը ունեցող բառը եթէ բարդութեան եւ ածանցման ատեն Ի-ի չի վերածույն, «ե»-ով է գրույն (գետ-գետակ, նետ-նետածիգ): Այլապէս՝ «է»-ով է գրույն (գէր-գէրութիւն),

բ) Արմատական երկու բաղաձայնից առաջ «ե» է գրույն (բերդ, խեղդել, հրածեշտ) Գրաբարեան «ք» յոգնակերտ մասնիկը արմատական պէտք չէ նկատել, օրինակ՝ անէծք),

գ) «ի»-ով վերջացող բառերը ածանցման կամ բարդութեան ատեն «ե»-ով են գրույն, ինչպէս՝ (ապակի - ապակեգործ, զինի - զինեպան, ոսկի - ոսկեջուր),

դ) Ածանցական յետադաս մասնիկներ ունեցող բառերը գրույն են «ե»-ով, ինչպէս՝

եան	ատեան, յաւիտեան, ամերիկեան, Յակոբեան (ազգանուններ).
եայ	բրդեայ, միօրեայ, գործունեայ, ոսկեայ, արծաթեայ.
եակ	քառեակ, հնգամեակ, 50ամեակ, 100ամեակ, սենեակ.
եղէն	հրեղէն, բոցեղէն, լուսեղէն.
եղէն	հայերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն.
եմի	ծիրանեմի, խնձորեմի, սալորեմի.
զգր	զգրադաս, զգրիվեր, զգրագրիք.
եցիկ	ազդեցիկ, գեղեցիկ, ընկեցիկ.
եցի	դրսեցի, Կարսեցի, Մշեցի, հայեցի.
եղորդ	տասներորդ, հինգերորդ.
եղներ (յոգնակերտ մասնիկներ)	տեղեր - պատուիաններ.
ելի-ելիք	ունելի, տեսանելի, զգալի, պատկելիք, գրելիք.
ենք-ենց	Պետրոսենք-Պետրոսենց, Երուանդենք-Երուանդենց.
ենական	հայրենական, հօրենական, մօրենական:

ե) Ա եւ Օ ձայնաւորներից առաջ «ե» է գրույն, երբ «եա» (եայ), «եօ» երկբարբառներն են կազմույն, այսինքն՝ այս երկու ձայնաւորները միասին են հնչույն (ատեան, մանեակ, մատեան, արդեօք, ընտանեօք, բազմամեայ):

զ) Բառերի յոգնակին (մատիտներ) եւ բայերի վաղակատարը «ե»-ով են գրույն (գրեք են):

Ծանօթութիւն.

1) Մետրպեան դասական ուղղագրութեամբ «եւ»-ը երկու տառ է: Այսինքն, բաղկացած է «ե», «ւ» տառերից:

2) Կցական բարդութիւններու, որպէս երկրորդ բաղադրիչի սկզբնատառ, «ե»-ը պահույն է իր «եէ» (յէ) հնչույնը, այսինքն, հնչույն է անջատ:

Օրինակ՝ հօրեղբայր բառը հնչույն է հօր եղբայր կամ 22 թիւ = քսան երկու:

Բառավերջում Որեւէ բառ «ե»-ով չի վերջանույն:

Անվովում.

Բառակազմում «յէ» ձայնը «ե»-ով է գրույն,

Բառամիջում՝

ա) բաղաձայնից կամ երկու իրերայաջորդ բաղաձայնից առաջ «ե» է գրույն (հրդեհ, բերդ),

բ) «ի»-ով վերջացող բառերը, ածանցման ու բարդութեան ատեն «ե»-ով են գրույն,

գ) ածանցական մասնիկները «ե»-ով են գրույն,

դ) «եա» (եայ), «եօ» երկբարբառները «ե»-ով են գրույն,

ե) բայերի վաղակատարը «ե»-ով է գրույն,

Բառավերջում՝ որեւէ բառ «ե»-ով չի վերջանույն:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. – Ե – Է.

Ա - Ամբողջացնել «ե»-ով կամ «է» ով.

-րէկ	-ական	-ակ	Վահ-	հ-րթ	դ-մ
-ջմիածին	-դնիկ	-ռանդ	-րկու	-րգ	ուղ-րծ
մարգար-	-րեան	-վրատ	-գերք	-ջ	-րուսաղէմ

ս-դմ	ջ-րմ	ն-րկ	մ-ջ	վր-ժ	վ-րջ
մ-դմ	տ-ր	գ-նք	մ-դր	պարտ-գ	վի-դկ
գ-ր	ծ-թ	մ-րծ	մ-կ	հրաւ-ր	ս-րմ

Բ - Գծիկների տեղ դնել «ե» կամ «է».

գ-դ-ցիկ	բազմավ-պ	գ-րթ	բ-րդ	-րթ	մարգար-
արդ-ն	թ-ական	մ-լան	ատ-լի	վր-պ	երանաւ-տ
աղ-կութիւն	տ-նչ	ապաւ-ն	խստօր-ն	թ-թ-ւ	Արտաշ-ս
միջակ-տ	գր-թ-	խնկաւ-տ	հոգ-պ-ս	ապակ-դ-ն	հիւլ-
լուս-դէն	գ-րան	մ-րթ	անարժ-ք	խօս-լով	Անժ-լ
ապ-րջանիկ	բար-բ-ր	մինչ-ւ	ամ-նա-ական	գ-թ	քրիստոն-ական

4.- Սրբագրել սխալները.

երէք	հասցե	ինչպես	հայերեն	ընդդեմ	պարենապէտ
դեպք	վայրեջք	ափսե	հիլեական	հազարամյա	այսպես
Գեորգ	զահավեժ	լրջօրեն	նշանդրեք	բանջարեղեն	Նունե
օրենք	սակաւապետ	միգուցե	հետզհետե	առօրեական	գրէթե
պանթոն	տանեիր	Մատթեոս	տանտեր	գործունեութիւն	կեցցե

n / o

III/1. n (վո) ձայնը եւ «ո» տառի գործածութիւնը.

«ո» եւ «օ» լծորդ գիրեր են: Սկզբնապէս, Մաշտոցեան այբուբենում «օ» տառը գոյութիւն չի ունեցել: Պէտք է ենթադրել թէ օ հնչիւնը գրուել է «ո» տառով: Զուգահեռաբար, «աու» հնչուող երկբարբառը, որ «աւ» տառակապակցութեամբ էր գրուում, ժամանակի ընթացքում հետզհետե վերածուել է օ հնչիւնի (այր = օր, կաշիկ = կօշիկ, ծնաւտ = ծնօտ), եւ հետագայում գրուել է «օ» տառով: 10-11րդ դարերին, «օ» տառը մտել է այբուբեն, իսկ «ո» տառը օգտագործուել է բառասկզբում, n (վո) հնչիւնով սկսուող բառերի համար, ինչպէս «ոչ», «ոսկի», բայց բառամիջում «ո»-ն դարձեալ հնչուել է օ ինչպէս «որով», «պոչ», «նոր», եւլն.: Այսօր, «ո» տառը օգտագործուում է հետեւեալ կերպ.

Բառակզբում՝

Այսօր վո ձայնը գրուում է «ո»-ով, ինչպէս՝ ոգի, ոգնի, որ, որպէսզի, եւլն.: Բացառութիւն՝ 1) «ո՛վ, ովսայիս, ովկիանոս, Ովսաննա» բառերը, որոնք նախկինի նման հնչուում են օ-ով, 2) «փհնակ» բառը:

Բառամիջում՝

ա) «ո» տառը ունի օ հնչոււնը, հին ժամանակների նման, ինչպէս՝ բուո, գնու, գո, բուակ, ժողով, լոգանք, կուո, կուով, հոթ, մոթ, նո, որով, որովհետեւ, պո, սալոր, փո, սոս, սխտո եւլն.: Բառամիջում «ո» տառը շատ աւելի է օգտագործուում, քան թէ «օ»:

բ) Արմատական երկու բաղաձայնից առաջ էլ գրուում է «ո»:

Օրինակներ.

Ախորժիլ, աղիողորմ, անգործ, առողջ, բողկ, գորգ, գործ, դրոշմ, ըմբատ, խոստում, խոստովանիլ, խորդալ, խորհուրդ, կողմ, կոմս., հորթ, մորթ, շնորհ, շորթել, ողորկ, ողորմել, տոմս, ծործ, փործ: Բացառութիւն՝ արտօր, նօր բառերը:

Բառավերջում՝

ա) օ հնչիւնով վերջացող բառերը գրուում են «ոյ», ինչպէս՝ երեկոյ, մեծարգոյ, անհաճոյ, եւլն., որոնց մէջ «յ»-ն անձայն է: Սակայն, սովորութեան կարգ է անցել

կրճատուած անձնանուններ եւ օտար բառեր գրել «օ»-ով, ինչպէս՝ Սիամանթօ, Մարգ, Դրօ, գերօ: Այս անունները, հոլովման ատեն գրուում են Մարդի, Մկոյն, գերոյով, եւլն.: Բացառութիւն են «այր», «քո» բառերը, որոնք «յ» չեն ամուում:

բ) Հետեւեալ անանցները գրուում են «ո»-ով.

աւոր	ծաղկաւոր, կեղծաւոր, փառաւոր:
ող	գործող, գրող, եփող, ուտող, խնող, խօսող, ծնող,
ուտ	կեղտուտ, աւագուտ, քարուտ, երկչուտ, կրթուտ, հիւանդուտ, մսկուտ, բարկացուտ,
ուտի	ցնցուտի, ոսկերուտի, սնուտի,
որ	աղուոր, հատոր, պղտոր,
որդ	վաճառորդ, յաճախորդ, որսորդ,
նոց	հաւնոց, հիւանդանոց, խոհանոց,
ոնք	մերոնք, ձերոնք,
ովի	ընկերովի, բերովի, վճարովի:

Ամփոփում.

Բառակզբում՝

վո ձայնը գրուում է «ո»-ով (ոգի, ոսկի),

Բառամիջում՝

ա) օ ձայնը ունեցող բառերը գրուում են «ո»-ով (պոչ),

բ) երկու բաղաձայնից առաջ լսուող օ ձայնը գրուում է «ո»-ով (հորթ),

գ) «վ» տառէն առաջ լսուող օ ձայնը գրուում է «ո»-ով (ովկիանոս),

Բառավերջում՝

օ ձայնով վերջացող բառերը «ոյ» են ամուում (հանձոն):

III/2. օ հնչիւնը եւ «օ» տառի գործածութիւնը.

ինչպէս գիտենք, Մետրոպեան այբուբենը չի պարունակում «օ» տառը, որ այբուբենի վրայ աւելացել է ժԱ-ԺԲ դարերում: Այդ թուականից առաջ, օ հնչիւնը ունեցող բառերը գրուում էին «ո» տառով, ինչպէս՝ այտօ, Խորասան, Խոսորով, նաեւ յաճախ «աւ» ձեւով, ինչպէս՝ աւր (օր), ուրեմն՝ գոյգ ձեւեր են օգտագործուել:

Մաշտոցեան շրջանին, հին հայերէնի «աու» երկբարբառը, որ լատիներէնի «au» երկբարբառի համապատասխանն է, գրուել է «աւ» ձեւով («ա»-ը ունենալով եւրոպական «w» հնչոււնը, «աու»-ի նման), ինչպէս աւր, կաշիկ, ած, մաւր, եղբաւր, հազար, առաւատ բառերի մէջ եւ հետզհետե արտասանուել է օ-ով (օր, կօշիկ, օծ, մօր, եղբօր, հզօր, առաւօտ):

Ե-Ձ դարերից մեզի հասնող որոշ գրուածքների մէջ ենթակայական դերբայը հանդէս է գալիս գրաւղ եւ գրող գոյգ ձեւերով, որ ցոյց է տալիս «աւ»-ի հնչիւնափոխութիւնը եւ օ-ի նման արտասանութիւնը՝ ժամանակի ընթացքում: Արդ, Կիլիկեան շրջանում,

երկրպագիների հետ շփումի հետեւանքով երբ «օ»-ն մտել է այբուբենի մէջ, «ո»-ն պահպանուել է բառակազմում չ/ո հնչիւնի համար միայն, իսկ բառամիջում շարունակել է հնչուել օ («ո»-ի այս զոյգ հնչիւնները պարունակում է «որովհետեւ» բառը, որի մէջ «ո» տառը բառակազմում հնչում է չ/ո, իսկ բառամիջում՝ օ):

Իսկ նախկին «աւ»-ի փոխարէն օգտագործուել է «օ» տառը՝ բառամիջում, բաղաձայնից առաջ: Իսկ ձայնաւորներից առաջ հնչուող «աւ»-ը պահպանուել է նոյնութեամբ, օրինակ՝ աւագ: Պահպանուել է նաեւ բառավերջում՝ ինչպէս՝ նաւ, կաւ, հաւ:

Այսօր, պարագան հետեւեալն է.

Բառակազմում
Այսօր, երբ բառի սկիզբը օ է լսում, «օ» է գրում, ինչպէս՝ օդ, օգուտ, օժիտ, օծել, օձ, օր, օտար, օրէնք, օրինակ, օրհաս, օրհնութիւն, Օգոստոս, ելն.:
Ածանցման եւ բարդութեան ժամանակ երկրորդ բաղադրիչի «օ»-ն պահպանում է, ինչպէս՝ ազգօգուտ, անօրէն, ապօրէն, տարօրինակօրէն:

Բացառութիւն.
Մի քանի բառերում, «վ»-ից առաջ լսուող «օ» ձայնը (այսինքն՝ «օվ» հնչումը գրում է՝ «ով»: Օրինակ՝ ո՛վ, ովհասիս, ովհանոս, Ովսաննա: Բոլոր միւս բառերի սկիզբը երբ օ է լսում՝ «օ» է գրում:

Բառամիջում
օ ձայնը ունեցող բառերը, հին ժամանակների նման, այսօր էլ գրում են «ո»-ով եւ այստեղից էլ սկսում է շփոթութիւնը, թէ ե՞րբ բառամիջում «ո» ենք օգտագործելու եւ ե՞րբ՝ «օ»: Ուստի, ստուգաբանական սկզբունքն հետեւելով, անհրաժեշտ է իմանալ գրաբարում, բաղաձայններից առաջ «աւ» ունեցող բառերը, որպէսզի դրանք գրենք «օ»ով: Ահա այդ բառերը.

Ալօս, աղօթք, աղօտ, աղօրիք, ամօթ, անօթ, անօթի, ապարօշ, առաւօտ, արտօնել, արտօսք, արօտ, արօր, բարօր, բռնագրօսիկ, բօթ, գեղօն,գեղօր, գիշերօթիկ, գօս, գօտի, դրօշ, դօղօշ, եօթ(ն/ը), գրօսանք, գզօն, գօղել, գօր, հզօր, գօրք, գօրավիգ, գօրեղ, թափօր, թօթափել, թօն, թօթուել, թօշնել, լօղիկ, խօթ, խօլ, խօսք, ծանօթ, ծղօտ, կարօտ, կտրօն, կրօն, կօշիկ, համառօտ, հետագօտել, հօտ, հօտաղ, ձօն, դօղանք, ճօձ, մօտ, մօրուք, յօղ, յօղակապ, յօղուած, յօժար, յօնք, յօշոտել, յօտել, յօրանք, յօրինել, նարօտ, նօտար, պաշտօն, պարեգօտ, Պօղոս, պօռ, շօշափել, սօլ, սօսի, սօսափիւն, սքօղել, վառօր, տօթ, տօն, տօսախ, ցօղ, ցօղուն, քօղ, քօշ, օրօր:

Բառավերջում
ա) օ հնչումով բառերը գրում են «ոյ»-ով, ինչպէս տեսանք (անգոյ, դշխոյ, երեկոյ, հանածոյ, հաւաքածոյ, խստաբարոյ, ծովածոյ, պահածոյ):

բ) Հետեւեալ վերջածանցներն էլ «օ»-ով են գրում.
Առօտ համառօտ, կարճառօտ,

եօք արդեօք, ընտանեօք, կարծեօք,
օն գեղօն, թափօն, թերթօն, թողօն, կտրօն, ջարդօն,
օնք գարթօնք,
օրէն գզուշօրէն, հաւանօրէն, վեօրէն,
օք իրօք, օրօք, յարգանօք, նախօրօք, վաղօրօք, խելօք, առօք-վառօք:

Ամփոփենք.
Բառակազմում օ ձայնը գրում է «օ»-ով.
Բառամիջում
Գրաբարում բաղաձայնից առաջ «աւ» ունեցող բառերը գրում են «օ»-ով (կօշիկ).
Բառավերջում
օ հնչուող բառերը գրում են «ոյ»-ով (հանածոյ):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գծիկներուն տեղ դնել «ո» կամ «օ» եւ տալ անհրաժեշտ բացատրութիւնները.

-դքալի	-ր-տընդ -ստ	ընդ-րինակել	գ-րծ	ի-րեղբայր	-ր-շել
կր-ն	դաժան-րէն	պաշտ-ն,	տ-թ	-վկիանոս	պղտ-ր
գն-դ	գն-րդ	ընտանե-ք	մ-րթ	գ-րծ-ն	փ-րծ
թերթ-ն	տիկն-ջ	տպած-յ	-րս-րդ	կ-դմ	կտր-ն
բ-րք	-ծել	-գել-րել	-տար	տն-րէն	-դջ
քեռ-րդի	-րի-րդ	ին-րեայ	-ր-ր-ց	չ-գն-ւ	Բ-ւ-լ
տ-մար	յ-րդ-րել	-վկիան-ս	ի-սիլ	տ-ն	յ-դ
գ-րավար	տասն-րեակ	-գնական	ց-դուն	տ-թ	-ժտել
յետ-	երեկ-	-սկ-ր	-րկ-ր	-մն	-ստ
-ոչափ	ի վերջ-	ներք-	կ-ված-	տպած-	գր-
մենաշն-րի	-ր-վիտել	կ-րնթարդ	-դբալ	կ-րչել	ս-սկ

2) Սրբագրել սխալները.

կոշկակար	մորուսաւոր	հաւաքած	թախծօտ	մօխիր
արտոնել	օգօստօս	օղօրմիլ	ընդորինակել	մօռնալ
հանած	երեկո	գործոն	ափօփանք	պահած
յետո	ակնթարթօրէն	պաշտոնաթօղ	անդօրր	երթը
օրօրօց	գարթօնք	ամենօրեայ	սօխառած	շատախոս
յորինել	թօշակ	սխտօր	տղթակէգ	շոշափել
տարօրինակորէն		օգօստոս	մօրմոք	դղղանքել

IV/1. «հ» հնչիւնը եւ «հ» տառի գործածութիւնը.

«հ» տառը բառի բոլոր դիրքերում պահում է իր հ հնչիւնը. Այսպէս՝

Բառակազմում

Բացի «*դ*»-ից, միև բոլոր բաղաձայններից առաջ *հ* լսուելիս «*հ*» է գրում (*հզոր, հնուտ, հսկայ, հնազանդ, Հնդիկ, հսկարտ, հռչակ, հրաբերան, հրաշք, հրումանդան*):

Բացառություն

1) «*դ*»-ից առաջ գրում է «*յ*» (*յղի, յղել, յղել, յղիանալ*), 2) Նոյնպես, «*ս*»-ից առաջ գրում է «*յ*», ինչպես միակ բացառությունը եղող «*յտուակ*» բառը:

Բառամիջում

հինչինը գրում է «*հ*»ով (*ահա, անհատ, Խորհուրդ, վահան, Կահարան, ելն*):

Բառավերջում

հինչինը յաճախ «*ր*» տառին յաջորդող դիրքով է գրում եւ գրեթե անլսելի ծայնով է հնչում (*աշխարհ, բահ, ցիրհ, շնորհ*):

IV/2. «յ» տառի հնչյունները եւ «յ» տառի գործածությունը.

Բառակազմում

«*հ*» եւ «*յ*» տառերը այսօր նոյն հնչյուն ունեն եւ արտասանում են *հ*: Սակայն Մաշտոցի ժամանակից սկսեալ, գրաբարեան ժամանակաշրջանում, բառակազմի «*հ*» եւ «*յ*» տառերը տարբեր հնչյուններ են արտայայտել: *հ* հնչյունը միշտ գրուել է «*հ*» տառով: Իսկ «*յ*» տառը լծորդ է «*հ*» ձայնաւորի (*ի*) եւ փոխարինում է գրաբարի «*ի*» նախդիրը: Ու մինչ «*ի*» նախդիրը գրում է բաղաձայնից առաջ միայն (*ի բողոքն Երուսաղէմ*), «*յ*» գրում է ձայնաւորից առաջ (*յերուսաղէմ* բառի, յսկանէ յանուանէ): Ուստի, հնչուել է «*ի+յ*» (*ի Յերուսաղէմ*), այսինքն օտարագոյ «*յ*» կիսաձայն հնչյունի նման, ինչպէս՝ *յայտ* բառը, որ հնչուել է *եսայտ* (*yayd*): Այս պատճառով էլ օտարագոյ «*յ*» հնչյունը հայերէնի մէջ գրուել է «*յ*»-ով (Յովհաննէս, Յովսէփ, յոբելեան, որոնք հնչուել են «*յ*»-ով, այլ ոչ թէ «*ի*»-ով) եւ փոխադարձաբար, հայերէնի «*յ*»-ով սկսուող բառերն էլ օտարները տառադարձել են «*յ*»-ով: *Յետագայ դարերում է որ «յ»-ն բառակազմում ստացել է հ հնչյունը եւ դարձել է բաղաձայն (Յիսուս, Յակոբ, Յովսէփ, յաճախ, յարգանք, Յունիս, Յովիս, յաջողութիւն, յամառ, ելն*): Որով ուղղագրական դժուարութիւն է յառաջանում այսօր, թէ ե՞րբ պէտք է *հ* հնչուող սկզբնատառերը «*յ*»-ով գրել: Որովհետեւ գրաբարից աշխարհաբարին են անցել եւ այսօր էլ «*յ*»-ով են գրում շատ բառեր, որոնք պահպանում են այդ ոչ արմատական «*յ*»-ն: Արդ, եթէ բառակազմի «*յ*»-ն հանելու դէպքում, մնում է բառի արմատը (ինչպէս՝ *յաջող-աջող, յառաջ-առաջ, յաւելուած-աւելուած*), այդ պարագայում բառը գրում է «*յ*»-ով: *Սակայն ամենապահով միջոցը ձայնաւորից առաջ բաղաձայնացած «յ»-ով սկսուող 150 բառերը մտապահելն է: Այսպէս՝*

յազենալ	յական(ակն)	յաղթ(ութիւն)	յաճախորդ	յայտնի
յայտնապակի	յակինք	յաղթանակ	յամառ	յայտնաւորք
յայտուն	Յակոբ	յաճախ	յամենալ	յայտնետէ
յածանաւ	յաղագս (համար)	յաճախել	յայտնել	յանուանէ

յայտագիր	Յասնիկ	յաւելեալ	յիսուն	Յուդա
յայտութիւն	յատակ	յաւելուած	յիրակի	յուզել
յայտագիր	յատուկ	յաւերծ	յիլ	Յուլիս
յանգել	յարաբերական	յաւետ	յղել	յուղարկ(ատ)
յանգ(աւոր)	յարաբերութիւն	յաւիտեան	յղկել	յունաա
յանդիման	յարաբերութիւն	յափշտակել	յղփանալ	յունարէն
յանդիմանել	յարադիր	յափրանալ	յոբելեան	Յունիս
յանդուզն	յարասամ	յելուզակ	յոզնիլ	Յունուար
յանկարծ	յարալէզ	յել(ում)	յոզնակի	յուշ
յանկերզ	յարակատար	յելափոխութիւն	յոխորտալ	յուշիկ
յանկուցիչ	յարակարգել	յելակարծ	յոյգ	յուշկապարիկ
յանձանծել	յարատեւ	յեղեղուկ	յոյժ	յուշթի
յանձն առնել	յարակցութիւն	յենարան	յոյլ	յուշութք
յանձն(ել)	յարանուանութիւն	յենուիլ	Յոյն	յուսալ
յանցանք	յարգ(ել)	յեսան, յեսայել	յոյս	յուսահատ
յանցագործ	յարդ	յետոյք	յոպոպ	յստակ
յապաղել	յարդարել	յետ(ադաս)	յոթետես	յօղ
յապաւել	յարդգող	յետին	յոթի	յօղակապ
յաջող(ութիւն)	յարկ(անի)	յետոյ	յոլակ	յօղուած
յաջորդ	յարձակուել	յետսակողմ	Յովհաննէս	յօժար
յառաջ(անալ)	յարմար	յերիւրանք	Յովսէփ	յօնք
յառաջաբան	յարութիւն	յիմար	յորդ	յօշտտել
յառաջադէմ	Յարութիւն	Յինունք (50 օր)	յորդոր	յօտ
յառել	յարիր	յիշել	յորժամ	յօտել
յառնել	յարուցանել	յիշատակ(արան)	յործ(անք)	յօրանջ
յասնիկ	յասակնիլ	յիշոց	յորջորջել	յօրինել:

Բարդութեան կամ ածանցման պարագային այս բառերի «*յ*»-ն պահպանում է, ինչպէս՝ մեծապարզ, անլագուրդ, լիայոյս, ծայրաշեղ, հանրապատ, ելն:

Բառամիջում

«*յ*» դրում է երկու ձայնաւորի միջեւ, ինչպէս՝ *գոյական, Գայեանէ, հայեացք, Գալֆայեան, Սարդեան, խնայել, կայան, կախարան, կամ ձայնաւորի եւ բաղաձայնի միջեւ, ինչպէս՝ Մայիս, փայլ: Չայնաւորին յաջորդող այս դիրքում «յ» գիրը արտասանում է «եղ» (յը) եւ կիսաձայն է, ինչպէս՝ ազ, այր, այժմ, այլ, այծ, այր, այս, այր, բայց, գայլ, եղբայր, երկայն, լայն, ծայր, հայր, ձայն, մայր, յայտագիր, շայլ, սայլ, փայլ, քայլ:*

Բառավերջում

Բազմավանկ բառերի վերջում, «*ա*»-ից եւ «*ո*»-ից յետոյ գրում է «*յ*», որ սակայն *անձայն է*, չի արտասանում, ինչպէս՝ *ակամայ, ակոսայ, անզգայ, անխնայ, արքայ, ընծայ, լուբիայ, լուսնկայ, ծառայ, հսկայ, շղթայ, շուկայ, վկայ, տղայ, քահանայ: Նոյնպէս՝ ազնուաբարոյ, ակնահաճոյ, աղածոյ, բրածոյ, զազանաբարոյ, դշխոյ, երեկոյ, հաճոյ, հանածոյ, յետոյ, վերջ ի վերջոյ, տպածոյ, քաղցրաբարոյ:*

Հովվման, ածանցման, բարդութեան ատեն այս «յ»-ն պահպանում է, ինչպէս ակօսայի, շուկայէն, երեկոյեան, զգայացունց: Իսկ յոգնակիի եւ յօդի աւելացման պարագաներուն այս «յ»-ն ընկնում է, ինչպէս՝ ակօսա, տղադ, հանածոն, շրթանէր:

Քացառութիւն.

1) Մի քանի բառեր (ահա, ապա, հապա, ասիկա, ատիկա, անիկա, սա, դա, նա, հիմա), յատուկ անուններ Ամերիկա, Անգլիա, Արա, Եւրոպա, Ռուսիա) եւ բայերի հրամայականները (զնա՛, խաղա՛) «յ» չեն ստանում վերջում: Հովվման ատեն սակայն, յատուկ անունները ստանում են «յ», ինչպէս՝ Արա^{յի}ն, Ամերիկա^{յի}, Ռուսիա^{յի}ն:

2) Մի քանի միավանկ բառերի վերջում դրուած «յ»ն արտասանում է: Այս բառերն են բայ, ճայ, Հայ, թէյ, խոյ, վա՛յ, ա՛յ:

3) Բառասկզբում, ինչպէս ասել ենք, «դ»-ից առաջ գրում է «յ» (յղի, յղել) եւ «ւ»-ից առաջ գրում է «յ», որի միակ նմոյշն է «յստակ» բառը:

IV/3. Նոյնահունչ բառեր.

Հայերէնի մէջ կան նոյնահունչ բառեր, որոնք նոյն հնչուըն ունեն, սակայն իմաստով տարբերում են եւ գրում են տարբեր կերպով: Մետրոպեան ուղղագրութեամբ, իմաստի տարբերութիւնը արտայայտում է գրելակերպի մէջ «հ»-ի եւ «յ»-ի տարբերութեամբ, ինչպէս տեսնում ենք ստորեւ, աջ եւ ձախ սիւնակներում տրուած բառերի բաղդատութեամբ: Այսպէս՝

համր (մուկ)	յամր (դանդաղ)
համրընթաց (լուռ քայլող)	յամրընթաց (դանդաղ քայլող)
հանք (ընդերկրեայ մետաղավայր)	յանգ (քերթուածի տողակերջ)
հար (զարկ)	յար (միշտ)
հարել (զարնել, ծեծել)	յարել (խօսքին խօսք աւելացնել, կցել)
հաջող (շան ծայն հանող)	յաջող (յաջողութիւն)
հարկ (1-տուրք, 2-անհրաժեշտ)	յարկ (բնակարանի յարկերը)
հարթ (տափակ)	յարդ (խոտ)
հառաջ (հառաջանք)	յառաջ (դէպի առաջ)
հեղ (1-հեղուկ, 2-անգամ)	յեղ (վիճակի փոփոխութիւն (յեղափոխութիւն)
հետ (միասին)	յետ (ետք)
հետագայ (հետը եկող)	յետագայ (ետքէն եկող, յաջորդ)
հոլով (զլորուել)	յոլով (շատ)
հոյգ (բոյսերի հիւթը)	յոյգ (զգացմունք)
հոյլ (խումբ)	յոյլ (ծոյլ, յուլօրէն)
հոյն (հոն պտուղը)	Յոյն (Յունաստանցի)
հորթ (կովուկն ծագը)	յորդ (առատ)
հօտ (ոչխարի խումբ)	յօտ (կտրուած ձիւղ), հոտ (բոյր)
հոռի (հին հայկական ամիսներից)	յոռի (վատ, գէշ)
հօր (հայրիկին)	հոր (փոս, փորուածք)

1922-ի խորհրդային փոխուած ուղղագրութեան ամենամեծ վնասներից մէկը գրելակերպի տարբերութիւնները ջնջելով (*հ -յ, օ -ո, Ե -է*) տարբեր իմաստով բառերը նոյնակերպ գրելն է՝ ըստ հնչուած մեկի, որու հետեւանքով բառի իմաստը գոհում է գրելածեւին, եւ իմաստի շփոթութիւն է յառաջանում: Երկրորդ վնասն էլ այն է, որ չօգտագործուող բառերը մոռացում են եւ անհետանում են հայերէնի բառացանկից, լեզուն այսպիսով աղքատանում է: Ի հարկէ, նույնահունչ բառեր գոյութիւն ունեն եւ ունեցել են նաեւ այլ տառերի պարագայում: Սակայն, որքէն լեզուի համար առաւելութիւն չէ նոյնահունչ բառեր ունենալ եւ մանաւանդ արհեստականօրէն դրանք շատացնել, ինչպէս արել են 1922-ին, ուղղագրութեան պարտադիր փոփոխութեամբ:

Անհրաժեշտ է, ուրեմն, նկատի ունենալ նոյնահունչ բառերի ուղղագրութիւնը:

Անփոփոխեց.
Բառասկզբում
 Ի հնչիւնը բառի բոլոր դիրքերում գրում է «հ»-ով:
 Իսկ բաղաձայնացած «յ» սկզբնատառով գրում են ցանկով տրուած 150 բառերը:
Բառամիջում
 «եր» (յը) հնչիւնը գրում է կիսաձայն «յ»ով, ձայնաւորի յաջորդող դիրքով:
Բառավերջում
 Բազմավանկ բառերի վերջում, «ա»-ից եւ «ո»-ից յետոյ գրում է «յ», որ անձայն է:
Քացառութիւն 1) կան բառեր, որոնք բառավերջում «յ» չեն առնում, 2) «դ»-ից առաջ գրում է «յ», նաեւ «յստակ» բառը գրում է «յ»-ով:
 Ուշադրութիւն. Մտապահել նոյնահունչ բառերի ուղղագրութիւնը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. – հ - յ.

1) Սրբագրել հետեւեալ բառերը, բացատրելով իւրաքանչիւրի պատճառը.

Գուլպա	երեկո	անհայտ	հաճախ	ծառա սալահատակ
հանձնել	հաջորդ	հանդգնիլ	հատուկ	մեծահարգ
Հասնիկ	հօդուած	հանկարծ	հորդոր	հառաջանալ
հուսալ	հարգի	Հուլիս	հաջողել	երեկոեան
Հիսուս	հայտնի	ակամա	հղկել	հործանք
պահածո	հետո	յամարձակ	հուլօրէն	հաղթայասակ հոռեգոյն
հորթառատ	լեռնաշղթա	սիրահորթ	հաղթել	հարկաբաժին հարութիւն
				հատկութիւն հանձնարարել

2) Գծիկների տեղ դնել «հ» կամ «յ» տալով անհրաժեշտ բացատրութիւնները.

-դանալ	-մայել	-ռչակ	-պատակ	-իւսիս	-աւելտ
-արակից	-արատել	կաթսա-	հրա-անգ	-սկել	-ամբակ
ան-պելի	ան-արմար	յ-րիհնել	ուշարձան	-եղուկ	ագա-
խելա-եղ	-արաշարժ	խոնար-ում	դովարտակ	հրդե-	-արափոխիչ
խո-ական	-ախումն	ընդծովեա-	ժպր-իլ	ժամ-ար	արտա-ա-տել
-արծակլում	-արմար	-ագուրդ	ան-եղիլ	ան-ագուրդ	-ոխորտալ
ան-արիր	-աւակնոտ	-արեւան	-արասելուկ	-աւելեալ	-աւերժական

քառասարկ չիա-ոյս -ազենալ -ախճապակի -աղարջ -աղորդութիւն

3) Ողղագրութեան ընդհանուր կանոնների համաձայն սրբագրել հետեւեալ բառերը, տալով անհրաժեշտ բացատրութիւնները.

Գէրան	դահլկան	հղկել
խոչնդոտ	կարեւեր	դավադիր
վողորկ	վարսավիր	հյուսվածք
հարյուր	համառ	մեծագույն

ՏՈՂԱԴԱՐՁ ԵՒ ՏՈՂԱԴԱՐՁԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Երբ որեւէ բառ տողի մէջ չի տեղաւորուում, տողադարձում ենք. ներքեւի տողն ենք փոխադրում նրա մի մասը՝ հետեւեալ կանոնների համաձայն.

ա) Որեւէ վանկ առանց ծայնաւորի չի կարելի թողնել:

բ) Սիւսկանկ բառերը չի կարելի կիսել եւ ներքեւի տողը փոխադրել:

գ) Բազմավանկ բառերը տողադարձում ենք վանկատելով, այսինքն՝ վանկերը իրարից զատելով: Տողի վերջում մնացող վանկից յետոյ դրում է տողադարձի նշանը (-), որ կոչւում է *ենթամնայ*.

դ) Հնչուող բայց չգրուող սուղ «ը»-երը պէտք է գրել՝ տողի *վերջին վանկի* կամ յաջորդ տողի *առաջին վանկի* մէջ: Օրինակ՝ մե-դըր, ան-գըղ, ըս-պատել, ըս-կիզբ, ար-կըղ, Սը-կըր-տիչ, բը-ժըշ-կել, յըս-տակ, ըս-տորին:

ե) Երկու ծայնաւորների միջեւ գտնուող *բաղաձայնը* յաջորդ տողն է անցնում, ինչպէս՝ գա-րուն, մա-թուր, ծի-րան, ա-լազ, ելն.:

զ) Երկու ծայնաւորների միջեւ գտնուող «յ» *կիսաձայնը* գնում է երկրորդ ծայնաւորի հետ, ինչպէս՝ բա-յական, գո-յական, ծառա-յաբար, Հա-յոց, խո-յանալ, ելն.:

է) Երբ կան իրարակից երկու ծայնաւորներ, որոնք անջատ վանկերու են պատկանում, պէտք է իրարից բաժանել՝ երկրորդը անցնելով յաջորդ տողը, ինչպէս՝ մարգարէ-ական, թէ-ական, քրիստոնէ-ական, յի-րաւ, ելն.:

ը) «ու»-ն *երբ ծայնաւորից առաջ վ է հնչում* (Աստուած, գինուր, Նուարդ), պէտք է տողադարձել «ւ»-ով, ի պահանջել հարկին տողի վերջին եւ յաջորդ տողի

առաջին վանկերում «ը» դնելով, ինչպէս՝ Նը-ւարդ, Յուն-ւար, նը-փրում, նը-էր գին-ւոր, տեղեկատը-տութիւն: Մանաւանդ կրաւորական բայերը, որոնք «ուիլ» են վերջանում, այս կանոնի համաձայն են տողադարձում, ինչպէս՝ բեր-ւեցաւ, խեղդը-ւեցաւ, բուժ-ւեցաւ, խըը-նը-ւեցան, բըը-նը-ւեցաւ, ելն.:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Հետեւեալ բառերից փակ վանկ ունեցողները դրէք աջ կողմի սիւնակի մէջ եւ բաց վանկ ունեցողները՝ ձախ կողմի սիւնակի մէջ: գօ-տի, ատ-եան, լե-զու, ար-դար, գն-չու, պահա-րան, բնակա-րան, անկր-դին, բա-րի, բա-րիք, եր-կու, արե-ւոտ, ար-հեստ, ագա-րակ, ծու: Օրինակ՝

Բաց վանկ	փակ վանկ
ափ-սէ.....	գոր-ծիք.....
.....
.....
.....
.....

2) Վանկատել հետեւեալ բառերը. օրինակ՝

ծմեռ = *ժը-մեռ*, երկիւղ = *եր-կիւղ*,
քրտսնիկ = *քըր-տը-նիկ*, արտասանուող = *ար-տա-սան-ուող*.

Արժէք.....	փրկարար.....
գետնամած.....	երկինք.....
տախտակամած.....	ծովահայեաց.....
առաստաղ.....	կամուրջ.....
հսկայական.....	անտարբեր.....
լիիրաւ.....	իշխանութիւն.....
քրիստոնեայ.....	աղջամուղջ.....
լեզուի.....	ընդունուած.....
լուսաւոր.....	անուանապէս.....
ընկճուիլ.....	խեղուած.....
ծմեռուան.....	լեռնային.....

3) Հետեւեալ բառերը վանկատել հնարաւոր բոլոր ձեւերով եւ սուղ «ը» դնել որտեղ որ հարկաւոր է.

Նուագ.....	տեսնուիլ.....
ազնուութիւն.....	բանուոր.....
պատուաւոր.....	ընկճուիլ.....
մկրտել.....	բարձր.....
սկիզբ.....	ծանր.....
քնքոյշ.....	զանգուած.....

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Բանաւոր խօսքի ատեն, խօսողի ձայնի էլեւէջները, առողջանութիւնը, նաեւ ձեռքի, դէմքի այլազան շարժումները օգնում են որ դիրաւ հասկանալի դառնան ատուած խօսքերը: Գրաւոր խօսքը չունի այս կարելիութիւնները, ուստի կէտադրութիւնը եւական նշանակութիւն ունի գրաւոր խօսքը բացայայտելու համար:

Կէտադրութեան նշանները բաժանուում են երեք խումբերի.- Ա) առողջանութեան նշաններ, Բ) տրոհութեան նշաններ, Գ) բացայայտութեան նշաններ:

Ա. ԱՌՈՂՉԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ՝ 1) պարոյկ, 2) շեշտ, 3) երկար, որոնք օգնում են ճիշդ արտասանելու որեւէ գրութիւն:

1) Պարոյկ (հարցման նշան) ենք դնում հարցական խօսքի այս կամ այն մասի վրայ, ճիշդ հոն, ուր հարցումը ընկնում է եւ որից պատասխան ենք սպասում: Հարցման նշանի տեղը ճիշդ պէտք է ընտրել, որովհետեւ իմաստի տարբերութիւններ են յառաջանում, ինչպէս նշել ենք արդէն: Օրինակ՝ «Թատրոն կ'ուզե՞ս երթալ» հարցումի պատասխանն է՝ «այո» կամ «ոչ»: Մինչ «Թատրոն կ'ուզե՞ս երթալ» հարցումի պատասխանը կարող է լինել «Ո՛չ, տուն կ'ուզեմ երթալ»:

2) Շեշտ ենք դնում

- ա) Հրամայական նախադասութեան մէջ, ինչպէս «Հո՛ւ եկուր»: «Յիշէ՛ ըսածս»:
- բ) Կոչականի վրայ, ինչպէս՝ «Վա՛հէ՛, ուրկէ՞ կու գաս»:
- գ) «Ա՛յ» բառին վրայ, երբ «այ»-ը հոմանիշ է «այլեւս»-ին, ինչպէս՝ «Ա՛յ կը բաւէ»:
- դ) Երբ ուզում ենք շեշտել որոշակի բառի կարեւորութիւնը, ինչպէս՝ «Ա՛յս է ճիշդ ձանբան»:

3) Երկար ենք օգտագործում

Չայնարկութիւնների վրայ, ինչպէս՝ «Ա՛խ, ափսո՛ս, տղուն մայրը մեռա՛ւ»:

(* Առողջանութեան նշանները առհասարակ դնում ենք բառի վերջին ձայնաւորի վերեւ, աջին: Իսկ եթէ վերջին ձայնաւորը «ը» է՝ այդ դէպքում դնում ենք վերջընթեր ձայնաւորի վրայ, ինչպէս՝ «վա՛ղը»:

Բ. ՏՐՈՒՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ՝ 1) ստորակէտ, 2) միջակէտ, 3) վերջակէտ, 4) բուք, որոնք բառերն ու նախադասութիւնները իրարից բաժանելով՝ նպաստում են գրուածքի ճիշդ հասկացողութեանը:

1) Ստորակէտ ենք դնում

ա) Նախադասութեան բազմակի անդամների միջեւ, նաեւ միջանկեալ բառեր եւ խօսքեր գատելու համար իրարից, ինչպէս՝ «Աւօն, Ալիսը, Արան փողոց ելան»:
«Ալիս, Արմենակը, որ քեզ կը սիրէ, մեր քաղաքը փոխադրուեցաւ»:

բ) Կոչականը միւս բառերից բաժանելու համար, ինչպէս՝ «եղբայր, ինչո՞ւ կը պոռաս»:

գ) «Այո» եւ «ոչ» բառերից յետոյ, եթէ նախադասութիւնը շարունակուում է, ինչպէս՝
- Դատդ գոց սորվա՞ծ ես:
- Այո, սորված եմ»:
- Կրնա՞ս արտասանել:
- Ո՛չ, ժամանակ չունիմ:

դ) Բացայայտիչը անջատելու համար յաջորդող բառերից, ինչպէս՝ «Մեծ եղբայրս՝ Վահանը, վերադարձաւ Ամերիկայէն»:

ե) Ժամանակի եւ տեղի բացայայտիչները անջատելու համար բացայայտեալից եւ միւս բառերից, ինչպէս՝ «Վաղը, ժամը 8-ին, կը հանդիպիմ քեզի»:
«Գիւղին ծայրը, տնակի մը մէջ կ'ապրէր պահակը»:

զ) Բարդ նախադասութեան բաղադրիչների միջեւ, ինչպէս՝ «Ամառը հասաւ, հասկերը դեղնեցան»:

է) «թէ...թէ», «ոչ...ոչ», «կամ...կամ» շաղկապների երկրորդ բաղադրիչից առաջ, ինչպէս՝ «Թէ՛ կ'աշխատի, թէ՛ կը գուարճանայ»:
«Ո՛չ կը նուագէ, ո՛չ կ'երգէ»:

ը) Չայնարկութիւնը միւս բառերից բաժանելու համար, ինչպէս՝ «Ա՛խ, շատ կ'ուզեմ ծով երթալ»:

թ) «Եւ» «ու» շաղկապներից առաջ ստորակէտ ենք դնում, եթէ նախադասութեան երկրորդ մասը ունի տարբեր բայ, ինչպէս՝ «Թուփերը կը շարժին, եւ կ'արհիւնի Արամին ոտքը»:

Սակայն ստորակէտ չենք դնում, եթէ բաղադրիչները ունեն նոյն ենթական, ինչպէս՝ «Գայլը մօտեցաւ եւ յօշոտեց գառնուկը»:

2) Միջակէտ ենք դնում

ա) Որոշ բառեր կրճատելու համար, ինչպէս՝ Օր. (Օրհորդ), Պր. (Պարոն), Տիկ. (տիկին), Կրդ. (Կարդապետ), Ա. (Աուրբ), Հ.Հ. (Հայաստանի Հանրապետութիւն),

ՀԲԸՄ. (Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն), Տ. (Տէր), Արք.
(Արքեպիսկոպոս), Եւն. (եւ այլն):

բ) *Իրար հետ կապ ունեցող անջատ խօսքերի միջեւ*, ինչպէս՝
«Ամառը եկաւ. մենք գիւղ կ'երթանք»:

3) **Վերջակէտ** ենք դնում՝ *նախադասութիւնների վերջը*, ինչպէս՝
«Թամարը դպրոց չեկաւ»:

4) **Բուք** ենք դնում

ա) *Բացայայտուիչ անջատելու համար բացայայտեալէն*, ինչպէս՝
«Սահակ՝ Մարիամի տղան, մեզի պիտի գայ»:

բ) *Ձեռնած բառի փոխարէն*, ինչպէս՝
«Աշտուղ կ'ապրի գիւղը, Արան՝ քաղաքը»:
«Շատ ազգեր սուրով յաղթած են, մենք՝ գրիչով»:

գ) *Մէջբերուող խօսքէն առաջ, եթէ շատ կարճ է ան*, ինչպէս՝
«Ետ դարձաւ ու ըսաւ՝ զնա»:

դ) *Թուարկութիւն ցոյց տուող նախ, յետոյ, ապա, առաջին, երկրորդ, երրորդ, եւլն.
բառերից յետոյ*, ինչպէս՝
«Երկու բաղձանք ունէր. նախ՝ ինքզինք արդարացնել, յետոյ՝ օգնել անոր»:

Գ. ԲԱՅԱՅԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ՝ 1) չակերտ, 2) գծիկ, 3) անջատման
գիծ, 4) ենթամնայ, 5) ապաթարց, որոնք բացայայտ, յստակ եւ
հասկնալի են դարձնում գրուածքի իմաստը:

1) **Չակերտների մէջ ենք առնում**

ա) Մէջբերուող խօսքը, օրինակ՝ «Տասը չափէ, մէկ կտրէ» ըսաւ:

բ) Գրքերի, թերթերի, հաստատութիւնների անունները, ինչպէս՝
Թումանեանի «Շունն ու կատուն» շատ կը սիրեն:

«Կարմիր Խաչ»ը օգնութեան կը հասնի աղէտեալներուն:

«Թէքեան Մշակութային Միութիւն»ը լաւ կը գործէ:

Ինչպէս տեսնում ենք, տուեալ հաստատութիւնների անունների սկզբնառերը
գրում են մեծատառով, սակայն «ը» եւ այլ հոլովակերտ մասնիկներ չակերտից
դուրս են մնում, ինչպէս՝ վերի օրինակին մէջ՝ «Կարմիր Խաչ»ը, «Հ.Բ.Մ.»ի
գրասենեակը իոս է», «Հ.Օ.Մ.»էն կու գամ»: Կարելի է գծիկ ալ դնել՝ չակերտից
յետոյ: Օրինակ՝ «Հ Օ Մ»-ը Հայ օգնութեան Միութիւնն է»:

գ) Հեզանակաւ բառերը, ինչպէս՝ «Մարկոսը շատ «քաջ» է, մրջիւնէն կը վախնայ»:

2) **Գծիկ** ենք դնում՝

ա) *Կրկնաւոր բարդութիւնների միջեւ*, «Մեծ-մեծ կը խօսի»:
«Տեսակ-տեսակ ծաղիկներ հաւաքեցի»:

բ) *Մտաւոր թիւեր ցոյց տալու համար*, «Հասաւ ութ-տասը տարեկան Ռուբէնը»:

3) **Անջատման գիծ** ենք դնում՝

ա) *Երկու թիւերի կամ բառերի միջեւ, երբ անջատման գիծը նշանակում է «միջեւ»*,
ինչպէս՝ «Խանութը բաց է ժամը 8-12 եւ 14-19»:

(*) Անջատման գիծը մի քիչ աւելի երկար է գծիկէն:

4) **Ենթամնայ** ենք դնում *տողադարձի ատեն, տողի վերջում՝ երբ բառը չի տեղա-
տրուում տողի մէջ եւ նրա մի մասը յաջորդ տող ենք փոխադրենու*: Միավանկ բա-
ռերը, նաեւ երկբարբառները, չի կարելի կիսել, տողադարձել: Սուղ վանկի
պարագայում, «ը» ձայնաւորը պէտք է գրել վերի կամ վարի իջեցուող վանկի մէջ:

5) **Ապաթարց** ենք դնում՝

ա) Չայնաւորով սկսող բայերի Սահմանական ներկայի եւ անկատարի եզակի
Գ. դէմքի պարագայում «կը» մասնիկի փոխարէն, ինչպէս՝
«Կ'ուտեն», «Կ'ուտէի»:

բ) Չայնաւորով սկսուող ժխտական ձեւի բայերի Սահմանական ներկայի եզակի
Գ. դէմքի պարագայում միայն, ուր գրում ենք «չ'» փոխանակ գրելու «չի»,
ինչպէս՝ «Այդ տղան չ'ազատիր այդ հիւանդութենէն»:

«Այս գնացքը միջեւ Իտալիա չ'երթար»:

«Այս երեխան ինչո՞ւ միս չ'ուտեր»:

գ) Բանաստեղծութեան մէջ, մէկ վանկ շահելու նպատակով, ձայնաւորով սկսող
բառերից առաջ գրում ենք «մ'» փոխանակ գրելու «մը» կամ «մըն»,
ինչպէս՝ «Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելու երկնից (Պ. Դուրեան):

ՇԱՐԱՀԻՄՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ

Մարդը բանաւոր էակ է, այսինքն մտածող արարած է: Իր մտածումները արտայայտում է բանաւոր կամ գրաւոր խօսքի միջոցով, քանի որ միաժամանակ «ատուն» է, այսինքն խօսող արարած է: Խօսքը կազմուած է մտքերից: Իսկ միտքը արտայայտում է բառերով: Ասկայն, անջատ եւ անկապ բառեր չեն կարող միտք արտայայտել:

Որպէսզի խօսողի արտայայտել ուզած միտքը հասկանալի լինի, անհրաժեշտ է, որ բառերը տուեալ լեզոււմ ընդունուած օրէնքների, կանոնների համաձայն շարուած լինեն, իրարու հիսուած լինեն, նախադասութիւն կազմեն:

Օրինակ՝

«մայրիկ, հետ, Հայաստան, իր, գնաց, Անի» բառերը անկապ բառեր են, մտածում չեն արտայայտում, հետեւաբար նախադասութիւն չեն կազմում: Մինչդեռ նոյն բառերը հայերէնի համար ընդունելի կարգով շարելու դէպքում ստանում ենք «Անին իր մայրիկին հետ Հայաստան գնաց», որը խօսողի յստակ մտածումն է արտայայտում: Այսպիսի հասկանալի ձեւով բառերը իրարու կապելու, հիսելու, նախադասութիւն կազմելու գիտութիւնը կոչուում է շարահիսութիւն:

Շարահիսութիւնը քերականութեան այն բաժինն է, որ ուսումնասիրում է նախադասութիւն կազմելու նպատակով բառերը իրար կապելու կերպերը, օրէնքներն ու կանոնները:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ անկարգ շարուած բառերը կարգաւորել այնպէս, որ կանոնաւոր նախադասութիւններ կազմուեն:

լաւագոյն է Արմէնը դպրոցին աշակերտն
օրինակին նորեկները լաւ կ'ըլլար հետեւէին որ Արմէնին
կը համբոլորէր գիտի պաշտպանող շունը իր հովիւ հօտը Սաքօն
պատուհաններուն են տան յարկի կոտորած Անիին վերի ապակիները
վերաբացուեցաւ երբ առաջին գտայ օրն դպրոցը ուրախութեամբ իսկ Անին

.....
.....
.....
.....

ՆԱԽԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Բառերի այն կապակցութիւնը, որ հասկանալի եւ ամբողջական միտք է արտայայտում, կոչուում է նախադասութիւն: Նախադասութեան վերջաւորութեան, երբ արտայայտած միտքը լրիւ է, դրուում է վերջակէտ:

Բառերը որպէսզի կարողանան միտք արտայայտել եւ նախադասութիւն կազմել, անհրաժեշտ է որ նրանցից մէկը ներկայացնի մի առարկայ (անձ կամ անասուն կամ իր), որը կատարում է մի գործողութիւն, իսկ մի ուրիշ բառ յայտնի թէ ի՞նչ է այդ գործողութիւնը:

Նախադասութեան մէջ գործողութիւն կատարողը կոչուում է *ենթակայ*, իսկ այն բառը, որ ներկայացնում է գործողութիւնը, կոչուում է *բայ* կամ *ստորոգիչ*: (*)

(*) - Արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութեան մէջ օգտագործուող «բայ» կամ «ստորոգիչ» բառերը իր համապատասխանում են հայաստանեան քերականութեան «ստորոգեալ» բառերին:

ՆԱԽԱՂԱՍՈՒԹԵԱՆ ՉԼԵՍԱԻՈՐ ԱՆՂԱՄՆԵՐ

Ենթակայ եւ ստորոգիչ

Նախադասութիւն կազմող բառերը կատարում են գանձագան պաշտօններ եւ դառնում են այդպիսով նախադասութեան անդամներ: Նախադասութեան անդամները լինում են երկու տեսակ՝ զխաւոր կամ երկրորդական:

Ենթական եւ ստորոգիչը կոչուում են նախադասութեան զխաւոր անդամները, քանի որ առանց ենթակայի եւ ստորոգիչի կարելի չէ նախադասութիւն կազմել:

Ենթական նախադասութեան այն անդամն է (անձ, անասուն կամ իր), որ կատարում է գործողութիւնը:
Ենթական ունի միշտ ուղղական հոլով:

Իսկ *ստորոգիչը* ցոյց է տալիս, թէ ենթական ի՞նչ է անում:
Օրինակ՝

«Հեղինէն լացաւ»: Այս նախադասութեան մէջ «Հեղինէն» բառը ենթակայ է, որը կատարում է լալու գործողութիւնը: Իսկ «լացաւ» բառը ստորոգիչ է, քանի որ կատարուող գործողութիւնն իսկ է:

Ենթական *պատասխանում է ո՞վ, ի՞նչ, որո՞նք, ինչե՞ր* հարցումներին: Օրինակ՝
- Ո՞վ լացաւ: → Հեղինէն (ենթակայ):
Ստորոգիչը *պատասխանում է ի՞նչ կ'ընէ: ի՞նչ կ'ըլլայ* հարցումներին: Օրինակ՝
- Հեղինէն ի՞նչ ըրաւ: → Լացաւ (ստորոգիչ):

ՎԱՐՈՒԻԹԻՒՆՆԵՐ

- 1) Հետեւեալ հատուածի մէջ նախադասութիւններու վերջաւորութեան դնել վերջա-
կէտ եւ նոր նախադասութեան սկզբնատառը վերածել մեծատառի:
2) Ենթակաները ընդգծել սեւ գոյնով, իսկ ստորոգիչները՝ կարմիր:

«Քրանտիք Տաղստանցի մըն էր Նիւշին պէս անոնք քով քովի մեծցեր էին
լեռներու կողերուն վրայ վազվետելով շարունակ չափահասութեան տարիքին
սակայն մահացու թշնամիներ դարձեր էին աղջկան մը սիրուն համար յանկարծ
զանգակին ծայրն ներս կը կանչէ մեզ ես ալ կը մտնեմ նախագահը դատավճիռը կը
կարդայ»:

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԱՆՂԱՄՆԵՐ-ԼՈՒՅՈՒՄՆԵՐ

Նախադասութեան մէջ զլխաւոր անդամների (ենթակայի եւ ստորոգիչի) միտքը
պարզաբանող բառերը կոչուում են նախադասութեան երկրորդական անդամներ
կամ լրացումներ: Օրինակ՝

- Հեղինէն **երէկ** լացաւ:
Հեղինէն ե՛րբ լացաւ → երէկ (լրացում է, որ յայտնում է լալու ժամանակը):

ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

Նախադասութիւնը կարող է մէկ միտք արտայայտել կամ մէկից աւելի մտքեր
արտայայտել եւ ըստ այնմ կոչուել *պարզ նախադասութիւն* կամ *բարդ նախա-
դասութիւն*:

**Պարզ են այն նախադասութիւնները, որոնք միայն մէկ ամբողջական միտք
են արտայայտում:** Օրինակ՝

- Վարդերը բացուեցան:
Գարուն եկաւ:
Կիրակոսը գիրք կը կարդայ:

**Բարդ են այն նախադասութիւնները, որոնք իրարու կապուած երկու կամ աւելի
մտքեր են արտայայտում:** Օրինակ՝

- Վարդերը բացուեցան, որովհետեւ գարուն եկաւ:
Անահիտը պարեց, իսկ Գոհարիկը ջուր բերաւ:

Ինչպէս տեսնում ենք, այս բարդ նախադասութիւններից ամէն մէկի մէջ կան երկու
տարբեր մտքեր: Բարդ նախադասութիւնների մասին մանրամասն անդրադառ-
նալու ենք ստորեւ:

1) ՊԱՐԶ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Պարզ նախադասութիւնը իր հերթին լինում է՝
ա) պարզ համառօտ կամ բ) պարզ ընդարձակ նախադասութիւն:

ա) ՊԱՐԶ ՀԱՄԱՌՕՏ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

*Միայն ենթակայից եւ ստորոգիչից կազմուած նախադասութիւնը կոչուում է
պարզ համառօտ նախադասութիւն:*

- Օրինակ՝
Մելքոնը եկաւ («Մելքոնը» → ենթակայ), («եկաւ» → ստորոգիչ):
Աշոտը կը լողայ («Աշոտը» → ենթակայ), («կը լողայ» → ստորոգիչ):
Թռչունս երգեց («թռչունը» → ենթակայ), («երգեց» → ստորոգիչ):

բ) ՊԱՐԶ ԸՆԴԱՐԶԱԿ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Լրացումներ ունեցող նախադասութիւնը եթէ մէկ միտք է արտայայտում, կոչուում է
պարզ ընդարձակ նախադասութիւն:

*Ենթակայ, ստորոգիչ եւ լրացում ունեցող նախադասութիւնը կոչուում է պարզ
ընդարձակ նախադասութիւն:*

- Օրինակ՝
Մելքոնը եկաւ *տուն* (տուն → լրացում):
Դաշտերը զարդարուեցան *ծաղիկներով* (ծաղիկներով → լրացում):

Պարզ ընդարձակ նախադասութեան մէջ լրացում կարող են ունենալ կամ միայն
ենթական, կամ միայն ստորոգիչը եւ կամ թէ՛ ենթական եւ թէ՛ ստորոգիչը:

Օրինակ՝

«*Խաղողը կը հասուննայ Օգոստոսին*»
Խաղողը (ենթակայ) կը հասուննայ (ստորոգիչ)
Օգոստոսին (ստորոգիչի լրացում)

«*Կարմիր վարդերը ծաղկեցան*»
Վարդերը (ենթակայ) ծաղկեցան (ստորոգիչ)
Կարմիր (ենթակայի լրացում)

«*Ծովուն ջուրերը ողողեցին տուները*»:
ջուրերը (ենթակայ) ողողեցին (ստորոգիչ)
ծովուն (ենթակայի լրացում) տուները (ստորոգիչի լրացում)

Ենթակայի լրացումները գտնելու համար յարմար հարցական դերանունը (ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ր, ինչպե՞ս, ինչպիսի՞, որքա՞ն, ո՞ր, երբ...) դնում ենք ենթակայի վրայ:

Օրինակ՝
Որո՞ն (ինչի՞ն) ջուրերը → ծովուն ջուրերը:

Իսկ ստորոգիչի լրացումները գտնելու համար յարմար հարցական դերանունը (ի՞նչ է, ո՞վ է, ի՞նչ կ'ընէ, ի՞նչ կ'ըլլայ, ինչպե՞ս է, եւ...) դնում ենք ստորոգիչի վրայ:

Օրինակ՝
Ծովուն ջուրերը ի՞նչ ըրին → ողողեցին տուները:

Ենթական իր լրացումներով կոչւում է ենթակայի խումբ:

Օրինակ՝
Ծովուն փրփրոտ ջուրերը → Ենթակայի խումբ («փրփրոտ» բառը լրացնում է «ջուրերը» ենթական):

Ստորոգիչն իր լրացումներով կոչւում է ստորոգիչի խումբ:

Օրինակ՝
Ողողեցին առափնեայ գիւղերու տուները → Ստորոգիչի խումբ:

Լրացումները եւս կարող են լրացուել ուրիշ բառերով:
Երկրորդական անդամների լրացումները կոչւում են լրացման լրացումներ:

Օրինակ՝
Ծովուն փրփրոտ ջուրերը ողողեցին առափնեայ գիւղերու խարխուլ տուները:

Այս նախադասութեան մէջ «ծովուն» եւ «փրփրոտ» բառերը լրացնում են «ջուրերը» ենթական: Իսկ «առափնեայ գիւղերու խարխուլ տուները» բառերը, լրացման լրացումներն են ստորոգիչի:

Ենթակայի խմբի մէջ են մտնում՝ ենթական, իր լրացումները, լրացման լրացումները: Ստորոգիչի խմբի մէջ են մտնում՝ ստորոգիչը, իր լրացումները եւ լրացման լրացումները:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Կազմել երեք պարզ համառօտ նախադասութիւններ:

.....
.....
.....

2) Հետեւեալ հատուածի մէջ կարմիրով ընդգծել ենթակաները, կարմիր կէտերով ենթակայի լրացումները, սեւով ընդգծել ստորոգիչը, սեւ կէտերով՝ ստորոգիչի լրացումները:

«Աւելի ծեր էր Չալօն, քան մեր գիւղին տէրտէրը: Լայն տերեւներու նմանող երկու ականջները կախ էին: Ծանր ու միշտ վար ինկած կոպերը աչքերուն մեղամաղծոտ երեւոյթ մը կու տային: Դժմքը խորհրդաւոր վիճակ մը կը պարզէր, երբ ճամբուն վրայ միայնակ, դունչը տնկած, լուսնկան կը հոտոտէր»:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՊԱՇՏՏՆԵՐԸ

1) ԵՆԹԱԿԱՅ

Ենթակայի դերը սովորաբար կատարում է՝
ա) գոյականը (յատուկ կամ հասարակ անունը):

Օրինակ՝
Արտաշէ խելացի տղայ է:
Կատուն կերաւ մուկը:
Անձրեւը մաքրեց փողոցներու փոշին:
Յոյսը մարդուս ապաւէնն է:

բ) *Ենթակայի դերը կատարում է նաեւ դերանունը, մասնաւորաբար՝ անձնական դերանունը:*

Օրինակ՝
Ես կը հաւատամ մեր լաւ ապագային:
Դուն լաւ բանաստեղծ մըն ես:
Ան իմ քեռիս է:
Մենք գիւղ կ'երթանք վաղը:
Դուք մեզի մի՛ հետեւիք:
Անոնք մեզ շատ կը սիրեն:
Ո՞վ ըսաւ այդ խօսքը:

գ) *նաեւ՝ գոյականաբար օգտագործուած ածականը, թուականը:*

Օրինակ՝
Մեծը կը պոռար, պզտիկը կու լար:
Կապոյտը կը նախընտրեմ:
Երեքն ալ միաբերան խօսեցան:

դ) *նաեւ՝ դերբայը եւ գոյականաբար օգտագործուած որեւէ բառ:*

Օրինակ՝
Անցածը մոռցուք կը դառնայ:
Պոռացողը իրաւունք չունենար անպայման:
Ուտողէն մի՛ վախճար:
Հասկցողին՝ շատ բարեւ:
Ծխելը վնասակար է:

- 3) Վաչիկը ըսաւ Շանթիկին.....
- 4) Դուն եւ ես բաւական ծու կրնանք հաւաքել:
- 5) Շանթիկն ալ այս խաղը շատ կը սիրէր:
- 6) Վաչիկը եւ Շանթիկը հասան անտառ եւ սկսան բոյներ փնտռել:
- 7) Ես անտառապահէն կը վախնամ,– ըսաւ Շանթիկը:
- 8) Անտառապահը քեռիս է,– պատասխանեց Վաչիկը:.....

ԱՆԵՆՔԱԿԱՅ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Անենթակայ նախադասութեան մէջ գործողութիւն կատարողը յայտնի չէ, ենթական առիասարակ արտայայտուած չէ, հետեւաբար կարելի չէ այն վերականգնել:

Օրինակ՝
«Ցրտեց»:

Անենթակայ նախադասութիւնները արտայայտում են՝

ա) բայի եզակի երրորդ դէմքով: Առիասարակ բնութեան երեւոյթների են վերաբերում:

Օրինակ՝
«Կանծրելէ»:

բ) բայի յոգնակի երրորդ դէմքով: Բոլորի կողմից կատարուող ընդհանրական գործողութիւններ են:

Օրինակ՝
Խաղողի թուփին տուի կ'ըսեն:
Տոլիի տերեւներով տուճա կը պատրաստեն:
Կենդանիներու եղջիւրներէն սանտր կը շինեն:

գ) ապառնի դերբայով եւ օժանդակ բայի եզակի երրորդ դէմքով: Որեւէ բանի անհրաժեշտութիւնը նշող նախադասութիւններ են:

Օրինակ՝
Վաղը ուղարկելու է նամակը:
Այս ոսկորը շունին տալու է:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յոյց տալ թէ հետեւեալ անենթակայ նախադասութիւնները ի՞նչ ձեւով են արտայայտուած:

- Յարութիւնին համար գործ մը գտնելու է:.....
- Հոս ամառ է, բայց Մեքսիկայի մէջ կը ձիւնէր:.....
- Իր վարմունքին անպատկառութիւն կ'ըսեն:.....
- Ծառերը յօտելու է այս շաբաթ:.....
- Մեր տղան ամուսնացնելու է:
- «Ակաբային հասող բարակը մէկ գին է» կ'ըսեն:

ԲԱՂԱԴՐԵԱԿ ԵՆՔԱԿԱՅՈՎ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Երբեմն, մեր խօսքը զօրացնելու նպատակով օգտագործում ենք երկու ենթակայներ: Օրինակ՝

*Ես ինքս բացի նամակը:
Դուն ինքդ տեսար աչքովդ:
Սենք բոլորս վկայ ենք:*

2) ՍՍՈՐՈԳԻՉ (ՍՍՈՐՈԳԵԱԿ) (*)

Ստորոգիչը նախադասութեան բայն է, որ ներկայացնում է ենթակայի կատարած գործողութիւնը կամ եղելութիւնը: Ուստի, ստորոգիչը գտնելու համար ենթակային ուղղում ենք «ի՞նչ կ'ընէ», «ի՞նչ կ'ըլլայ», «ինչպէ՞ն է» հարցումները:

Օրինակ՝
«Տիրանը կը քալէ»: Տիրանը ի՞նչ կ'ընէ → կը քալէ (ստորոգիչ)
«Անծրեւը կը սկսի»: Անծրեւը ի՞նչ կ'ըլլայ → կը սկսի (ստորոգիչ)

Ստորոգիչի պաշտօնը կատարում է դիմաւոր բայը, իր բոլոր եղանակներով ու ժամանակներով, նաեւ՝ յարադրական բայը (ցոյց տալ, կանգ առնել, մտիկ ընել):

(*) - Յիշեցում - Արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութեան մէջ օգտագործուող «բայ» կամ «ստորոգիչ» բառերը համապատասխանում են հայաստանեան «Ստորոգեալ» բառերին:

ԶԵՂՉՈՒՄՍ ՍՍՈՐՈԳԻՉՈՎ ՆԱՍԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Նախադասութեան մէջ յաճախ գեղչում է ստորոգիչը, եթէ այն հասկանալի է առանց օգտագործուելու: Օրինակ՝

Ան դուրսը նստաւ, իսկ ես՝ ներսը:
(Զեղչուած է նստայ ստորոգիչը, որ փոխարինուած է բութով):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գտնել եւ նախադասութիւնների կողքին նշել զեղչուած ստորոգիչը:

- Յասնիկը կարգապահ է, Յարութիւնը՝ անկարգ եւ թափափած:
- Մենք ամառը Հայաստան պիտի երթանք, անոնք՝ ոչ մէկ տեղ:
- Ան երէկ ժամանեց, ես՝ այսօր:.....
- Ռոստը թիչ ծամանակի կը կարօտի, բայց ճաշ պատրաստելը՝ երկար:

ԱՆԴԵՄ ՆԱՍԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Կան նախադասություններ, որոնք չունեն դիմադր բայ, հետեւաբար ոչ ենթակայ, ոչ էլ ստորոգիչ ունեն: Այսպիսի անդէմ նախադասությունները գործողութիւն կատարելու հրահանգ կամ ցանկութիւն, իղծ են յայտնում եւ կամ մի տեղեկութիւն են յայտարարում, երբեմն էլ հարցական բնոյթի են:

Օրինակ՝

Անթերի կատարել բժիշկին խորհուրդները (անորոշ դերբայ → հրահանգում է):

Ահա մեր տունը (տեղեկութիւն է հաղորդում):

Ինչպէ՞ս յայտնել իրեն այս իրականութիւնը (հարցական է):

Միրե՛լ, երջանկանա՛յ, ապրի՛ր... (ցանկութիւն է արտայայտում):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Յիշել ու արտագրել Արեւելահայ շատ ծանօթ բանաստեղծի շատ ծանօթ մէկ քերթուածի սկզբի չորս տողերը, որոնք մելամաղձոտ քերթողի մոռացման, անէացման ցանկութիւնները արտայայտող, շատ երաժշտական տողեր են ու միաժամանակ կարող են ներկայացուել, որպէս անդէմ նախադասութեան յաւ օրինակներ:

.....
.....
.....
.....

ԵՆԹԱԿԱՅԻ ԵՒ ԱՏՈՐՈՂԻՉԻ ՀԱՍԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ենթական եւ ստորոգիչը ունենում են նոյն դէմքը եւ նոյն թիւը:

Օրինակ՝

Ես քնացայ:

Դուք կը խնդաք:

Կատուն կը մկաւ:

Բազմակի ենթակաները պահանջում են յոգնակի ստորոգիչ:

Օրինակ՝

Արմէնը եւ Ալիսը օդանաւ նստան:

«Անէնքը, բոլորը, մէկ քանին» դերանունները պահանջում են յոգնակի ստորոգիչ:

Օրինակ՝

Ամէնքն ալ մեր տունն են:

Բոլորը միասին մեկնեցան:

Մէկ քանին մեր մօտ մնացին:

3) ԱՏՈՐՈՂԵԼԻ (*)

Հայերէնի մէջ էական բայը արտայայտում է «են» եւ «ըլլալ» ձեւերով, որոնք իրար անորոշացնում են: Սակայն անարմատ լինելու պատճառով այս երկու բայերը չեն կարող վիճակ, գործողութիւն ցոյց տալ: Անիմատ է ասել՝ «են» կամ «եղայ», քանի որ յայտնի չէ թէ ի՞նչ եղայ կամ ի՞նչ են: Հետեւաբար այս երկու բայերից անէն մէկը, ասանմին, չի կարող կատարել ստորոգիչի պաշտօն: Անհրաժեշտ է, որ իրենց ընկերանայ մի ուրիշ բառ (որը կարող է լինել գոյական, ածական, թուական, դերանուն կամ մակբայ), եւ միասնաբար կատարեն ստորոգիչի պաշտօնը: Օրինակ՝ «Ես մարդ եմ» կամ «Շատ ուրախ եղայ» նախադասութիւնների մէջ «են» եւ «եղայ» բայերը իրենց ընկերակից ունեն «մարդ» եւ «ուրախ» բառերը, որոնցից առաջինը գոյական է եւ երկրորդը՝ ածական:

Նախադասութեան այն անդամը (գոյական, ածական, թուական, դերանուն կամ մակբայ), որ ընկերանում է էական բայի եւ նրա հետ միասնաբար ցոյց է տալիս ենթակայի վիճակը, կոչւում է ստորոգելի, որ արտայայտում է տարբեր ձեւերով: Օրինակ՝

Գոյականով՝

Եղբայրս Արտաշն է:

Հայաստանը մեր հայրենիքն է:

Սեուկը մեր դրացիին կատուն էր:

Հեղինէն մայր եղաւ:

Ածականով՝

Շատ ուրախ եղայ մեզ ճանչնալով:

Մօրս մազերը ձերմակ են:

Թուականով՝

Մենք մեր տան մէջ չորս ենք:

Ճաշասեղանին շուրջ քեզմով տասներկու պիտի ըլլանք:

Դերանունով՝

Ո՞վ է դուք զարնողը:

Անցեալ տարի ան եղաւ մեր ուսուցիչը:

Յակոբն ալ մեզմէ է:

Մակբայով՝

Անոնց տունը հեռու ըլլալու է:

(*) Հայաստանեան քերականութեան մէջ, արեւմտահայերէնի աւանդական քերականութեան «Ստորոգելի» բառեզրը համապատասխանում է «Ստորոգելիական վերադիր» բացատրութեան, իսկ նախադասութեան էական բայը կոչւում է «հանգոյց»:

Ստորոգելին գտնելու համար էական բային ուղղում ենք՝ *ի՞նչ է, ո՞վ է, ինչպե՞ս էր, ի՞նչ եղաւ, ինչպե՞ս եղաւ, ինչպե՞ս կըլլայ* հարցումները: Օրինակ

Պողոսը ուսուցիչ է:
է → էական բայ, սահմանական եղ. ներկայ, եզակի, 3-րդ դեմք
Ռ՛վ է → Պողոսը → ենթակայ
Պողոսը *ի՞նչ է* → ուսուցիչ → գոյական ստորոգելի:

(*) Ուշադրութիւն.— Արեւմտահայերէնի ասանդական քերականութեան մէջ, միայն էական բայն է որ կարող է ստորոգելի ունենալ: Տարբեր բայերի դերբայական ձեւերը (գրած եմ, գրեր էի, գրուած է, ընելիք եմ, ըսելու եմ), այսինքն «եմ» կամ «ըլլայ» օժանդակ բայերով կազմուած բաղադրեալ ժամանակները չեն կարող ստորոգելի ունենալ: Ստորոգելին, պարտադրաբար, էական բայի ընկե-րացող եւ նրա հետ միասնաբար ենթակայի վիճակը ցոյց տուող գոյական, ածա-կան, թուական, դերանուն կամ մակբայ պիտի լինի: Այս իմաստով, անհրաժեշտ է տարբերել էական բայը եւ տարբեր բայերի բաղադրեալ ժամանակները իրարից, որոնց օժանդակում են «եմ» կամ «ըլլայ» բայերը: Օրինակ՝ «Ես իրեն գրած եմ» նախադասութեան մէջ թէ «եմ» օժանդակ բայը կայ, սակայն «գրած եմ»-ը էական բայ չէ, այլ «գրել» բայի յարակատար դերբայից յառաջացած յարակատար ժամանակն է: Մինչդեռ «Պողոսը ուսուցիչ է» նախադասութիւնը ունի «է» բայը, որ էական բայի Սահմ.եղանակ, ներկայ ժամանակն է եւ որպէս լրացում ունի «ուսուցիչ» գոյականը, որ նրան ընկերանում եւ՝ նրա հետ միասնաբար կատարում է ստորոգելիի պաշտօնը:

էական բայից բացի մի քանի չէզոք բայեր եւս կարող են ստորոգելի ունենալ, եթէ «է» կամ «ըլլայ» նշանակութիւնը ունեն: Օրինակ՝
Հայրս շուկան կը գտնուի (= հայրս շուկան է):
Պետրոսը ոսկերիչ դարձաւ (= Պետրոսը ոսկերիչ եղաւ):
Ղուս տխուր կ'երեւիս (= Ղուս տխուր ես):

Ստորոգելին գոյական կամ ածական կարող է լինել: Օրինակ՝

«Զինուորը քաջ է» (քաջ → ածական ստորոգելի):
«Յակոբ փաստաբան եղաւ» (փաստաբան → գոյական ստորոգելի):

Գոյական ստորոգելին է միայն, որ կարող է ուղղական, բացառական եւ գործիական հոլով ունենալ: Օրինակ՝

Ինքն ալ մեր ազգէն է:
Այս տունը շանթարգելով է:

Ուրեմն, էական բայի ընկերացող եւ նրա լրացումը կատարող բառը (գոյական, ածական, թուական կամ դերանուն) կոչուում է ստորոգելի, որ միշտ ենթակայի *ի՞նչ է* կամ *ինչպե՞ս է* լինելն է ցոյց տալիս:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տարբեր ստորոգիչներն ու ստորոգելիները: Ստորոգիչները ընդծել սեւ գոյնով, ստորոգելիները՝ կարմիրով եւ նշել իւրաքանչիւրի արտայայտութեան կերպը:

- ա) Երաժշտութիւնը հաճելի է:
- բ) Ծերունին եւ տղան կանգնած էին:
- գ) Ինչո՞ւ տխուր ես:
- դ) Գիւղը պատած էր թեթեւ մշուշ մը:
- ե) Այս մանչուկը մեր դպրոցէն է:
- զ) Աիրանուշը գիրքեր էր:
- է) Տափան Մարգարը հանդերը գացած էր:
- ը) Պալեան ճարտարապետ Վոսփորի ափին կառուցած է Տումապահէի պալատը:
- թ) Ռ՛վ է Թորոսին եղբայրը:
- ժ) Մեզք չորս յոգնած որսորդներ էինք:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԱՆԴԱՄԵՐ-ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՄԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

Երկրորդական անդամները լրացնում են ենթական եւ ստորոգիչը:

1) ԵՆԹԱԿԱՆՅԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

Ենթակայի կամ նախադասութեան որեւէ գոյական անդամի լրացումներն են՝
Ա) որոշիչը
Բ) յատկացուցիչը
Գ) բացայայտիչը

Ա) ՈՐՈՇԻՉ

Ենթակայի կամ որեւէ գոյական անդամի յատկանիշը, չափը, քանակը նշող լրացումները կոչուում են որոշիչ: Որոշիչը պատասխանում է *ինչպիսի՞նք*, *քանի՞նք*, *ո՞ր*, *որքա՞ն* հարցումներին: Օրինակ՝

Կարմիր վարդերը ծաղկեցան: (ինչպիսի՞ վարդեր → կարմիր (որոշիչ):

Որոշիչի պաշտօն կարող են կատարել հետեւեալ խօսքի մասերը.

ա. Ածականը, ինչպէս՝
Ցուրտ հովը կը սառեցնէր մարմինը:
Օտար լեզուն չի կրնար մայրենին փոխարինել:
Մարմարեայ սանդուխներէն վեր բարձրացաւ:

բ. Թուականը, ինչպէս՝
Երեքին մագերն ալ երկար են:
Երկրորդ յարկի ապակիները կտորած են հովէն:

Միսաքը իր դասարանին **երրորդ** հանդիսացաւ:

գ. **Գոյականը, եթէ** հայցական, սեռական եւ տրական հոլով չէ դրուած (որոնք կատարում են ուղիղ խնդիրի, յատկացուցիչի եւ անուղղակի խնդիրի պաշտօնները), այլ **ուղղական, բացարական եւ գործիական հոլով է**, ինչպէս՝

Մայրը **ոսկի մը** տուաւ իր տղուն:
Ոսկի Կատարանջանը շատ կը սիրէ Ալիսը:
Սանդուխով տունը իրենցն է:

դ. **Դերանունը**, ինչպէս՝

Բոլոր շուններուն մէջ **մերը** շատ խելացի է:
Անոր շատ չեն վատահիր:
Ոմանք ուրիշ կարծիք ունին այս մասին:
Ասոնք յարմար չեն մեզի:

ե. **Մակբայը**, ինչպէս՝

Ուժգնօրէն հարուածեց:
Հովը **յանկարծ** փչել սկսաւ:
Անձրեւը **միշտ** կը շարունակուի:
Մէկէնհիմէկ ետ դարձաւ եւ տեսաւ զիս:

զ. **Կայք եւ կապի խնդիրը**, ինչպէս՝

Ես **իրեն պէս** գեղեցիկ կ'ուզեմ հագուիլ:
Առանց պայուսակի փողոց չեն ելլեր:
Եղբօրս հետ եկեղեցի գացի:

է. **Յարակատար եւ ենթակայական դերբայները, ինչպէս նաեւ անորոշ դերբայի սեռական հոլովը**, ինչպէս՝

Փրթած կոճակը պէտք է կարել:
Կապոյտ լողագետը **հագնող** անձը հօրեղբայրս է:
Դողդաջող շրթներով համբուրեց Աստուածաշունչը:
Արագ **աշխատելու** դարն է մերը:

Որոշիչի միջոցաւ իմաստը լրացուող բառը կոչուում է **որոշեալ**: Օրինակ՝
«**Նոր կօշիկը սիրեցի**» նախադասութեան մէջ **նոր** բառը որոշիչ է, իսկ **կօշիկ** բառը՝ **որոշեալ**:

Որոշիչը առ հասարակ նախադաս է, սակայն կարող է նաեւ յետադաս լինել:

Ուշադրութիւն.—
Որոշիչը պաշտօնի անուն է, սակայն **որոշեալը** պաշտօնի անուն չէ: **Որոշեալ գոյականը ունենում է իր յատուկ պաշտօնը**: Օրինակ՝ «Նոր կօշիկը սիրեցի» նախադասութեան մէջ **կօշիկ** որոշեալը նախադասութեան **ուղիղ խնդիրն է**:

Մէկէլ արեւի բառեր միասնաբար կարող են կատարել որոշիչի պաշտօնը: Օրինակ՝

«**Շրթանի փայտէ շինուած** տուտուկը լաւ նուագարան մըն է» նախադասութեան մէջ ընդգծուած բառերու խումբը կոչուում է **բառակապակցութիւն, որ կատարում է որոշիչի պաշտօնը**:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) **Սեւ գրիչով ընդգծել որոշիչները, կարմիրով՝ որոշեալները:**

Հայրենի դաշտերուն բերքը առատ է: Երկրորդ օրն է որ այստեղ եմ: Կանաչ այգիներ եւ սկացիկ բարտիներ կը տեսնուին ամենուրեք: Լեռնային թեթեւ հովը կ'օրօթ գիւղին ոսկի արտերը: Հասուն հասկերը կը ժպտին: Մարդկային մեքե-նան ասանց գործիքի կ'աշխատի անդուլ: Աւելի քան յիսուն մշակներ են: Անոնց արագ աշխատանքը կը զարմացնէ բոլորս: Արեւէն խանձած դէմքով մարդիկ են: Հեռուէն կը լսուի գառնուկներու անուշ մայիւնը: Գեղեցիկ է գիւղի ամառնային տեսքը: Գիտի ուզէի կապուտակ երկինքով, կարկաչող վտակով այս գիւղը բնակի մշտապէս:

2) **Կազմել նախադասութիւններ, հետեւեալ որոշիչներով՝** հաճելի, կարօտագին, հայկական, բազմաթիւ, յաթախ, սրամիտ, համով, ուր:

Բ) ՅԱՏԿԱՑՈՒՅԻՉ
Յատկացուցիչը գոյականի այն լրացումն է, որ ցոյց է տալիս թէ որո՞ւ է պատկանում արարկան: Յատկացուցիչը ունենում է սեռական հոլով եւ պատասխանում է որո՞ւ, ինչի՞, որո՞նց, ինչերո՞ւ հարցումներին:

Օրինակ՝
Մինասին գիրքը հոս է:
(Որո՞ւ գիրքը → **Մինասին** → սեռ. հոլով, յատկացուցիչ, «ն» որոշիչ յօդով: Ուշադրութիւն.—
Արեւմտահայ գրական լեզուում սեռական հոլով յատկացուցիչը ստանում է «ն» որոշիչ յօդը (հողին բերքը, սեղանին ոտքը), մինչ արեւելահայ լեզուում գոյականական անդամի լրացումը յօդ չի ստանում, երբ պատկանելիութիւն է արտայայտում (հողի բերքը, սեղանի ոտքը):

Յատկացուցիչի պաշտօնը կարող են կատարել բոլոր գոյականները, դերանունները, նաեւ որեւէ բառ, որ կարող է սեռական հոլով ունենալ: Այսպէս, յատկացուցիչը արտայայտում է՝

ա) **Գոյականով՝**
Եկեղեցին դուք գոց է:
Տանտիրոջ դերը կարետր է:
Գիրքիս կողքը մաշած է:

բ) **Դերանունով, ածականով եւ գոյականաբար օգտագործուած որեւէ բառով՝**
Իմ անունս Արբուհի է:
Մեծին ձեռքը սեղմեցի:
Կարմիրին կերպարը աւելի լաւ է:
Հեռանալու ատեն ետ նայեցաւ:

Յատկացուցիչ ունեցող գոյականական անդամը կոչուում է յատկացեալ: Օրինակ՝
«Մինասին մայրը» նախադասութեան մէջ «մայրը» բառը յատկացեալ է:

Ուշադրութիւն.—
Յատկացուցիչը պաշտօնի անուն է, սակայն յատկացեալը պաշտօնի անուն չէ:
Յատկացեալը ունենում է իր ինքնայատուկ պաշտօնը:
Օրինակ՝
«Մինասին մայրը կը սիրէ խնձորը» նախադասութեան մէջ
Մինասին → Յատկացուցիչ «մայրը»-ին
մայրը → Յատկացեալ «Մինասին», բայց *ենթակայ՝ «կը սիրէ» ստորոգիչին:*

Յատկացուցիչի գեղջում – Ստացական յատկացեալ – Արեւմտահայ գրական լեզուի մէջ անձնական դերանունների սեռական հոլովները (իմ, քու, իր, անոր, մեր, ձեր, իրենց, անոնց) յայտնի են «Ստացական դերանուն» անուամբ: Արդ, ստացական դերանունի եզակի առաջին եւ երկրորդ դէմքերով արտայայտուած յատկացուցիչները («իմ», «քու») յաճախ չեն օգտագործուում, այլ, նախադասութեան իմաստը հասկացուում է յատկացեալին հետ դրուած «ս» կամ «դ» ստացական յօդից: Այսպիսի յատկացեալը ստացական է կոչուում:

Օրինակ՝
«Գիրքիս կողքը մաշած է» (գեղջուած է «իմ» ստացական դերանունը):

Յատկացուցիչ եւ կապի խնդիրը.— Պէտք չէ շփոթել յատկացուցիչն ու կապի խնդիրը:

Օրինակ՝
Ծառին տերեւները թափեցան:
Ծառին վրայ տերեւ չմնաց:

Առաջին օրինակին մէջ «ծառին»-ը սեռական հոլով յատկացուցիչն է «տերեւները» գոյականին, որը միաժամանակ կատարում է ենթակայի պաշտօնը:
Երկրորդ օրինակին մէջ «ծառին»-ը դարձեալ սեռական հոլով է, սակայն յատկացուցիչ չէ, քանի որ «վրայ» բառը գոյական չէ, այլ կապ (յետադրութիւն): Ուստի, «ծառին»-ը կապի խնդիր է եւ երկուքը միասնաբար լրացնում են «չմնաց» ստորոգիչը:

Երբ նոյն գոյականը ունի թէ՛ յատկացուցիչ եւ թէ՛ որոշիչ, նախ գրում ենք յատկացուցիչը, յետոյ՝ որոշիչը եւ վերջապէս՝ լրացեալ գոյականը, ըստ շարադասութեան օրէնքին: Այս կարգը բանաստեղծութեան մէջ երբեմն խանգարում է եւ յատկացուցիչը դառնում է յետադաս:

Օրինակ՝
Պարտեզի հաստաբուն կաղնին ձեղքուեցաւ շանթէն:

Այս նախադասութեան մէջ «պարտեզի» բառը յատկացուցիչ է (պարտեզի կաղնին), «հաստաբուն»-ը որոշիչ է (հաստաբուն կաղնին) եւ «կաղնի» բառը ենթակայ է, որ լրացում է յատկացուցիչի եւ որոշիչի միջոցաւ:
Իսկ բանաստեղծութեան մէջ կարելի է տեսնել յատկացուցիչը որպէս յետադաս:
Օրինակ՝
Դողաց հիմքը երկրի (փոխանակ՝ երկրի հիմքը դողաց):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Սեւ գրիչով ընդգծել յատկացուցիչները եւ կարմիրով՝ յատկացեալները:
Արմէնին աչքերը սրճագոյն են:
Ծովուն ջուրը ողողեց ափունքը:
Երկուքին փաստերն ալ լսեցի:
Աչքերուն լոյսը շատ նուագեր է:
Աբխազում աղային սիրտը կը հասնէր:
Ծառուղիին այդ անկիւնէն կը տեսնուէր տունը:

2) Սեւով ընդգծել յատկացուցիչները եւ կարմիրով՝ կապի խնդիրը իր կապով:
Մեր դպրոցին առջեւ կը գտնուի ընդարձակ բակը:
Մելինէին քրոջ աղջիկը ծովուն ջուրերուն մէջ ինկաւ:
Եկեղեցին մեր բոլորիս տունն է, որուն մէջ կ'ամուսնանանք:
Աղջկան վիճակը իր սրտին ամենօրեայ հնհնուքն էր եղեր:
Ժողովուրդը թափօրով ուղղուեցաւ դէպի դպրոցի շինութեան վայրը:
Անձայրածիր տարածութեան մէջ կը տեսնուէին շէնքին հիմերը:

3) Սեւով ընդգծել յատկացուցիչները եւ կարմիրով՝ որոշիչները:
Իմ սուրբ հայրենիք, սրտիս զարկն ես դուն:
Կը լսէի ձիուն գինովցնող շնչառութիւնը:
Խորանին վրայ քահանայ մը եկեղեցիին լեզուով կը մրմնջէ աղօթք մը:
Գիւղին ջուրը հեռաւոր աղբիւրէն կու գայ:

Գ) ԲԱՅԱՅԱՅՏԻՉ
Գոյականական անդամի ո՛վ եւ ի՛նչ լինելը ցոյց տուող լրացումը կոչուում է բացայայտիչ: Օրինակ՝

Արմէնը՝ **ընկերս**, արձակուրդէն նոր վերադարձաւ:
Պ. Դուրեան՝ **հայ քնարերգակ բանաստեղծը**, 21 տարեկանին մահացած է:

Անին՝ *Բագրատունեաց մայրաքաղաքը*, ներկայիս աներակ է:

Այս նախադասությունների բացայայտիչներն են «*քնկերս*», «*հայ բնաբերգակ բանաստեղծը*» և «*Բագրատունեաց մայրաքաղաքը*», որոնք ցոյց են տալիս Արմենի և Պ. Դուրեանի ով լինելը, Անիի ինչ բան լինելը:

Բացայայտիչ ունեցող անդամը կոչում է բացայայտեալ: Օրինակ՝ վերի օրինակների մէջ Արմենը, Դուրեանը և Անին բացայայտեալներ են:

ԲԱՑԱՅԱՅՏԻՉԻ ՇԱՐՈՂԱՍՈՒԹԻՒՆԸ

Բացայայտիչը սովորաբար յետադաս լրացում է, ինչպէս վերի օրինակների մէջ էլ տեսնուում է (մինչդեռ որոշիչն ու յատկացուցիչը սովորաբար նախադաս են):

Բացայայտիչը բացայայտեալից գատուում է բուրով և նախադասութեան միւս անդամներից՝ յաճախ ստորակէտով: Իսկ եթէ բացայայտիչը յետադաս է, այսինքն նախադասութեան վերջին բառն է, իրեն յաջորդում է բնականաբար վերջակէտը:

Բացայայտիչն ու բացայայտեալը ունենում են նոյն հոլովը, նոյն դէմքն ու թիւը:

Առաջին ու երկրորդ դէմքի բացայայտեալների հետ համաձայնելու համար բացայայտիչն ստանում է դիմորոշ յօդ. առաջին դէմքի պարագայում «*ս*», երկրորդ դէմքի պարագայում «*դ*» յօդը:

Օրինակ՝

Մենք՝ աշակերտներս, լողալ շատ կը սիրենք:

Դուք մարզիկներդ, պիտի յիշէք Պրագիլիացի ֆութպոլիստ Փելէն:

Ձեզի՝ ուսուցիչներուդ, լաւ աշակերտներ պէտք են:

Այստեղ, առաջին նախադասութեան մէջ «մենք» բացայայտեալը և «աշակերտներս» բացայայտիչը դրուած են յոգնակի Ա. դէմքով, ուղղական հոլովով «ս» յօդով: Երկրորդ նախադասութեան մէջ բացայայտիչն ու բացայայտեալը դրուած են յոգնակի Բ. դէմքով, ուղղական հոլովով և «դ» յօդով: Իսկ երրորդ նախադասութեան մէջ «ձեզի» բացայայտեալը և «ուսուցիչներուդ» բացայայտիչը դրուած են յոգնակի, Բ. դէմքով, բայց տրական հոլովով և «դ» յօդով:

Բացի այս սովորական բացայայտիչից, կայ նաեւ մասնակի բացայայտիչը, որ բացայայտեալին կապուում է «*այսինքն*», «*իբրեւ*», «*որպէս*», «*ինչպէս*»... բառերով և նրա իմաստը բացայայտում է ոչ լրիւ կերպով, այլ՝ մասնակիօրէն:

Օրինակ՝

Արսէնը, *որպէս* բժիշկ, շատ փնտռուած է:

Այս նախադասութեան մէջ «*որպէս բժիշկ*»-ը մասնակի բացայայտիչ է, որ մասնակիօրէն բացայայտում է Արսէնի շատ փնտռուած լինելը՝ միայն որպէս բժիշկ:

Բացայայտիչը կարող է ունենալ իր լրացումը (որոշիչ կամ յատկացուցիչ): Այդ պարագայում բուրք դրուում է լրացումից առաջ, ստորակէտը՝ լրացումից յետոյ:

Օրինակ՝

Պետրոսը՝ *Թորոսին եղբայրը*, եկաւ մեր տունը (Թորոսին → յատկացուցիչ):

Մետրոպ Մաշտոց *հանճարեղ գիտաբարը*, ստեղծեց մեր այբուբենը

(հանճարեղ → որոշիչ):

Ան՝ *հանճարեղ Կոմիտասը*, բիւրեղացուց հայ երաժշտութիւնը → (նոյնպէս):

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գտնել և ընդգծել բացայայտիչները: Յարմար տեղը դնել բուրք և ստորակէտը:

Հայաստանի մայրաքաղաքը Երեւանը օրէ օր կը գեղեցկանայ:

Հայոց խորհրդանշական լեռը Արարատը կը գտնուի մեր սահմանէն անդին:

Հիւրը մօտեցաւ մեզի աշակերտներուս և կապոցներ նուիրեց իւրաքանչիւրիս:

Բոլորը կը ձանջնան մեր մեծ բանաստեղծը Պարոյր Սեւակը:

Մենք Հայերս իրաւունք չունինք տկարանալու, յուսահատելու:

Գոմին մէջ մնացեր էին երկու կովերը Սիրունը և Ճակտիկը:

Մայրը կուրծքին կը սեղմէր իր աղջիկը արկածահար Յասմիկը:

Ժողովուրդը կը պաշտէր Վահագնը որպէս վիշապաքաղ և Աստղիկը իբրեւ մայրութեան խորհրդանշիչ:

2) ԲԱՅԱԿԱՆ ԱՆՂԱՄԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

ՍՏՈՐՈՂԻՉԻ (ԲԱՅԻ) ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

Աստորոգիչն ունի իրեն յատուկ լրացումներ, որոնք կոչուում են՝

1. *Խնդիրներ*

2. *Պարագաներ*

1. *ԽՆԴԻՐՆԵՐ*-ը ցոյց են տալիս առարկաներ (անձ, անասուն, իր, բոյս, վայր, բնութեան երեւոյթներ), որոնք այս կամ այն կերպով մասնակցում են գործողութեանը և լրացում են բայը:

Օրինակ՝

Յասմիկը *նամակ* գրեց:

Յասմիկը ի՞նչ գրեց → *նամակ* գրեց:

Այս նախադասութեան մէջ *նամակ* բառը լրացնում է գրելու գործողութիւնը, որով հասկանում ենք թէ Յասմիկ ի՞նչ գրեց:

Խնդիրի պաշտօնը կարող են կատարել հոլովուող բառերը (գոյական, ածական, թուական, դերանուն, անորոշ դերբայ): Խնդիրները պատասխանում են գո՞ւ, թուա՞յն, դե՞րանուն, անորո՞շ դերբայ:

ինչ(ն), որո՞ւ(ն), ինչի՞(ն), ինչէ՞(ն), որմէ՞, ինչո՞վ հարցումներին:

Խնդիրները երկու տեսակ են՝
ա) Ուղիղ խնդիր,
բ) անուղղակի խնդիր:

Ա) ՈՒՌԻՂ ԽՆԴԻՐ-ը ցոյց է տալիս այն առարկան, որուն վրայ ուղղակիորեն կատարում է գործողությունը: Ուղիղ խնդիրը դրուում է հայցական հոլովով եւ պատասխանում է գո՞վ (անձի պարագայում) կամ ի՞նչ(ը) հարցումներին: Ուղիղ խնդիր են պահանջում միայն ներգործական սեռի բայերը:

Օրինակ՝
Ես կը սիրեմ ընկերս:
կը սիրեմ → ներգործական բայ
գո՞վ կը սիրեմ → ընկերս → հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր:
Այս նախադասութեան մէջ «կը սիրեմ» ներգործական բայ է, սիրելու գործողութիւնը տեղի է ունենում «ընկերս» բառի վրայ, որ հայցական հոլով, ուղիղ խնդիրն է սիրել բայի, քանի որ սիրելու գործողութիւնը ուղղակիորեն իր վրայ է կրում:

ՅԻՇԵՑՈՒՄ.-
ա) Արեւմտահայերէնի հայցական հոլովը գոյականի անվիովիս ձեւն է ներկայացնում, այսինքն, ձեւով չի տարբերում ուղղականից, սակայն ենթակայ չէ, այլ ներգործական բայի ուղիղ խնդիրի պաշտօնն է կատարում: Հայցական հոլովը կարող է նաեւ լինել տեղի, ձեւի, ժամանակի, պատճառի, նպատակի եւ չափի պարագայ:

բ) Արեւմտահայերէնի մէջ ուղիղ խնդիրը անձի պարագայում պատասխանում է «գո՞վ» հարցումին եւ դրուում է հայցական հոլովով, իսկ արեւելահայերէնում պատասխանում է «ո՞ւմ» հարցումին եւ դրուում է տրական հոլովով («Արմէնը ո՞ւմ է սիրում = սիրում է եղբորը):

գ) Արեւմտահայերէնի անանդական քերականութեան մէջ ուղիղ խնդիրը ժամանակին կոչւում էր «սեռի խնդիր», քանի որ ենթակայի յարաբերութիւնն է ցոյց տալիս գործողութեան հետ, իր վրայ է կրում ենթակայի գործողութիւնը: Ներկայիս կոչւում է «ուղիղ խնդիր», քանի որ ուղղակիորեն լրացնում է բայը եւ նրա խնդիրն է դառնում:

Յաճախ, հայցական հոլովը դրուած երկու բառեր միասնաբար կատարում են բաղադրեալ ուղիղ խնդիրի պաշտօնը:

Օրինակ
Ուսուցիչը մեզ երկուքս հրաւիրեց երաժշտահանդէսի:
Ձեզ բոլորդ շատ կը սիրեմ:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծել հայցական հոլով ուղիղ խնդիրները:
Հայ գինուորները Շուշի քաղաքը գրաւեցին:
Պատուորը յանցաւորը պատմեց:
Հողագործը հողը կը հերկէ:
Ճարտարապետը Երեւանի շէնքերը քննեց եւ ամրացուց:
Ոստիկանը գողը ձերբակալեց:
1870-ին Գէորգ Դ. Կաթողիկոս կը հիմնէ Գէորգեան ճեմարանը Էջմիածնի մէջ:
Բժիշկը խնամեց վիրատուները:
Հունգարացի Տիկ. Նիսըն իր տունը տարաւ հիւանդ Եղիան:
Տիկ. Նիսըն անձնուիրութեամբ խնամեց գրող Եղիա Տէմիրձիպաշեանը:
Արաքսիա անմիջապէս բերաւ հաց ու պանիր:
Նահապետ Ռուսինեան գրած է «Կիլիկիա» քերթուածը, որ երգի վերածուած է:
Գայլերը գառնուկը բզբտեցին:
Գետի ջուրերը ողողեցին իրենց շուրջի տուները:

2) Կազմել ուղիղ խնդիր ունեցող նախադասութիւններ հետեւեալ բայերով՝ ազատել, բարձրացնել, լուսաւորել, ճանչնալ, յարգել, նստեցնել, սորվիլ:
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Բ) ԱՆՈՒՂԱԿԻ ԽՆԴԻՐ-ը ցոյց է տալիս գործողութեան հետ անուղղակիորեն կապ ունեցող առարկաներ: Անուղղակի խնդիրները դրուում են տրական, բացառական կամ գործիական հոլովներով եւ պատասխանում են ինչի՞, ինչի՞ մասին, ի՞նչ բանի(ն), որո՞ւ(ն), որո՞ւ մասին, ինչէ՞, ի՞նչ բանէ, որո՞ւ կողմէ, ինչո՞վ հարցումներին:

Օրինակ՝
Հեղինէն իր գիրքը ինձի տուաւ (տրական հոլով):
Տիգրանը ծրար մը ստացաւ Գէորգէն (բացառական):
Ամառը Հայաստան պիտի երթամ օդանաւով (գործիական):

Անուղղակի խնդիրները լինում են մի քանի տեսակ՝
ա) Յանգման, բ) Անջատման, գ) Սիւրջի, դ) Ներգործող, ե) Վերաբերութեան:

ա) Յանգման խնդիրը ցոյց է տալիս այն առարկան, որին մօտենում եւ յանգում է գործողութիւնը կամ որին մատուցում է մի բան: Յանգման անուղղակի խնդիրը դրուում է տրական հոլովով եւ պատասխանում է որո՞ւ, ի՞նչ բանի հարցումներին:

Օրինակ՝

Շուշիի ազատութեան լուրը անմիջապէս հասաւ մեզի (որո՞ւ):
Վկայականը տուին յաջող աշակերտին (որո՞ւ):
Մամիկը դողդալէն մօտեցաւ կրակարանին (ի՞նչ բանի):

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծել յանգման խնդիրները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:
Կատուն կամաց մը մօտեցաւ մուկին գտնուած ծակին:
Մեքենան արագ կը մօտենար գիւղին:
Մայրս լուր ուղարկեց ուսուցչուհիին:
Ծերուկը նստաւ ծառի կոճղին:
Մայրը իր մեռած տղուն նկարը կը մօտեցնէր շրթներուն եւ կը համբուրէր:
Խաչիկ կասկածանքով կը նայէր ծուկերուն:
Աճապարէ՛, հագիւ պիտի հասնիս գնացքին:
Հիւանդը մահուան կը մօտենար անզգալիօրէն:
Մեր բողոքի նամակը քաղաքապետին յղեցինք:
Ան իր տեղը ինձի տուաւ:

2) Կազմել յանգման անուղղակի խնդիր ունեցող նախադասութիւններ հետեւեալ բայերով՝ նայիլ, հասնիլ, յղել, մօտենալ, տալ:
.....
.....
.....
.....

բ) Անջատման անուղղակի խնդիրը ցոյց է տալիս այն ասարկան, որից սկիզբ է առնում, անջատում, հեռանում է գործողութիւնը: Անջատման խնդիրը դրւում է բացատրական հոլովով եւ պատասխանում է որմէ՞, ի՞նչ բանէ՞ հարցումներին:

Օրինակ՝

Կարդանը *Ամերիկայէն* եկաւ Հայաստան:
Զինուորները իրենց *ընտանիքներէն* հեռացան եւ գացին ճակատ:
Գառնուկը չկարողացաւ ազատիլ գայլի *երայիւն*:
Հացին կտոր մը կտրեց եւ տուաւ ընկերոջը:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել անջատման խնդիրները հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Արամը գործէն եկաւ ու ծով գնաց:
Հիւանդութիւնը հեռու պահեց զինք երաժշտահանդէսներէ:
Փլաւն ա՛ռ քիչ մը:

Այս գործիքը Ամերիկայէն կու գայ:
Ինչ ալ չէր գիտեր թէ ի՞նչ բանէ կը փախչէր:
Այս յաւաշ հացը կու գայ Սուրիկի փութէն:
Զկրցինք ազատիլ մեր թշնամիներուն ծեռքէն:
Շոգենաւը քարաւիէն կը բաժնուի դանդաղօրէն:
Շատ յուզիչ է, երբ նամակ կը ստանաս ծնողքէդ:
Քրակամութիւնը ժողովրդեան կեանքէն պիտի քաղուի:
Նամակ ստացայ Ամերիկայէն:
Ծաղիկներ կը հաւաքէր դաշտերէն:
Վագոնները զատեցին իրարմէ:

գ) Միջոցի անուղղակի խնդիրը ցոյց է տալիս այն ասարկան, որ իրերէ միջոց, իրերէ գործիք է ծառայում գործողութիւն կատարելու: Միջոցի խնդիրը դրւում է գործիական հոլովով եւ պատասխանում է ինչո՞ւ կ'հարցումին:

Օրինակ՝
Զինական *մելանով* զծեցի այս նկարը:
Ապուրը *դգալով* կը խմեն:
Տխուր *աչքերով* կը դիտէր հորիզոնը:

Ուշադրութիւն.—
Անձի անունները միջոցի խնդիր չեն կարող դառնալ, քանի որ կարելի չէ ասել «Մելինէով թատրոն գացի»: Սակայն, կարելի է օգտագործել «հետ» կամ «միջոցաւ» կապերը: Օրինակ՝ «Մելինէին հետ գացի թատրոն» կամ «Նամակը Յակոբին ուղարկեցի Մելինէին միջոցաւ»: Այս նախադասութիւնների մէջ «Մելինէին հետ»-ը եւ «Մելինէին միջոցաւ»-ը միջոցի խնդիրներ են:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել միջոցի խնդիրները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Պր. Տնօրէնը ստացաւ թղթատարով ուղարկուած բողոքագիրը:
Սարգիսը օդանաւով պիտի երթայ Հայաստան:
Քիթով կը շնչենք, աչքերով կը տեսնենք, բերանով կ'ուտենք:
Քահանան ամուսնացողներու զլուխը իրարու կապեց նարստով:
Այս նամակը համակարգիչով գրեցի:
Ներգաղթողներու կարաւանը հայրենիք հասաւ Արմենիա նաւով 1946ին:
Պտուղները քեզի կ'ուղարկեն պարտիզպանիս միջոցաւ:
Բ. Աշխարհամարտին, Հայերը Գերմանիա մտան Սասունցի Դաւիթ հրասայլով:

դ) Ներգործող անուղղակի խնդիրը ցոյց է տալիս այն ասարկան, որ իր կատարած գործողութեամբ ազդում է, ներգործում է ենթակային կրպակ: Ներգործող խնդիր են պահանջում «ուիլ» վերջաւորութեամբ կրաւորական սեռի բայերը: Ներգործող խնդիրը դրւում է առհասարակ բացատրական, երբեմն նաեւ գործիական հոլովով:

Օրինակ՝

Խեղճ աղջիկը խաբուեցաւ այդ տղայէն:
Տան տանիքը քանդուեցաւ փոթորիկէն:
Սեւանի ճանապարհը եզերուած է բարտիներով:

Ուշադրութիւն.–

Ներգործող խնդիրը չչփոթել անջատման եւ միջոցի խնդիրների հետ, որոնք նոյնպէս բացառական եւ գործիական հոլով են, սակայն չունեն կրատրական բայ: Օրինակ՝ «Տղան հեռացաւ մօրմէն»: Մինչդեռ ներգործող խնդիրը գործողութիւնը կատարողն է (վերեւի առաջին նախադասութեան մէջ «տղան» է խաբելու գործողութիւնը կատարողը) եւ եթէ կրատրական բայը վերածենք ներգործականի, ներգործող խնդիրը դառնում է ենթակայ, իսկ ենթական դառնում է ներգործող խնդիր:

Այսպէս, վերեւի նախադասութիւնների կրատրական բայերը ներգործականի փոխելով ստանում ենք՝

- Տղան* (ենթակայ) խաբեց *աղջիկը* (հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր):
- Փոթորիկը* (ենթակայ) քանդեց *տանիքը* (հայցական հոլով ուղիղ խնդիր):
- Բարտիները* (ենթակայ) եզերած են Սեւանի *ճանապարհը* (ուղիղ խնդիր):

Ներգործող խնդիրը կարող է արտայայտուել նաեւ «կողմէ», «ծեռամբ», «ծեռով» կապերով, ինչպէս՝ «Պատուանշանը իրեն տրուեցաւ քաղաքապետին կողմէ»: «Նամակը Սարգիսին ուղարկուեցաւ Եղիշէի ձեռքով»:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծել ներգործող խնդիրները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Գողը բռնուեցաւ ոստիկանէն:
Արցախը ազատագրուեցաւ Մոնթ Մելքոնեանի զինուորներուն կողմէ:
Նախիջեանի հայկական զերեզմանները պղծուեցան թշնամիէն:
Վանիկը խայթուեցաւ մեղունէ:
Ծաղիկները կ'օրօրուին հովէն:
Ուսուցիչը կը սիրուի աշակերտներէն:
Հօրս ոտքը վիրատրուեցաւ ականէն:

2) Սեւով ընդգծել ներգործող խնդիրները եւ կարմիրով՝ անջատման խնդիրները:

Արան հեռացաւ Սիրարփիէն:
Հայկ Նահապետ շատ սիրուեցաւ ժողովուրդէն:
Յովհաննէս Կիպրոս կղզիէն մեկնեցաւ Ռուսիա:
Աւագակը բռնուեցաւ եւ քարկոծուեցաւ քաղաքի բնակիչներէն:
Կեանքը հեռացուց գայն իր երկրէն:
Թամարը բաժնուեցաւ իր անուսինէն:
Պատուով դրկտորի տիտղոս տրուեցաւ իրեն, Ակադեմիայի կողմէ:

Ե) Վերաբերութեան անուղղակի խնդիրը ցոյց է տալիս այն առարկան, որին վերաբերում է խօսքը, որի մասին տեղեկութիւն է տրուում: Վերաբերութեան խնդիրը դրոււմ է երբեմն՝ տրական, առիասարակ՝ բացառական հոլովով եւ վերաբերութիւն արտայայտող «մասին», «նկատմամբ», «վերաբերեալ», «վրայ» կապերով:

Օրինակ՝

Ամէն հանդիպումի կը խօսէինք մեր դպրոցական օրերէն:
Միշտ կը պատմէր իր մարզիկի կեանքի տարբեր դրուագներուն(*) մասին:
Անընդհատ կը խօսէր Արցախի պատերազմին վրայ:

(*) - Իրերայաջորդ յատկացուցիչներու պարագային, «ն» յօղը դրոււմ է վերջին յատկացեալի վրայ (իր մարզիկի կեանքի տարբեր դրուագներու մասին):

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Ընդգծել վերաբերութեան խնդիրները հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:
Յաճախ կը խօսի իր մանկութեան տարիներէն:
Մայրը կը սպասէր ցանկալի լուրի մը իր գաւակէն:
Տպագրուած յօդուածի շուրջ ծաւալեցաւ մտքերու փոխանակութիւն:
Շրջանակ կազմած կը գրուցէին օդի բարեխառնութեան վրայ:
Կը խօսէին անցած-գացած օրերէն:
Այդ հարցի վերաբերեալ կ'արտայայտէին տարբեր կարծիքներ:
Որոշեց այդ մասին պատմել Յարութիւնին:
Դժգոհութիւն ունիմ մեր տնօրէնէն:

2) Կազմել վերաբերութեան խնդիր ունեցող նախադասութիւններ հետեւեալ բայերով՝ պատմել, խօսիլ, հաղորդել, գրուցել, խորհիլ:

.....
.....
.....
.....
.....

2. ՊԱՐԱԳԱՆՆԵՐ
Բայի միւս լրացումը կոչոււմ է պարագայ: Եթէ խնդիրները ցոյց են տալիս գործողութեան հետ կապ ունեցող առարկաներ, ապա պարագաները բնութագրոււմ են նոյնինքն գործողութիւնը, գործողութեան այլազան հանգամանքները, նրա կատարման վայրը, ժամանակը, նպատակը, պատճառը, չափն ու ձեւը: Պարագաները արտայայտոււմ են մակբայով, ածականով, դերանուններով, դերբայական ձեւերով:

Օրինակ՝

Գլուխը *խորհրդաւոր* շարժեց:
Ան *արագօրէն* անցաւ մեր առջեւէն:
Հիմա կրնամ խօսիլ այդ մասին:

Այս նախադասութիւնների մէջ ընդգծուած բառերը պարագաներ են:

Պարագաները մի քանի տեսակ են՝
ա) Տեղի, բ) ժամանակի, գ) նպատակի, դ) ձեւի, ե) պատճառի, զ) հիմունքի,
է) չափի, ը) պայմանի պարագաներ:

ա) Տեղի պարագան նախադասության այն անդամն է, որը ցույց է տալիս այն տեղը, ուր կատարում է գործողությունը, ուրկէ սկսում է, դէպի ուր դիմում է գործողությունը: Տեղի պարագան դրուում է տարբեր հոլովներով եւ «մէջ», «վրայ» եւ այլ կապերով, ինչպէս նաեւ՝ մակբայներով ու դերանուններով:
Տեղի պարագան պատասխանում է *ո՞ւր, ուրկէ՞, դէպի ո՞ւր հարցումներին:*

Օրինակ՝

Հոս շատ հանդարտ է (ո՞ւր):
Ան շուկայէն եկաւ (ուրկէ՞):
Արշակը դուրս եկաւ (ո՞ւր):
Ես ծնած եմ Պոլիս (ո՞ւր):
Ծառին վրայ ագռաւ մը կայ (ո՞ւր):
Իրենց մակոյկը *դէպի ափունք* կ'ուղղուէր (դէպի ո՞ւր):
Կ'անցնէին ծաղկաւետ *դաշտերէ* (ուրկէ՞):

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել տեղի պարագաները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Հրոմի Պապը՝ Յովի Պօղոս Բ., Երեւան բերաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի մատուցը:
Դէպի երկինք կը բարձրանային աղանիները ձերմակ:
Անին Հայաստանէն կու գար, նուէրներով բեռնաւոր:

...Ու ես կերթամ դէպի աղբիւրը լոյսի...

Գրասեղանիս վրայ,
Սա սկաւառակին մէջ կայ բուռ մ'հող
բերուած հոն, հայրենիքի դաշտերէն:
... Իր մէջ կը կայծկոյտայ հոգի մը հին
... Ա՛գգ մը կայ հոն
... Որ հողի բնատուր մարմնոյն տակ ինձ կը խօսի (Պ. Դ.):

Պատին տակ բուսած էր մանիշակ մը հեզ:
Հովիւը արօտավայրէն գոմ կը բերէր հօտը:
Այս ճամբէն շուտով տուն պիտի հասնէին:
Այն գագաթը, ուրկէ կը բխի գետը, հեռուն է դեռ:
Ծաղիկներէն հովը թերթեր կը թափէ:

բ) ժամանակի պարագան ցույց է տալիս գործողութեան ժամանակը, այսինքն գործողութեան սկզբնաւորման, կատարման եւ դադարման պարագաները:
Ժամանակի պարագան դրուում է հայցական, տրական, բացառական եւ գոր-

ծիական հոլովներով, ժամանակական մակբայներով, դերանուններով եւ կապերով: Ժամանակի պարագան պատասխանում է *ե՞րբ, երբէ՞ն ի վեր, մինչեւ ե՞րբ հարցումներին:*

Օրինակ՝

Օդանաւը պիտի թռիչք կատարէ ժամը եօթնին:
Առտուն կանուխ, մշակները արտ կը վազեն:
Հանդէսը պիտի սկսի ժամը ութին:
Անցեալ տարի ծին չտեղաց:
Ամիսներ առաջ հանդիպեցայ իրեն:
Արմէնը գիշեր-ցերեկ կ'աշխատի:
Վաղը պիտի սկսինք մեր տունը վերանորոգել:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել ժամանակի պարագաները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Հայկը միշտ զուարթ է:
Հաւաքներու, ժողովներու ընթացքին յաճախ խօսք կ'առնէ:
Ամառները միշտ ճամբորդութեան կ'ելենք:
Մինչեւ ընթրիք աշխատէ:
Սեպտեմբերի 21-ը Հայաստանի Անկախութեան Տօնն է:
Դեռ երեք ժամ պիտի սպասեմ, մինչեւ որ հերթս հասնի:
Երէկ բազմութեան մէջ նշմարեցի մեր դրացին:
Դուն գնա՛, ես ալ քիչ վերջ կու գամ:

գ) Ձեւի պարագան ցույց է տալիս գործողութեան կատարման ձեւը: Դրուում է ձեւի մակբայներով (արագ, դանդաղ, միանակ, հապճեպով...), գոյականի բացառական եւ գործիական հոլովներով, մի շարք դերանուններով (այսպէս, սապէս...), որոշ ածականներով (լաւ, ուրախ...), կապերով (պէս, նման, գերք...), եւ պատասխանում է *ինչպէ՞ս հարցումին:*

Օրինակ՝

Զուրը *զիզպէն* կը հոսէր (ինչպէ՞ս):
Զգուշօրէն մօտեցայ վիրաւոր կենդանիին:
Ինչո՞ւ այդպէս *դանդաղ ու մտածկոտ* կը քալէր:
Ան *համբերութեամբ* տարաւ իր լուծը:
Աշնան տերեւները *հետզհետէ* կը դեղնին ու կը թափին:
Իր չար լեզուով օձի *պէս* խայթեց:
Այսպէս ուղիղ գացէք, մինչեւ հրապարակ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել ձեւի պարագաները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Ուշադրութեամբ կը լսէր իօրը խորհուրդները:
Դանդաղօրէն վարժուեցաւ իր նոր կեանքին:
Տխուր մտածումներու մէջ մխրճուած էր:
Ուզովիկները կընակի վրայ եւս մէկ կողմի վրայ պառկած էին:
Ինչո՞ւ օղանաւի նման չենք կարող թռչիլ:
Գէշ կամ աղէկ կ'ապրէին:
Ճպուռը երգելով կ'անցընէ իր ժամանակը:
Մեծ ախորժակով ճաշեց:

դ) *Նպատակի պարագան ցոյց է տալիս գործողութեան նպատակը: Դրում է տղական հոլովով, «համար», «յանուն», «յօգուտ» եւ այլ կապերով ու կապի խնդիրներով, յաճախ նաեւ ապառնի դերբայով: Պատասխանում է «ինչո՞ւ համար, ի՞նչ նպատակով» հարցումներին:*

Օրինակ՝
Տղաքը տուն գացին՝ ծնողներուն օգնելու:
Կամուրները պատեղազմի գացին յանուն հայրենիքի անկախութեան:
Պէտք է պայքարիլ յաղթանակի համար:
Աղբիւր գացին՝ ջուրի:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել նպատակի պարագաները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Կարկուտէն պաշտպանուելու նպատակով գոմ ապաստանեցանք:
Յոգնութիւնը առնելուն պէս լուացքը փռելու գնաց:
Որսորդները որսի գացին:
Յովիկը զարնուած թռչունը փնտռելու ելաւ:
Զարգանալու համար պէտք է ուսանիլ:
Աշակերտները ճաշի գացին:

ե) *Պատճառի պարագան ցոյց է տալիս գործողութեան կատարման պատճառը: Արտայայտում է առհասարակ բացառական հոլովով, երբեմն՝ գործիականով, նաեւ՝ կապերով ու կապի խնդիրներով: Պատասխանում է «ինչո՞ւ համար», «ի՞նչ պատճառով» հարցումներին:*

Օրինակ՝
Խորէնը սարսափէն վայրկեան մը անշարժ մնաց:
Սիակը անհամբերութենէն ջղային շարժումներ կ'ընէր:
Թովմասը ամօթէն կարմրեցաւ:
Տկարութեանը պատճառով տունը մնաց:

Ուշադրութիւն.–
Չշփոթել բացառական հոլովով արտայայտուած պատճառի պարագան նոյնպէս բացառականով արտայայտուած ներգործող խնդրի հետ, որ ցոյց է տալիս ոչ թէ

գործողութեան պատճառը, այլ այն անձը, որի կողմից կատարում է գործողութիւնը: Համեմատել՝
«Աղջիկը խաբուեցաւ այդ տղայէն» եւ «Աղջիկը խաբուեցաւ անփորձութենէն»:
Այս վերջին նախադասութիւնը նշանակում է՝ «Աղջիկը խաբուեցաւ իր անփորձութեան պատճառով»:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել պատճառի պարագաները հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Յուզումն կը դողդղար:
Ուրախութենէն վիզիս փաթթուեցաւ:
Իր երեսէն ժիրայրն ալ յանցաւոր նկատուեցաւ:
Յոգնութենէն կը տքար:

զ) *Հիմունքի եւ հակառակ հիմունքի պարագաներ - Հիմունքի պարագան ցոյց է տալիս այն հանգամանքը, որ հիմն է ծառայում գործողութեան կատարման համար: Հիմունքի պարագան տարբերում է պատճառի պարագայից անով, որ գործողութիւնը հիմնուած է օրէնքի, սովորոյթի, սիւստարկի, խորհուրդի վրայ:*

Օրինակ՝
Այսօր թատրոն պլուտի երթանք, խոստումըս համաձայն:
Ան այստեղ եկաւ բժիշկի խորհուրդով:
Ըստ օրէնքի, առանց անձնագիրի շրջագայիլն արգիւում է:

Հակառակ հիմունքի պարագան ցոյց է տալիս այն հանգամանքը, որուն հակառակ կատարում է գործողութիւնը: Այս պարագան ծեւադրում է «հակառակ», «չնայած», «հանդերձ», «վիդխանակ», «վիդխարէն» բառերով կազմուած կապակցութիւններով: Օրինակ՝

Հակառակ բամբասող ըլլալուն, կը հրաւիրէին զինք միշտ:
Հակառակ իր սովորութեան, չծխեց ամբողջ օրը:
Փոխանակ դասերը պատրաստելու, կը խաղար պարտէզը:
Այս բոլորը գիտնալով հանդերձ լռեց:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հիմունքի պարագաները ընդգծել սեւով, իսկ հակառակ հիմունքի պարագաները՝ կարմիրով:

Զինուորը կրակեց հրամանատարի հրամանին համաձայն:
Ըստ Յովսէփի վկայութեան եւ փաստարկումներուն, Սօսը յանցաւոր չէ:
Հակառակ լուրջ խորհուրդներուս, իր գիտցածը ըրաւ:
Ըստ իր սովորութեան, տաքէն յետոյ պալ ջուրով կը լուացուի:

է) *Չափ ու քանակի պարագան ցոյց է տալիս գործողութեան չափը կամ քանակը: Չափի պարագան արտայայտուում է չափի մակբայներով (քանիցս, չափազանց, շատ քիչ...), նաեւ թուականներով եւ դերանուններով (այսքան, այդչափ, նոյնքան): Պատասխանում է «որքա՞ն» հարցումին:*

Օրինակ՝
 Մութը *քիչ քիչ* կ'իջնէ:
Երեք անգամ տեսած եմ «Պաղտասար աղբար»ը:
 Մենք պէտք է *ստեպ ստեպ* հանդիպինք իրարու:
 Լաւ պիտի ըլլար, որ *փոքր-ինչ* տեղէն շարժէիր:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել չափ ու քանակի պարագաները, հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ:

Պահ մը տատանսեցաւ, յետոյ քայեց առաջ:
 Յաճախ կը վերլիշեմ դպրոցական կեանքս:
 Բժիշկը դեղ մը ներարկեց, որպէսզի հիւանդը երկու օր քնանայ:
 Որքա՞ն կ'արժէ այս գործիքը:
 Ինչքա՞ն ժամանակէն պատրաստ կ'ըլլայ կօշիկս:
 Քեզի քանիցս ըսի որ այդ ճամբէն չանցնիս զիշերով:
 Քեզի կը սպասեմ հինգ վայրկեան միայն:

ը) *Պայմանի պարագան ցոյց է տալիս գործողութեան պայմանը: Արտայայտուում է անորոշ դերբայով եւ «պայմանով», «պարագային» բառերով կազմուած կապակցութիւններով:*

Օրինակ՝
 Չեր փափազը կը կատարենք, հնարաւորութեան պարագային:
 Նման պարագայի, ես ալ նոյն կերպ կը վարուիի:
 Դաշտահանդէսի գացին, երեկոյեան ուշ չվերադառնալու պայմանով:

թ) *Միասնութեան պարագան ցոյց է տալիս որ ենթական գործողութիւնը կատարուում է այլ առարկայի հետ միասին: Միասնութեան պարագան արտայայտուում է գործիական հոլովով եւ «հետ», «հանդերձ», «միասին» կապերով:*

Օրինակ՝
 Եղբայրս իր *ընտանիքով* տեղափոխուեցաւ Հայաստան:
 Արամը *Միհասին հետ* պիտի կարգադրէ այս խնդիրը:
 Աշակերտները իրենց *ուսուցիչն հետ* գացին երաժշտահանդէսի:
 Հրամանատարը իր *զինուորներով միասին* գրոհեց թշնամիին վրայ:
 Տղաս մարզական *խումբով* գնաց Գերմանիա:

Միասնութեան պարագան «*Բազմակի ենթականերով լրացումներ*» է

ճերկայացնում:

Արդարեւ, նախադասութեան որեւէ անդամ կարող է ունենալ մէկից աւելի նոյն տեսակի լրացումներ: Այսպէս, նոյն անդամի հետ կարող են օգտագործուել երկու, երեք որոշիչներ՝ լրիւ բնորոշելու համար տուեալ առարկայի բոլոր յատկանիշները: Օրինակ՝
 Ինք *լուացարար, խոհարար եւ ստնտու* եղած էր ատենօք:
Ընդարձակ, լուսաւոր եւ զարդարուն սենեակ մըն էր:

Այսպէս, նախադասութեան մէջ կարող են օգտագործուել որեւէ անդամ լրացնող, քերականօրէն համարժէք որոշիչներ, յատկացուցիչներ, բացայայտիչներ, խնդիրներ ու պարագաներ, որոնք կրչուում են բազմակի լրացումներ:

Լրացումներն իրարից բաժանուում են ստորակէտով կամ իրարու միանում են «եւ», «ու», «բայց»... համադասական շղկապներով:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ նախադասութիւնների մէջ ճշդել խնդիրների եւ պարագաների տեսակները, բազմակի լրացումները:

Յիսուս էշով ճամբորդեց:.....
 Երեսանի մէջ երեկոները միշտ զով կ'ըլլայ:
 Ուղեղով գործէ եւ ոչ՝ սրտով:
 Մելինէն կ'աշխատէր մետաքսի գործարանը:
 Այս ճամբով հիւանդանոց չենք հասնիր:.....
 Լեռները ծածկուեցան ձիւնով:
 Ատրեստանցի Բէլը սպաննուեցաւ ազատասէր Հայկէն:
 Բոլորս բաջալերուեցանք մեր յաջողութենէն:
 Յիսուս մատնուեցաւ Յուդայի ձեռքով:
 Հիւրերը դիմաւորուեցան տնօրէնին կողմէ:
 Մայրը ժապաւնով կապեց Այտային մագերը:
 Գիրքս վերադարձնելու պայմանով քեզի կու տամ:.....
 Իր գէր եւ ծանր մարմնով տանիք բարձրացեր էր:

II) ԲԱՐՈՂ ՆԱԽԱՂԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Բարդ են կոչում այն նախադասությունները, որոնք իրարու կապուած երկու կամ աւելի մտքեր են արտայայտում:

Օրինակ՝

«Անահիտը պարեց, իսկ Գոհարիկը ջուր բերաւ»:
«Կարմիր խնձորը, որ շատ համով պտուղ մըն է, սիրոյ խորհրդանիշն է»:

Այս նախադասութիւններից իւրաքանչիւրը երկու մտքեր է արտայայտում - Առաջինը՝ ա) Անահիտը պարեց: ք) Գոհարիկը ջուր բերաւ:
Երկրորդը՝ ա) խնձորը համով պտուղ մըն է: ք) խնձորը սիրոյ խորհրդանիշն է:

Երկու պարզ նախադասութիւններ կարող են իրարու կապուել եւ բարդ նախադասութիւն կազմել:

Օրինակ՝

«Սիրանը չերգեց: Ան հիւանդ է»:

Պարզ նախադասութիւնները կարելի է մէկ բարդ նախադասութեամբ գրել՝
«Սիրանը չերգեց, որովհետեւ հիւանդ է»:

Բարդ նախադասութեան բաղադրիչները կարող են իրարու կապուել՝ ա) պարզապէս կողք-կողքի շարուելով, ստորակէտով բաժանուած:

Օրինակ՝

Ամառ եկաւ, ծաղիկները ծաղկեցան:

բ) շաղկապներով, որոնցից առաջ նոյնպէս ստորակէտ է դրում:

Օրինակ՝

«Կը խաղաս, բայց դասերդ չես պատրաստած դեռ»:
«Ոչ որ գիտցաւ, թէ՛ գայն որքան սիրեցի»:

Հայերէնի ընթացիկ շաղկապներն են՝ եւ, ու, կամ, բայց, այլ, այլեւ, իսկ, սակայն, ուստի, ուրեմն, որպէսզի, որովհետեւ, մինչ, մինչեւ, մինչեւ որ, քանի որ, թէ, եթէ, որ, հետեւաբար, թէ՛... թէ՛, ո՛չ... ո՛չ... կամ... կամ... ոչ թէ... այլ, ո՛չ միայն, եւլն:

Ուշադրութիւն.—

եւ, ու, կամ շաղկապներից առաջ ստորակէտ չի դրում՝ եթէ երկու կապուող նախադասութիւնները նոյն ենթական ունեն:

Օրինակ՝

«Եղբայրս տուն եկաւ եւ անմիջապէս պարտէզ գնաց»:
«Հիմա խօսէ՛ կամ լռէ՛ ընդմիշտ»:
«Եղբօրս շունը սիրուն է ու հաւատարիմ»:

Սակայն եթէ «եւ», «ու» շաղկապները տարբեր ենթականեր ունեն, այդ դէպքում ստորակէտ է դրում այդ շաղկապներից առաջ: Օրինակ՝

«Աշունը եկաւ, եւ արագիւները գաղթեցին»:

Այս նախադասութեան մէջ «աշունը» եւ «արագիւները» երկու տարբեր ենթականեր են, հետեւաբար «եւ» շաղկապից առաջ ստորակէտ է դրում:

գ) Բարդ նախադասութեան բաղադրիչները կարող են իրարու կապուել նաեւ որ, ուր յարաբերական դերանուններով եւ նրանց հոլովուած ձեւերով, որոնցից առաջ նոյնպէս ստորակէտ է դրում:

Օրինակ՝

Շողիկը, որ ձեր տունը կ'ապրի, շատ անուշիկ աղջիկ մըն է:
Կը նշմարէր այն աղջիկը, գոր շատ սիրած էր:
Թուղթը յանձներ է Վարդապետի մը, որուն անունն անգամ չի գիտեր:
Անիին հանդիպեցայ, որմէ բաժնուելէս յետոյ տուն եկայ:
Քեզի կը նուիրեն այս գրիչը, որով գրեցի այս բանաստեղծութիւնը:
Սիւսայն տունը, ուր ծնած եմ ես:
Վերջապէս հասայ այն շէնքը, ուրկէ՛ դուրս կ'ելլէր Բագարաւոյ:

Ուշադրութիւն.—

«Որ» յարաբերական դերանունը «որ» շաղկապից տարբերում է նրանով, որ շաղկապը նախադասութեան անդամ չէ, այլ միայն կապում է բառերն ու պարզ նախադասութիւններն իրարու, դրանք վերածելով բարդ նախադասութեան: Իսկ յարաբերական դերանունը թէ՛ կապում է պարզ նախադասութիւններն իրարու եւ թէ՛ նախադասութեան անդամ է, այսինքն պաշտօն է կատարում:

Օրինակ՝

«Կամիտաս Վարդապետ մեծ երգահան մըն է, գոր Հայերը կը պաշտեն»:

Այս նախադասութեան մէջ «գոր» յարաբերական դերանունը ենթակայի պաշտօն է կատարում, որից առաջ ստորակէտ է դրում:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Սեւով ընդգծել պարզ նախադասութիւնները, իսկ կարմիրով՝ բարդ նախադասութիւնները:

2) Տեղադրել ստորակէտները:

Ապրիլեան ցուրտ երեկոյ մըն էր: Երաժշտահանդէս մը տեղի պիտի ունենար: Ուզեցի լսել:

Համերգը տեղի կ'ունենար վարժարանի մը սրահին մէջ որ լեփ-լեցուն էր Հայ եւ օտար հանդիսականներով: Ամէնքը անհամբերութեամբ կ'ուզէին զիտնալ թէ ո՛վ է նուագողը:

Մէկէն թնդացին ծափահարութիւններ որովհետեւ բեմին վրայ յայտնուեր էր փոքրիկ, հազիւ վեց տարեկան տղեկ մը թաւշեայ սեւ տաբատով սպիտակ շապիկով եւ թիթեռնածե սեւ փողկապով: Կանգնած կը նուագէր ան քանի որ եթէ նստէր ոտքերը չէին հասներ դաշնակի ստեղներուն:

Փոքրիկ Աւօ Գույունճեանը նուագեց իր յօրինած գործերը որոնց մէջ կար նաեւ կատուներու եւ մուկերու կռուին մասին պատմող զուարթ կտոր մը: Շատ հաճելի եղանակ մըն էր:

Ի վերջոյ երբ համերգը վերջացաւ անդադրում ծափահարութիւններու մէջն լսուեցան սա բացագանչութիւնները.

- Ապրի՛ս Աւօ, պռաւօ՛:

Հանդիսականները չէին յիշեր ուրիշ մանուկ մը որ այսքան լաւ նուագէր:

3) *Ձատել ենթակայի եւ ստորոգիչի խումբերը իրարից:*

- ա) Թշնամի գօրքերը յարձակել էին Անիի հաստ պարիսպներուն վրայ:
- բ) Հայկական փոքրաթիւ բանակը յամառօրէն կը պաշտպանէր քաղաքը:
- գ) Հայ զինուորները առատօրէն ժայռեր տեղացուցին ուժեղ թշնամիին վրայ:
- դ) Անխիղճ թշնամիները քանդեցին հազար ու մէկ եկեղեցիներով չքնաղ Անին:

Ենթակայի խումբ	Ստորոգիչի խումբ
.....
.....
.....
.....

ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԱՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Բարդ նախադասութեան բաղադրիչ նախադասութիւնները իրարու հանդէպ կարող են գտնուել երկու տեսակ յարաբերութեան մէջ՝ *համադասական կամ ստորադասական*: Այս կացութիւնից յառաջանում են *բարդ ստորադասական նախադասութիւններ* կամ *բարդ համադասական նախադասութիւններ*:

ԲԱՐԴ ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Այն բարդ նախադասութիւնը, որի կազմի մէջ մտնող բաղադրիչ նախադասութիւններից մէկը կախեալ է միւսից, լրացնում է նրա միտքը, կոչում է բարդ ստորադաս նախադասութիւն: Օրինակ՝

Արան դպրոց չեկաւ, որովհետեւ հիւանդ էր:
Ափէն կը նշմարուէին փոթորիկի բռնուողները, որոնք մեր ընկերներն էին:
Ես վերագտայ իմ սիրելի ուսուցիչս, երբ դպրոցը վերաբացուեցաւ:

Այս բարդ նախադասութիւններից իւրաքանչիւրը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասերը «Արան դպրոց չեկաւ», «Ես վերագտայ իմ սիրելի ուսուցիչս», կարող են առանձին օգտագործուել, առանց լրացումի, առանց ընդգծեալ երկրորդ մասերի կարիքն ունենալու: Այսինքն՝ կախեալ չեն որեւէ բացատրութիւնից, որեւէ լրացումից, *գլխաւոր նախադասութիւններ են*: Իսկ նախադասութիւնների երկրորդ

ընդգծեալ մասերը չեն կարող առանձին օգտագործուել: Նրանք կախեալ են առաջիններից. լրացնում են նրանց միտքը, *ստորադաս, երկրորդական նախադասութիւններ են*:

Ստորադաս նախադասութիւնները գտնելու համար գերադաս նախադասութեան ստորոգիչին կամ գոյականական մէկ անդամին ուղղում ենք ի՞նչ, ո՞ր, ինչո՞ւ, որո՞ւ, որմէ՞, ե՞րբ... հարցումները: Օրինակ՝

Արան դպրոց չեկաւ (ինչո՞ւ):
→ *Որովհետեւ հիւանդ էր* (լրացնում է առաջին մասի միտքը ստորադաս է):

Ես վերագտայ իմ ուսուցիչս: (Ե՞րբ) → *Երբ դպրոցը վերաբացուեցաւ*:
(լրացնում է առաջին մասի միտքը ստորադաս է):

Բարդ ստորադասական նախադասութեան բաղադրիչները իրար միանում են ստորադասական շաղկապներով (որ, թէ, եթէ, որովհետեւ, քանի որ, որպէսզի, քանզի...) կամ յարաբերական դերանուններով (որ, որոնք, որչափ, որքան, ինչ որ, ուր, երբ, ինչպէս, եւլն.):

Օրինակ՝
Գոհարիկը պատմեց, *եւ* Անահիտը լսեց:
Ափէն կը նշմարուէին փոթորիկի բռնուողները, *որոնք* մեր ընկերներն էին:

ԲԱՐԴ ՀԱՄԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Բարդ համադասական է կոչում այն նախադասութիւնը, որի բաղադրիչ նախադասութիւնները համազօր են իրարու եւ պարզապէս իրարու քով շարուած են:

Օրինակ՝
Գարունը եկաւ, ծաղիկները բացուեցան:
Ծովը օրօրոցի նման կ'օրօրէր զիրենք, իր նուագով կը քնացնէր:
Երկինքը անպոտեցաւ, բարակ անձրեւ մը տեղալ սկսաւ:

Բարդ համադասական նախադասութեան բաղադրիչները իրար միանում են կամ այսպէս իրարու մօտ դրուելով, այսինքն պարզապէս շարադասութեամբ, եւ կամ համադասական շաղկապներով (եւ, ու, իսկ, բայց, սակայն, այլեւ, նաեւ,...): Օրինակ՝

Գործողութիւնը յաջող անցաւ, *բայց* հիւանդը մահացաւ:
Ծաղիկներէն թերթեր կը թափին, *եւ* հողիներուն կ'իջնէ երազ մը բուրեան:
Ճաշապարհին, Սիրանը պարեց, *իսկ* Անահիտը դիտեց պարողները:

ԿԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Հետևեալ բարդ նախադասութիւնների մէջ ստորագծել լրացման կարիք չունեցող գլխաւոր նախադասութիւնները:

Քեզ տեսայ, երբ պարտեզ մտայ:
Մեր խօսակցութիւնը կէս մնաց, որովհետեւ ուրիշներ վրայ հասան:
Տակաւին չէ հասկցած, թէ ի՞նչ պատահեցաւ:
Իրեն պատմեցի, ինչ որ գիտէի:
Անսպասելիօրէն ժառանգութեան մը տիրացաւ, որով նոր գործի մը ձեռնարկեց:
Գործողութիւնը յաջող անցաւ, բայց հիւանդը մահացաւ:
Ամէն օր ժրագանձօրէն խանութ կ'երթայ, բայց գործերը կայուն են:
Օդը լաւ է, երկինքը ամպ չկայ:

1) Համադասական նախադասութիւնները նշել «Հ» տառով, իսկ ստորադասականները՝ «Ա» տառով.

Բարեկամութիւն կ'ընէր մարդոց հետ, որոնք ծերունիներ էին:
Անմիջապէս որ դուրս ելան, հազաց ուժգին:
Ճամբորդներուն մէջ կային երկու օտարներ, որոնք սեւամորթ էին:
Անակնկալօրէն Իտալիա գնաց, ուր շատ կարեւոր գործ մը ունէր:
Քեզի անկեղծօրէն պատմեցի, ինչ որ գիտեմ:
Հիւանդութիւնը կը սաստկանար, անհրաժեշտ էր բժիշկ կանչել:
Կարդացի եւ սիրեցի գիրքը, զոր ինձի փոխ տուած էի:
Շատ յուզուեցաւ, երբ դէպքին մանրամասնութիւններուն տեղեկացաւ:

ՇԱՐՈՂԱՍՈՒԹԻՒՆ

Նախադասութեան անդամների հայերէնում ընդունուած դասաւորութիւնը կոչւում է շարադասութիւն:

Հայերէնի շարադասութիւնը բաւականին ազատ է եւ ձկուն: Այս ձկունութեան շնորհիւ միեւնոյն միտքը կարող ենք արտայայտել նախադասութեան անդամների տարբեր դասաւորութեամբ: Օրինակ՝ «Ես Պէթիովէնի բոլոր սոնատները նուագած եմ»: Այս նախադասութիւնը կարելի է գրել հետեւեալ ձեւերով՝

- 1) Պէթիովէնի բոլոր սոնատները ես նուագած եմ:
2) Բոլոր սոնատները Պէթիովէնի ես նուագած եմ:
3) Ես եմ նուագած Պէթիովէնի բոլոր սոնատները:
4) Ես նուագած եմ Պէթիովէնի բոլոր սոնատները:
5) Նուագած եմ ես բոլոր սոնատները Պէթիովէնի:
6) Պէթիովէնի սոնատները բոլոր, ես նուագած եմ:
7) Պէթիովէնի սոնատները բոլոր, նուագած եմ ես:

Նախադասութեան շարադասութիւնը այս կերպով կարելի է փոխել, ըստ այն բանի, թէ նախադասութեան ո՞ր անդամի վրայ ուզում ենք շեշտը դնել, ուշադրութիւնը կեդրոնացնել, ի՞նչ բան ուզում ենք ընդգծել, շեշտել:

Բազմանդամ նախադասութիւնը իր լրացումներով, այսպիսի բազմաթիւ շրջումներու կարող է ենթարկուել, իսկ միայն ենթակայէ եւ ստորագիչէ բաղկացած նախադասութիւնը մէկ տեսակի շրջում միայն կարող է ունենալ:

Շարադասութեան այս տարբեր ձեւերը կախեալ են խօսողի համար նախադասութեան իւրաքանչիւր անդամի ունեցած կարեւորութիւնից: Օրինակ՝ թիւ 1 նախադասութեան մէջ խօսողը ուզում է շեշտել թէ Պէթիովէնի բոլոր սոնատները անխըտիր նուագած է ինք, իսկ թիւ 3 նախադասութեան մէջ խօսողը ուզում է շեշտել, որ ո՛չ թէ ուրիշը, այլ ի՛նք է որ նուագած է այդ բոլոր սոնատները:

ՇԱՐՈՂԱՍՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒԾ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Սովորական շարադասութեան համար ընդունուած կանոնները հետեւեալներն են.

- 1) Հայ լեզուի մէջ ենթական սովորաբար դրոււմ է նախադասութեան սկիզբը: Օրինակ՝
Ես բանաստեղծութիւն շատ կը սիրեմ:
Արմէնը դպրոցին լաւագոյն աշակերտն է:
Այս սովորական ձեւից խտտորումներ չեն պակսում:
2) Հայ լեզուի մէջ բայը սովորաբար յետադաս է: Օրինակ՝
«Ոմբակոծումը դադարեցաւ»:
3) Նախադասութեան խնդիրը սովորաբար դրոււմ է ենթակայի եւ բայի միջեւ: Օրինակ՝
Հայ գինուորները Շուշին գրաւեցին:
Խնդիրներու լրացուցիչները առիասարակ նախադաս են լինում: Օրինակ՝
Պ.Դուրեան, Հայ քնարերգակ բանաստեղծը, մահացած է 22 տարեկանին:
Արցախի պատերազմի վիրաւորները տարինք հիւանդանոց:
4) Որոշիչը սովորաբար նախադաս է, որոշեալից առաջ է դրոււմ: Օրինակ՝
Նոր կօշիկը սիրեցի:
3) Ետադաս ծաւալուն որոշիչը, որ արտայայտոււմ է մէկէ աւելի բառերով, գատոււմ է որոշեալից ստորակէտով կամ բութով: Օրինակ՝
Շատ կը սիրէր այդ տուտուկը՝ ծիրանի փայտէ շինուած:

5) **Յատկացուցիչը** սովորաբար նախադաս է:

Օրինակ՝

Արշակին տաբաղը երկար է:

Երբ նույն գոյականը ունի թե՛ յատկացուցիչ, թե՛ որոշիչ, նախ գրում ենք յատկացուցիչը, յետոյ՝ որոշիչը եւ վերջապէս՝ լրացեալ գոյականը, ինչպէս արդէն նշել էինք վերելը, իր տեղում:

6) **Սովորական բացայայտիչը** բացայայտեալից յետոյ է դրում:

Օրինակ՝

Մենք՝ *Հայերս* ստեղծագործ ազգ ենք:

7) **Մասնակի բացայայտիչը** կարող է դրուել *բացայայտեալից առաջ կամ ետք*:

Օրինակ՝

Իբրեւ բժիշկ, Յովսէփեանը շատ սիրուած է:

կամ՝

Յովսէփեանը, *իբրեւ բժիշկ*, շատ սիրուած է:

ԿԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգծել նախադաս եւ վերջադաս բացայայտիչները՝ կողքին նշելով **Բ** տառը, նաեւ յատկացուցիչներն ու որոշիչները՝ **Յ** եւ **Ո** տառերով:

«Աւօ»ն՝ Մոնթե Մելքոնեանը, Արցախի գինուորներուն պատերազմիլ սորվեցուց:

.....

Թաթուլը՝ մեր տոհմի գլխաւորը եւ ամենատարեցը, շատ սիրուած է:

.....

Զարուհիին մայրիկը, կաթկթող անծրեւին տակ, փռած լաթերը հաւաքեց:

.....

Համալսարանի մուտքին հանդիպեցայ իրեն՝ մաքուր, կոկիկ հագուած, բարի ժպիտով Արմէնին:

.....

ՇՐՋՈՒՆ ԸՆՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Հայերէնի համար սովորական եղող դասաւորութենէն տարբեր դասաւորութեամբ գրուած նախադասութիւնը կոչուում է **շրջուն շարադասութեամբ նախադասութիւն**:

Օրինակ՝

«Արմէնին հանդիպեցայ» նախադասութիւնը սովորական շարադասութիւն ունի, իսկ «Հանդիպեցայ Արմէնին» նախադասութեան շարադասութիւնը **շրջուն է**:

Շրջուն շարադասութիւնը օգտագործուում է մասնաւորաբար չափածոյ գրուածքների մէջ, թե՛ տրամաբանական շեշտի պահանջով, թե՛ յանգաւորման դիւրութիւն ստեղծելու նպատակով:

ՇՐՋՈՒՆ ԸՆՐԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՄՈՒԾ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Շրջուն շարադասութեան պարագայում, նոյնպէս, որոշ կանոններ կան, համաձայն այն բանի, թէ ո՞ր բառը ուզում ենք շեշտել, թե՛ ու խոտորումներ միշտ լինում են:

1) **Ենթական**, որ սովորաբար նախադաս է, *եթէ ունի լրացումներ, այս վերջինները ենթակայից առաջ են դրուում եւ ենթակայական խումբը միասնաբար նախադաս է դասնում:*

Օրինակ՝

«*Օրերէ ի վեր աւեր գործող երկրաշարժը* դադրեցաւ»:

2) **Բայը** սովորաբար յետադաս է, *սակայն ընկերակցող մակբայի կամ մակբայի բնոյթ ունեցող պարագայական անունի առկայութեան դէպքում, լրացումը կարող է դրուել բայի նկատմամբ նախադաս կամ յետադաս դիրքով:*

Օրինակ՝

«Սարսափելի ռմբակոծումը *վերջապէս* դադրեցաւ» («վերջապէս» → մակբայ):

Կամ՝ «Սարսափելի ռմբակոծումը դադրեցաւ *վերջապէս*»:

«Ումբակոծումը դադրեցաւ *այսօր*» («այսօր» → ժամանակի պարագայ):

Կամ՝ «Ումբակոծումը *այսօր* դադրեցաւ»:

3) Եթէ ստորոգիչ բայը իր ուժեղ շեշտով դրուում է նախադասութեան սկիզբը, նրան յաջորդում է ենթական, որմէ ետք՝ խնդիրները:

Օրինակ՝

«*Անցա՛ն անոնք* կանաչ դաշտերէն ու հասան աղբիւրի մը քով»:

«*Փախան՛ թշնամիները* կռուի դաշտէն լեղապատառ»:

4) Եթէ նախադասութեան սկիզբի շեշտուած բառը կապուած է բային, լրացնում է նրան, այդ դէպքում բայը յաջորդում է շեշտուած եզրին, որմէ ետք են գալիս ենթական եւ խնդիրները:

Օրինակ՝

«*Եղբօ՛րդ տուր* այս գիրքը»:

«*Թուրքի՛ն կը պարտի՛նք* մենք մեր ներկայ ծուլուած վիճակը»:

5) Բայց եթէ շեշտը ընկնում է նախադասութեան մէջտեղը, ենթական ու խնդիրները ոտաւտում են իրարից:

Օրինակ՝

«Իր հօրմէ՛ն ստացայ *նամակներու տրցակը*»:

«*Շմենք՛ մեզի՛ վնասահեցանք* այս հարցին լուծումը»:

6) Երբ բաղադրեալ ժամանակները դրուել են շեշտուած բառից յետոյ, դերբայ եւ օժանդակ շրջում են, յաճախ նոյնիսկ իրարից զատուելով միջանկեալ տարրերով: Օրինակ՝

«Մենք ենք իրենց հաղորդէր այդ տեղեկութիւնը»:

7) Էական բայի պարագայում, ստորոգելին (ստորոգելիական վերադիրը) կարող է հեռանալ էական բայից՝ միջանկեալ եզրերով:

Օրինակ՝

«Արտաշն էր այս մրցանակին արժանի» (շրջուած եւ իրարից հեռու):

Հակառակ այս բոլոր կանոնների գոյութեան, հայերէնի շարադասութիւնը կայսեալ է շեշտել ուզուած բառի նախադասութեան մէջ գրուած տեղից: Ամէն պարագայի մեր լեզուի այս ճկունութիւնը մեծ առաւելութիւն է, որի շնորհիւ խօսողը իր մտքի ամենանուրբ երանգները կարողանում է արտայայտել:

ՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Ճանապարհի երկու եզրին բուսեր էին ալպիական մանուշակներ» (Ա. Բ.):

Բնորոշել Ա. Բակունցից վերցրած այս նախադասութեան շրջումները, նշել ենթակայի եւ ստորոգիչի շարադասութեան փոփոխութիւնները:

Բուսեր էին ճանապարհի երկու եզրին ալպիական մանուշակներ: Ալպիական մանուշակներ բուսեր էին ճանապարհի երկու եզրին: Ճանապարհի երկու եզրին ալպիական մանուշակներ բուսեր էին: Ալպիական մանուշակներ էին բուսեր ճանապարհի երկու եզրին: Ալպիական մանուշակները ճանապարհի երկու եզրին բուսեր էին: Բուսեր էին ալպիական մանուշակներ ճանապարհի երկու եզրին:

ՄԷՋԵՐՈՒՄԻՆԵՐ

Խօսողը կամ գրողը իր խօսքերի կամ իր գրուածքի մէջ կարող է մէջբերել ուրիշի խօսքը կամ նոյնիսկ անցեալին իր իսկ արտասանած մէկ խօսքը: Երկու պարագային էլ մէջբերուող խօսքը չակերտների մէջ է առնուում եւ մեծատառով է գրուում:

Օրինակ՝

ա) Աբիսողոմ աղան ըսաւ. «Գեղը ծառաներ, կովեր, եզներ ալ ունիւմ. անոնք ալ քաշած նկարիդ մէջ կրնա՞ս դնել»:

բ) Ժամանակին կըսէի. «Հարստութիւնը աշխարհի ամենալաւ բանն է»:

Չակերտների մէջ առնուած եւ ընդգծուած այս նախադասութիւնները մէջբերուած խօսքեր են: Առաջինին մէջ հեղինակը տառացիօրէն արտագրուում է Աբիսողոմ աղայի արտայայտած միտքը՝ այն ներկայացնելով չակերտների մէջ: Երկրորդին մէջ հեղինակը մէջբերում է ժամանակին իր ըսած մէկ խօսքը, միշտ չակերտների

մէջ: Չակերտներից առաջ դրուում է միջակէտ, հեղինակային եւ մէջբերուող խօսքը իրարից զատելով:

Մէջբերուող խօսքը եթէ այսպէս տառացիօրէն, նոյնութեամբ է մէջբերուած, կոչուում է **մէջբերուած ուղղակի խօսք**:

Մէջբերուող **ուղղակի խօսքը** կարող է դրուել հեղինակի բացատրութիւնից առաջ կամ ետք. ըստ այնմ կոչուում է **նախադաս կամ յետադաս**: Վերելի օրինակների մէջ յետադաս է:

Սիւս նախադաս օրինակներ՝

ա) «Գեղը ծառաներ, կովեր, եզներ ալ ունիւմ. անոնք ալ քաշած նկարիդ մէջ կրնա՞ս դնել»,— ըսաւ Աբիսողոմ աղան:

բ) «Հարստութիւնը աշխարհի ամենալաւ բանն է»,— կ'ըսէի ժամանակին:

Նախադաս լինելու պարագային, հեղինակային խօսքը կը տրոհուի ստորակէտ գծիկով, ինչպէս տեսնուում է օրինակների մէջ:

Իսկ եթէ հեղինակային խօսքը **միջադաս** է եւ ընկնում է ուղղակի խօսքի մէջ, այն ատեն երկու կողմից զատուում է ստորակէտով կամ ստորակէտ գծիկով:

Օրինակ՝

«Դեռ չե՞ս յուսալքուած, — հարցուցի, — որո՞ւ համար կը գրես, ո՞վ կը կարդայ»:

Գեղարուեստական գրականութեան մէջ չակերտների փոխարէն գծիկ է դրուում:

Օրինակ՝

— Հայրիկ, — ըսաւ տղան, — այս վերջին անգամն է որ քեզմէ դրամ կ'ուզեմ, յաջորդ շաբաթ պիտի աշխատիւմ:

Իսկ եթէ հեղինակը իր սեփական բառերով է պատմում ուրիշի խօսքը, այն կոչուում է **մէջբերուող անուղղակի խօսք**: **Անուղղակի խօսքը հեղինակի խօսքին միանում է «որ», «թէ» շաղկապներով եւ նախադասութեան կառուցուածքի մէջ յաճախ յատաջացնում է ենթակայի եւ ստորոգիչի դէմքի փոփոխութիւններ**:

Օրինակ՝

Աբիսողոմ աղան ըսաւ, որ գեղը ծառաներ, կովեր, եզներ ալ ունի. զանոնք ալ քաշած նկարիս մէջ կրնա՞մ դնել:

Երբ մէջբերուող խօսքը շատ կարճ է, բութով տրոհուում է հեղինակային խօսքից, առանց առոգանութեան նշանի (շեշտի):

Օրինակ՝

Մայրը բարկացած ըսաւ՝ Կորսուէ:

Մէջբերուող նախադասութիւնը երկրորդական նախադասութիւն է:

Ուղղակի լինի թե՛ անուղղակի, մեջբերուող խօսքը գլխատրին կապուծ է *ըսել, հարցնել, կրկնել, պատասխանել, մտածել, հրամայել, յայտնել, վճռել* բայերով:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետեւեալ նախադասութիւնների կողքին նշել թե որոնք են մեջբերուած ուղղակի (Ու), անուղղակի (Ա) եւ միջադաս (Մ) խօսքերը:

Անին ըսաւ. «ես շատ կը սիրեմ բանաստեղծութիւն»:
Մարգարը ըսաւ, որ Յասմիկը շատ փափկասիրտ է:
Յիսուս կը սիրէր մանուկները.- «Թողէք որ ինձի գան», - կ'ըսէր:
Ընկերներս մէկբերան ըսին. «մենք պատրաստ ենք»:
«Շուշին մենք ազատագրեցինք» ըսաւ զօրավար Աղանպէկեան:
Անոնք մեզի յայտնեցին, թէ մեզի նուէրներ բերած են:
Եղուարդ ըսաւ, որ Յասմիկը շատ խորամանկ է:
Մայրը կը զգուշացնէր. «Ուշադիր, Յակոբ, փոսին մէջ չիմաս» կ'ըսէր:

ԿՈՉԱԿԱՆ

Կոչական է կոչում նախադասութեան այն բառը, որ ցոյց է տալիս թէ որո՞ւ ուղղուած է խօսքը:

Օրինակ՝

Անի, եկո՛ր ինձի հետ:
Աստուած, եղի՛ր օգնական ազգիս Հայոց:

Կոչականները դրում են նախադասութեան սկիզբը, մեջտեղը կամ վերջը: Միշտ տրոհուծ են ստորակէտով եւ վերջին վանկի ձայնաւորի վերեւ կրում են շեշտ, մանաւանդ երբ կոչականը ունի յետադաս լրացում:

Օրինակ՝

Աստուած *ամենազօր*, քեզի կը վստահիմ:

Իսկ եթէ կոչականը նախադասութեան մէջ նախադաս լրացում ունի, շեշտը փոխադրուծ է նախադաս բառի վրայ:

Օրինակ՝

Լսէ՛ խնդրանքս, *արդայի* *Աստուած*:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գտնել կոչականները եւ բացատրել թէ ինչո՞ւ են այնտեղ դրուած:

Ափ մը ցորեան ափերուդ մէջ
Թող լեցնեմ, կտրի՛ճ որդիս

Ափ մը ցորեան գլուխդ ի վար
Թող որ թափեմ, թռռնի՛կ սիրուած:
...Մեր ներքեւ հողը, Աննա՛,
Քիչ մը կակուղ թող ըլլայ:

...Քեզ կը բերեմ, Մայր, հունցքերուս նախընծան:
...Մայր, խաչբուծն այս օրինէ՛:
Ընթերցող, տեսա՞ր, մարդը յանցանք չունի եղեր, բոլոր յանցանքը կնոջն է:
- Մանուկ աղա, գնա՛ մսավաճառէն քիչ մը միս առ:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲՆՈՅԹ

Ըստ խօսողի համար ունեցած իմաստին, նախադասութիւնները կարող են ներկայացնել տարբեր երանգներ՝ պատմողական, հարցական, հրամայական, բացականչական:

Ա) Պատմողական նախադասութիւն է կոչում այն նախադասութիւնը, որով խօսողը տեղեկութիւն է հաղորդում, մի որեւէ բան է պատմում, հաստատում կամ ժխտում: Օրինակ՝

ա) «Հայաստանի բնութեան թագուհին է Սեւանայ լիճը, որուն մէջ կը թափին քսանութ փոքր գետեր, իսկ անկէ ծնունդ կ'առնէ միայն Հրազդան գետը»:
բ) «Մեր թշնամիները հասկցան վերջապէս, որ կարելի չէ ջնջել հայ լեզուն, Հայ ժողովուրդը»:

Բ) Հարցական նախադասութիւն է կոչում այն նախադասութիւնը, որ արտայայտում է հարցում: Օրինակ՝

«Արմէնը քու ամենամօտիկ ընկե՞րդ է»:
«Ի՞նչ է ընկերուհիիդ անունը»:

Գ) Հրամայական նախադասութիւնը արտայայտում է խօսողի հրամանը, կամքը, յորդորը: Օրինակ՝

«Հետեւե՛ցէ՛ք ինձի, Հայ քաջեր: Օ՛ն, յառա՛ջ»:
«Երբ տուն, դպրոց կամ եկեղեցի մտնես, գլխարկդ հանէ՛»:

Դ) Բացականչական նախադասութիւնը արտայայտում է զգացական վիճակների ցանկութիւն, կոչ, գարմանք, հիացում, ըստ այնմ կրում է երկար կամ շեշտ: Օրինակ՝

«Ի՞նչ ճարտար վարպետներ եղած են մեր մանրանկարիչները»:
«Ա՛խ, ըլլայի՛, ըլլայի՛, ուղետրի ժամանման սպասող հի՛ւրն ըլլայի»:

Բացականչական նախադասությունները կարող են նաեւ անդէմ լինել: Օրինակ՝

Անձրե՛ւ ըլլալ ու մաղուիլ ցորենի դաշտերուն վրայ:

ԿԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բնորոշել հետեւեալ նախադասությունների բնոյթը.

«Կայծակի շլացնող լոյսով Գարեգինը տեսաւ, որ իրենք կանգնած են ճանապարհի վրայ կախուած վիթխարի ժայռի մը քով»:

« Զիդ քչէ՛ այդ ժայռի տակ, շո՛ւտ»:

«Ներս մտաւ Պարոն Նախագահը եւ սրահին մէջ պայթեցան որոտընդոտ ծափահարություններ»:

«Այսքան օր է, ո՞ւր էիր: Ինչո՞ւ մէջտեղ չեկար»:

« Ինչքա՛ն վէճերու դուք բացաւ այս հարցը: Ի՞նչ սրտեր կոտորուեցան»:

«Անամօթ խօսքեր չըսես, մեզ չանպատուես»:

«Անկեղծ սիրով բարեւ մը տալ բոլորին»:

Ե) ԺՆՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայերէնի մէջ հաստատական նախադասութիւնը ժխտականի է վերածուած «չ» եւ «մի» ժխտական նախադասական մասնիկներով, որոնք աւելանալով դիմաւոր բայի (ստորոգիչի) վրայ, նախադասութեան իմաստը ժխտականի են վերածում:

Յիշել, բայերի ժխտական ձեւի կազմաւորումը, որը նշել ենք «Զեւաբանութիւն» բաժնին մէջ: Յիշել մասնաւորաբար «Եմ» օժանդակ բայի ժխտականով (չեմ) կազմուած սահմանական ներկայի եւ անկատարի ձեւերը, ինչպէս՝ բաղաձայնով սկսող (օրինակ՝ չեմ քալեր չես քալեր, չի քալեր) կամ ձայնաւորով սկսող բայերու պարագային (չեմ երգեր, չես երգեր, չ՛ երգեր):

Յիշել նաեւ, հրամայական եղանակի ժխտականը «մի» մասնիկով, որը նոյնպէս ժխտական իմաստի է վերածում հաստատական նախադասութիւնը:

Օրինակ՝

«Մայրս ըսաւ. մի՛ երգեր»:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ժխտականի վերածել հետեւեալ հաստատական նախադասությունները: «Տեսա՛մ չի, որ մենք կանգնած ենք անբունդի մէջ մաղուին»:

« Զիդ քչէ՛ այդ ժայռին տակ»:

«Ներս իր տանը...»:

«Արհարողմ աղային ներկայացող երիտասարդը վաճառականի կը նմանի»:

«Վարդանը եւ Կարոն յաջողեցան իրենց ձեռնարկին մէջ»:

Զ) ԺՆՏԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆԵՐՈՎ ԿԱՆ ԸՆԴԿԱՊՆԵՐՈՎ

Կան նաեւ «չ» եւ «մի» ժխտական մասնիկներից բացի այլ բառեր, որոնք կարող են ժխտական իմաստով նախադասութիւններ կազմել, ինչպէս՝ «ոչ ոք», «ոչ մէկ», «ոչինչ» ժխտական դերանունները, իրենց հոլովական ձեւերով, նաեւ՝ «ոչ...ոչ...», «ոչ...ոչ ալ», «ոչ թէ...այլ...» ժխտական շարկապները:

Օրինակ՝

«Ոչ ոք ըսաւ. - իէ՛ք տղայ,

Արդեօք ինչո՞ւ կը մխայ»:

Ոչ մէկ երկիր ապաստան կու տայ ահաբեկիչին:

Ոչ մէկուն հանդիպիլ կ'ուզէ:

Ոչինչ ըսաւ որպէս չքմեղանք:

Հայկօսն ոչ կը խմէ, ոչ կը ծխէ:

Ոչ Յարութիւնին հանդիպեցայ, ոչ ալ Յովսէփին:

Անցեալ տարի ոչ թէ Իտալիա գացի, այլ Չինաստան:

Իմ երախսա ոչ ոքի կը յանձնեն:

Ուշադրութիւն.—

Արեւմտահայերէնի մէջ ժխտական բնոյթի նախադասութեան ստորոգիչը դրուած է դրական ձեւով, ինչպէս ցոյց են տալիս այս օրինակները, որովհետեւ ժխտական բառերի եւ ժխտական ստորոգիչի միասնաբար օգտագործումը կրկնակի ժխտում է նկատուած եւ այդ պարագայում նախադասութեան իմաստը, ընդհակառակը, ընկալուած է որպէս դրական է: Այս մասին ժողովրդական ասացուածք կայ, որ հետեւեալն է՝ «Երկու ժխտական՝ կ'ընէ մէկ դրական»:

Օրինակ՝

«Զեմ ուզեր չքնանայ» նշանակում է թէ ուզում են քնանալ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հետևեալ հարցական նախադասութիւնները ժխտականի վերածել, ստորոգիչը միշտ պահելով հաստատական եւ օգտագործելով ժխտական դերանուններ կամ ժխտական շաղկապներ:

Ամէն ոք վճարե՞ց իր բաժինը:

Մուշեղը ամէն մէկուն հետ խօսեցա՞ւ:

Որպէս արդարացում ի՞նչ ըսաւ:

Հայկօն կը խմէ՞, թէ կը ծխէ:

Յարութիւնի՞ն հանդիպեցար, թէ Յովսէփին:

Երախադ ամուսինէդ բացի որո՞ւ կը յանձնես:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ ՉՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- 1) Ս. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ, *ժամանակակից հայերէնի քերականութիւն*, Երեւան, 1975.
- 2) Ս. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ, Բ.ՎԵՐԴՅԱՆ, Վ. ՔՈՍՅԱՆ, *Հայերէն լեզուի դասագիրք*, Երեւան, 1968.
- 3) Է. ԱՂԱՅԱՆ, Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, *Հայոց լեզու*, Երեւան, 1994.
- 4) Ա. ԱՅՏՆԵԱՆ, *Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի*, Երեւան, 1987.
- 5) Կ. ԱՈՒՔԵԼԵԱՆ, *Արդի հայերէնի քերականութիւն*, Պէյրութ, 1998.
- 6) Վ. ԱՈՒՔԵԼԵԱՆ, *Հայերէնի շարահիւստութիւն*, հատոր Բ., Երեւան, 1964.
- 7) Ա. ԲԱՂԱԵԱՆ, *Ուղղագրական կանոններ*, Թեհրան, 1972.
- 8) Յ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ, *Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, Կ. Պոլիս, 1924.
- 9) Ս. ԳՅՈՒԲՈՒՂԱՂՅԱՆ, *Հայերէնի ուղղագրութեան պատմութիւն*, Երեւան, 1973.
- 10) Ա. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, *Ծիածան*, Տետրակ Ե. կարգի, Պէյրութ.
- 11) Ֆ. ԽԼԴԱՂՅԱՆ, *Հայոց լեզու*, Երեւան, 2000.
- 12) Ա. ՂԱՐԻՔՅԱՆ, *Հայոց լեզուի դասագիրք*, Երեւան, 1956.
- 13) Մ. ՄՎՐՏԻՉԵԱՆ, *Քերականութեան դասեր*, Հալէպ, 1982.
- 14) Շ. ՇԱՀԷՆ, *Քերականութիւն եւ ուղղագրութիւն*, Իսթանպուլ, 1970.
- 15) Շ. ՇԱՀԷՆ, *Ուղղագրական կանոններ*, Իսթանպուլ, 1990.
- 16) Յ. ԶՈՒԱՔԵԱՆ, *Հայերէնի աւանդական ուղղագրութիւն*, Հալէպ, 2000.
- 17) Ե. ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ, *Քերականութիւն*, Գէորգ Մելիտինեցի մրցանակ, Անթիլիաս-Լիբանան, 1990.
- 18) Ա. ՏԵՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ, *Ուղղագրական ուղեցոյց*, Պէյրութ, 1970.
- 19) Fr. FEYDIT, *Manuel de langue armenienne occidentale moderne*, Paris, 1969.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երկու խօսք

3

ՀՆՃԻՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

<i>Հնչիւն, Տառ, Այբուբեն</i>	7
Տառերի անունները եւ թուային արժէքները	9
<i>Հնչիւններ եւ համապատասխան տառեր</i>	10
Բաղաձայնների տեսակները եւ հնչիւնական տարբերութիւններ	11
<i>Երկբարբառներ</i>	12
«եա» երկբարբառը	12
«եօ», «այ», «ոյ», «իւ» երկբարբառները	13
<i>Հնչիւնափոխութեան կամ կորուսման կանոններ</i>	14
«է» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնը	14
«ի» ձայնաւորի հնչիւնափոխութիւնը	15
«ոյ» երկբարբառի հնչիւնափոխութիւնը	16
«եա» երկբարբառի հնչիւնափոխութիւնը	17
«եայ» տառակապակցութեան հնչիւնափոխութիւնը	17
«իւ», «ու» ձայնաւորները՝ ըստ կորուսման կանոնի	18
«իւ»-ի հնչիւնափոխութիւնը	18
«իւ» երկբարբառի պարագան	19
<i>Վանկ</i>	19
Միավանկ, բազմավանկ, փակ, բաց, սուղ վանկեր	20

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

<i>Բառ, մենիմաստ եւ բազմիմաստ բառեր</i>	21
Նոյնանիշ, հոմանիշ, հականիշ, բազմանիշ, նոյնահունչ բառեր	22
Բառերի կազմութիւնը, արմատական, պարզ, բարդ, ածանցաւոր բառեր	23
<i>Բարդ բառեր</i>	23
Իսկական, կցական, յարադիր բարդութիւններ	24
<i>Ածանցաւոր բառեր, ածանցում</i>	25
Նախածանցներ, վերջածանցներ	26
Կրկնածանցներ եւ բարդածանցաւոր բառեր	28

ՁԵՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայերէնի խօսքի մասերը (մասունք բանի)	30
<i>ՊՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ</i>	30
Գոյականի թիւը	32
Գոյականի հոլովը	33
<i>Հոլովածներ</i>	33
Ուղղական հոլով	34
Հայցական հոլով	34
Սեռական հոլով	35
Տրական հոլով	35
Բացառական հոլով	36
Գործիական հոլով	37
Հոլովումների ընդհանուր պատկերը	38
«ի» հոլովում	38
«ու» հոլովում	38
«օ» հոլովում	39
«ոջ» հոլովում	39
«եան» հոլովում	40
«ուան» հոլովում	40
«ան» հոլովում	41
«ոյ» հոլովում	41
Այլածեւ հոլովումներ	42
<i>Գոյականի յօդերը</i>	43
Որոշիչ յօդեր՝ «ը», «ն»	43
Ստացական եւ դիմորոշ յօդեր՝ «ս», «դ»	43
 <i>ԱԾԱԿԱՆՆԵՐ</i>	
Ածականների պաշտօնները	45
Ածականների կազմութիւնը	45
<i>Ածականների տեսակները</i>	46
Որակական ածականներ	46
Ցուցական ածականներ	48
Թուական ածականներ	48
Ստացական ածականներ	50
Անորոշ ածականներ	51
 <i>ՂԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ</i>	
Անձնական ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	53
Ստացական ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	54
Ցուցական ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	56
Անդրադարձ ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	57
Փոխադարձ ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	58
Յարաբերական ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	59
Անորոշ ղերանուններ եւ նրանց հոլովումը	61

Հաւաքական եւ ժխտական դերանուններ եւ նրանց հոլովումը	62
Հարցական դերանուններ եւ նրանց հոլովումը	63
ԲԱՅ, ԱՐՄԱՍ ԵՒ ՎԵՐՋԱՄՈՐՈՒԹԻՒՆ	
Բայի դէմքն ու թիւը	65
Բայի ժամանակները	65
Բայի եղանակները	66
Դերբայներ, անորոշ դերբայ	66
Վաղակատար, յարակատար, ենթակայական, ապառնի դերբայներ	66
Բայի լծորդութիւնները	69
Բայի տեսակները, էական բայ	70
Օժանդակ բայ	71
Էական բայի լրացուցիչ՝ ստորոգելի	71
Ներգործական սեռի բայ եւ ուղիղ խնդիր	73
Կրատական սեռի բայ	74
Չէզոք սեռի բայ	74
Պատճառական սեռի բայ	75
Պատճառական սեռի բայ	77
Կանոնաւոր բայերի խոնարհումները	77
Սահմանական եղանակ ներկայ, անկատար եւ կատարեալ անցեալ	78
Կատարեալ անցեալի կազմութիւնը	78
Ապառնի եւ անցեալի ապառնի	78
Վաղակատար ժամանակ եւ անցեալի վաղակատար	78
Յարակատար ժամանակ եւ անցեալի յարակատար	79
Հրամայական եղանակ	79
Ըղծական եղանակ	79
Կանոնաւոր բայերի խոնարհման ընդհանուր պատկերը	82
Անկանոն բայեր	85
Պակասաւոր բայեր	85
Ժխտական խոնարհում	87
Հրամայականի ժխտականը (արգելական)	87
Կանոնաւոր բայերի ժխտական խոնարհման պատկերը	
ՍԱԿԲԱՅ	90
Մակբայների կազմութիւնը	91
Մակբայների տեսակները	91
Չեւի մակբայներ	91
Ժամանակական	91
Տեղական, քանակական, եղանակաւորիչ մակբայներ	92
ԿԱՊ	94
Նախադրութիւն, յետադրութիւն	94
ՇԱՂԿԱՊ	95
Համադասական շաղկապներ	95
Ստորադասական շաղկապներ	95
ՉԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ	97

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մետրոպեան ուղղագրութեան կանոններ	98
Տառերի արտասանութիւնը եւ ուղղագրութիւնը	99
Վինչիւնը եւ «վ» տառի գործածութիւնը	99
«ւ» տառի գործածութիւնը՝ Վինչումի արժէքով	100
«ու» երկտառի գործածութիւնը՝ Վինչումի արժէքով	101
էինչիւնը եւ «է» տառի գործածութիւնը	102
յէ ձայնը եւ «ե» տառի գործածութիւնը	105
կո ձայնը եւ «ո» տառի գործածութիւնը	107
օինչիւնը եւ «օ» տառի գործածութիւնը	108
հինչիւնը եւ «հ» տառի գործածութիւնը	110
«յ» տառի հինչիւնները եւ «յ» տառի գործածութիւնը	111
Նոյնատիպ բառեր	113

ՏՈՂԱԳՐՈՒՄ

Տողադարձի կանոններ	115
---------------------------	-----

ԿԵՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Առոգանութեան նշաններ	117
Տրոհութեան նշաններ	118
Բացայայտութեան նշաններ	119

ՇԱՐԿԻՒՄՈՒԹԻՒՆ

Շարահիւսութեան առարկան	121
Նախադասութիւն	122
Նախադասութեան զլխաւոր անդամներ՝ ենթակայ եւ ստորոգիչ	122
Նախադասութեան երկրորդական անդամներ՝ լրացումներ	123
Նախադասութեան տեսակներն ըստ կազմութեան - Պարզ եւ բարդ	123
1) - Պարզ նախադասութիւն	124
ա) Պարզ համառօտ նախադասութիւն	124
բ) Պարզ ընդարձակ նախադասութիւն	124
Նախադասութեան անդամների պաշտօնները - Ենթակայ	126
Ջեղչուած ենթակայով նախադասութիւն	127
Անենթակայ նախադասութիւն	128
Բաղադրեալ ենթակայով նախադասութիւն	129
Ստորոգիչ (ստորոգեալ)	129
Ջեղչուած ստորոգիչով նախադասութիւն	129
Անդէմ նախադասութիւն	130
Ենթակայի եւ ստորոգիչի համաձայնութիւնը	130
Ստորոգելի	131
Երկրորդական անդամներ - Ենթակայի լրացումներ	133
ա) Որոշիչ	133

բ) Յատկացուցիչ	135
գ) Բացայայտիչ-բացայայտիչի շարադասությունը	137
<i>Ստորոգիչի (բայական անդամի) լրացումներ</i>	139
<i>1) խնդիրներ եւ պարագաներ</i>	139
Ա) Ուղիղ խնդիր	140
Բ) Անուղղակի խնդիրներ	141
ա) Յանգման խնդիր	141
բ) Անջատման խնդիր	142
գ) Միջոցի խնդիր	143
դ) Ներգործող խնդիր	143
ե) Վերաբերության խնդիր	145
<i>2) Պարագաներ</i>	145
ա) Տեղի պարագայ	146
բ) Ժամանակի պարագայ	146
գ) Ձեւի պարագայ	147
դ) Նպատակի պարագայ	148
ե) Պատճառի պարագայ	148
զ) Հիմունքի եւ հակառակ հիմունքի պարագայ	149
է) Չափի ու քանակի պարագայ	150
ը) Պայմանի պարագայ	150
թ) Միասնության պարագայ - բազմակի լրացումներ	150
<i>II) - Բարդ Նախադասություն -</i>	152
ա) Բաղադրիչ մասերու շարահիստումով	152
բ) Շաղկապներով	152
գ) Յարաբերական դերանուններով	153
<i>Ատորադասություն եւ համադասություն</i>	154
Բարդ ստորադասական նախադասություն	154
Բարդ համադասական նախադասություն	155
<i>Շարադասություն</i>	156
Շարադասության ընդունուած կանոններ	157
<i>Շրջուն շարադասություն</i>	158
Շրջուն շարադասության ընդունուած կանոններ	159
<i>Մէջբերուող խօսք – ուղղակի եւ անուղղակի խօսք</i>	160
Կոչական	162
<i>Նախադասության տեսակներն ըստ բնույթի</i>	163
ա) Պատմողական նախադասություն	163
բ) Հարցական նախադասություն	163
գ) Հրամայական նախադասություն	163
դ) Բացականչական նախադասություն	163
ե) Ժխտական նախադասություն	164
զ) Ժխտական դերանուններով կամ շաղկապներով	164

ԴՊԿՏ. ՀԻՆՏԱ ԳԱՆՏԱՅԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ Լ Ե Չ ՈՒ Ի ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

Հնչիւնաբանութիւն, բառագիտութիւն,
ծեւաբանութիւն, ուղղագրութիւն,
շարահիստութիւն

Կազմի ձեւավորումը՝ Գ. Վ. Մարիկեան

Ստորագրուած է տպագրութեան՝ 10.03.2009 թ.:
Թուղթ՝ օֆսէթ: Տպագրութիւն՝ օֆսէթ: Չափս՝ 60x84 1/8:
րատ. 18.2 մամուլ, տպագր. 22 մամուլ = 20.5 պայմ. մամուլի:
Պատվեր՝ 109:

**«Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հովանավորությամբ
Երևանի համալսարանի հրատարակչությունը
լույս է ընծայել հետևյալ գրքերը**

1. Թ. Գալոբյան, Ատ. Մելիք-Բախչյան, Գ. Բարսեղյան - Գայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:
2. Թ. Գալոբյան, Ատ. Մելիք-Բախչյան, Գ. Բարսեղյան - Գայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:
3. Թ. Գալոբյան, Ատ. Մելիք-Բախչյան, Գ. Բարսեղյան - Գայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ԳԳ նախագահի մրցանակին «Մարդկային զարգացման և հունանիստական արժեքների, այդ թվում՝ հունանիստար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»):
4. Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածնոց Կ. Վարդանյանը), 2000 թ.:
5. Գրայցա Գարրիելյան - Գայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:
6. Ալեքսանդր Մարգարյան - Գայերենի հոլովները, 2000 թ.:
7. Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությանը ակադեմիկոս Գրառու Թամարյանի, Եր., 2001 թ.:
8. Եարական (ժողովածու) - Աշխարհաբարի վերածնոցին Ա. Մարդանյանը, 2001 թ.:
9. Գրայցա Միրզոյան - Գովհաննես Մեքուզ Տուրայեցի, 2001 թ.:
10. Ուրբեմ Դազարյան - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:
11. Բարբեն Գարրիելյան - Մեծ Գայրի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգը ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:
12. Վարդան Արևելցի - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածնոց Գ. Ուսումյանը), 2001 թ.:
13. Գևորգ Մարդյան - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:
14. Գևորգ Արզարյան - Գայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:
15. Փայլակ Անբալյան - Գովհաննես սարկավազ Իմաստասեր, 2001 թ.:
16. Յոզեֆ Կարստ - Կիլիկյան հայերենի պատմական ցերեկները, 2001 թ.:
17. Ռաֆայել Մաթևոսյան - Կուրբան ապագայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:
18. Խաչիկ Բաղիկյան - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:
19. Գրայցա Գարրիելյան - Գայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:
20. Էդուարդ Աղայան - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:
21. Արտակ Մովսիսյան - Նախնաձուլության Գայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:
22. Գրայցա Անանյան - Թնություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:
23. Պիոն Գալոբյան - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:
24. Ալուտ Մուքիսյան - Գայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ԳԳ նախագահի մրցանակին «Մարդկային զարգացման և հունանիստական արժեքների, այդ թվում՝ հունանիստար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:
25. Երջանիկ Գևորգյան - Գայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Եարժուբարան), 2003 թ.:
26. Գայրիկ Ղյուրջյան - Գայերենի ցերեկները, առաջին մաս, Գայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:
27. Գայրիկ Ղյուրջյան - Գայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:
28. Ալեքսանդր Մարգարյան - Գայոց լեզվի ցերեկները (Չարանություն) 2004 թ.:
29. Ռամազ Գորգան - Գայերեն-վրացերեն գրուցարան, 2004 թ.:

30. «Ժուռնալ Ազիտիկ» հանդեսի հայագիտական նյութերի ծանոթագրված մատենագիտություն, 2004 թ. (ռուսերեն):
31. Գրայցա Անանյան - Գայոց պատմություն, հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, 2004 թ.:
32. Յովհաննես Սարկավազ Իմաստասեր - Լուծումը «Սահմանազ գրոց», 2004 թ.:
33. Սանդրո Սարգսյան - Գայաստանը քաղաքակրթության օրհան, 2004 թ.:
34. Կարեն Իզաբաբյան - Արարիկի ճակատամարտից դեպի Նուարապի պայանադրուհիները, 2005 թ.:
35. Գարրիելյան Դելլալյան - Ժողովածու, 2005 թ.:
36. Բախտիար Գովհանյան - Գայոց ծածկանունների բառարան, 2005 թ.:
37. Գանդիկ Անանյան - Ալեքսանդր Մարգարյանի հայոց հին և միջնադարյան հրատարակչություն, 2005 թ.:
38. Վահան Տեր-Ղևոնդյան - Կիլիկյան Գայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները (1145-1226 թթ.), 2005 թ. (ֆրանսերեն):
39. Գանդիկ Ստեփանյան - Երզնկա (Գնագույն դարերից մինչև մեր օրերը), 2005 թ.:
40. Գրայցա Անանյան - Լիակատար ցերեկներում հայոց լեզվի համեմատությամբ 562 լեզուների. Իմաստաբանություն, Բառաբանություն, Երաժիշտություն, 2005 թ.:
41. Օտար աղբյուրները Գայաստանի և հայերի մասին. 16-րդ հատոր: Արաբ մատենագիրներ Թ-ժ դարեր: Ներածությունը և բնագրերից քարզմանությունները Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, 2005 թ.:
42. Սահակ Բազյան - Խաչատուր Աբովյանը առակախոս-բանաստեղծ և դրամատուրգ, 2005 թ.:
43. Ռամազ Գորգան - Վրացերեն-հայերեն բառարան, 2005 թ.:
44. Պավել Երաբխանյան - Գանգաբանություն, 2005 թ.:
45. Ռուբեն Դազարյան - Գրաբարի հոմանիշների բառարան, 2006 թ.:
46. Գրիգոր Զօհրապետ ժամանակակիցների յուշերում եւ վկայություններում: Աշխատասիրությանը Ալեքսանդր Երաբխանյանի, 2006 թ.:
47. Լիկոլայոս Աղոնց - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Ա, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2006 թ.:
48. Գ. Պողոս Գոմանյան - Ուրբեցոց դասական ուղղագրություն, 2006 թ.:
49. Գայկազ ժամկոչյան - Գայ ժողովրդի պատմություն, 2006 թ.:
50. Գայ հնայական և ժողովրդական աղբյուրներ: Աշխատությանը Ա. Գարրիելյանի, 2006 թ.:
51. Մաթեմիկ Գեջյան - Անի: Մատենագիտություն, 2006 թ.:
52. Գարրիելյան Ա. Վենետիկյան, Ջերալդ Ա. Ուորֆիլդ - Գամաշխարհային առևտրի ֆինանսավորում, 2006 թ.:
53. Եանի Արքեպիսկոպոս Անանյան, Գայերեն Մատենաշուկան, 2006 թ.:
54. LA MINIATURE ARMENIENNE - Collection du Matenadaran, 2006 թ., «Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ
55. Արևելագիտության հարցեր (Գողվածների ժողովածու, հատոր VI), 2006 թ.:
56. Գալոբյան Սիմոնյան - Վերին նավեր, գիրք Ա, (1976-1990 թթ. պեղումների արդյունքները), 2006 թ.:
57. Լիկոլայոս Աղոնց - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Բ, Պատմա-բանասիրական ուսումնասիրություններ, 2006 թ.:
58. Լիլիթ Ջաբարյան - Աղբյուր սուր Ստեփանոս, 2007 թ.:
59. Ալեքսանդր Խաչատրյան - Կուստանդնուպոլիսի հայ գաղթաբանը (XV-XVII դարեր), 2007 թ.:
60. Մատենագիրք Գայոց - մատենաշար, Զ հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
61. Մատենագիրք Գայոց - մատենաշար, Է հատոր, Ը դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
62. Մատենագիրք Գայոց, մատենաշար, Ը հատոր, Երաբխանյան, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2007 թ.:
63. Գայ ժողովրդի պատմության քերտոմատիա (Գնագույն ժամանակներից մինչև Զ. հ. 296 թվականը), հատ. 1, 2007 թ.:
64. Ռուբեն Դազարյան, Գանդիկ Ալեքսանյան - Նորայայտ բառեր գրաբարում, 2007 թ.:
65. Ֆելիքս Գայրապետյան - Ֆեռուզիայի հայերեն-ուսերեն-անգլերեն բացատրական բառարան, 2007 թ.:
66. Արմեն Մախասեան (կազմող) - Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուն Մատենադարանի, հատոր Գ, 2007 թ.:

67. Դենի դը Ռուժմոն - Սերը և Արևմուտքը (թարգմ. Ալ. Թոփչյանի), 2007 թ.
68. Սերոբ Դազարյան - Հայոց լեզվի պատմություն, 2007 թ.:
69. Լաւրենտի Յովհաննիսեան - Հայ թարգմանական գրականութեան բառապաշարը (V դար), Ազգային Մատենադարան, հ. ՄԽ, 2007 թ.:
70. Համաստեղ - Մոռացված էջեր, հատոր Դ, 2007 թ.:
71. Գրիգոր Միքայելյան - Կիլիկիայի հայկական պետության պատմություն, 2007 թ.:
72. Նիկողայոս Ադոնց - Երկեր, հինգ հատորով, հատոր Գ, Հայերենագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ.:
73. Աելիտա Դոլուխանյան - Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, 2008 թ.:
74. Ստեփան Պողոսյան - Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, 2008 թ.:
75. Ժիրայր Անանյան - Պիեսներ, Ընտրանի, 2008 թ.:
76. Մատենագիրը Հայոց - մատենաշար, Թ հատոր, Թ դար, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
77. Մատենագիրը Հայոց - մատենաշար, ԺԲ հատոր, Ժ դար Գրիգոր Նարեկացի, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
78. Մատենագիրը Հայոց - մատենաշար, ԺԳ հատոր, Գանձեր II մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
79. Մատենագիրը Հայոց - մատենաշար, ԺԴ հատոր, Գանձեր III մաս, տպագրվել է Անթիլիասում (Լիբանան), 2008 թ.:
80. Խաչիկյան Լևոն - Աշխատություններ, հատոր Գ, («Նաիրի» հրատարակչության հետ համատեղ), 2008 թ.:
81. Հարությունյան Հ. Մ. - Նոր Բայազետի գավառը 1828-1913 թթ., 2008 թ.:
82. Գրիգոր Դափանցյան - Արմատական բառարանի առթիվ դիտողություններ, Ара Прекрасный мафотворческий образ у армян, 2008 թ.:
83. Բաբկեն Հարությունյան - Խորհրդահայ թատրոնի տարեգրություն, հատոր III, 2008 թ.:
84. Վահրամ Ղարախանյան - «Գալուստ Կյուլպենկյան» հիմնարկության հայանպաստ գործունեությունը. 1956-2006 թթ., 2008 թ.:
85. Ավետիք Իսահակյան - Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր IV - Պոեմներ, 2008 թ.:
86. Հրաչյա Հարությունյան - Շուշի, XVIII-XIX դդ. տապանագրեր, 2008 թ.:
87. Գառնիկ Ստեփանյան - Այնարկներ սփյուռքահայ թատրոնի պատմության, Գիրք 2, Ամերիկահայ թատրոնի պատմություն, 2008 թ.:
88. Մալ ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատոր Դ., 2008 թ.:
89. Ալեմեզեան Նարեկ եպս. - Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցւոյ պատասխանները ոչ-ուղղափառ առարկութիւններու, 2009 թ.:
90. Հրաչիկ Սիմոնյան - Հայերի զանգվածային կոտորածները Կիլիկիայում (1909 թ. ապրիլ), 2009 թ.:
91. Ստեփան Տ. Մելիք-Բախշյան - Հայոց պաշտամունքային վայրեր, 2009 թ.:
92. Դոկտ. Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան - «Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ», հնչիւնա-